

Pr. Nicolae Chifăr

ISTORIA CREȘTINISMULUI

III

Pr. NICOLAE CHIFĂR

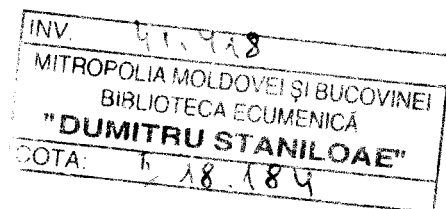
Coperta: *Asedierea Constantinopolului* (Mănăstirea Moldovița)

ISTORIA CREȘTINISMULUI

III

ISBN 973-8179-21-1
© TRINITAS, 2002

Editura mitropolitană TRINITAS
Iași

Cuvânt înainte

Volumul III din *Istoria creștinismului* urmărește să ilustreze viața Bisericii sub aspect istoric, politic, teologic și cultural în secolele IX-XV. După criza iconoclastă și invazia unui nou val de popoare migratoare care au afectat nu numai viața politică și economică, ci și pe cea religioasă a celor două Imperii creștine (Bizantin și Franco-German), creștinismul a cunoscut o nouă perioadă de extindere teritorială și înflorire spirituală prin convertirea slavilor, ungurilor și rușilor în Răsărit și a germanilor, anglo-saxonilor și scandinavilor în Apus. Cu această ocazie s-au confruntat interesele politice și religioase ale celor două imperii, respectiv celor două Biserici (Roma și Constantinopol) adâncind atât de mult tensiunile dintre ele până la declanșarea „Marii Schisme” de la 1054.

După acest eveniment de o gravitate colosală pentru Biserică, istoria creștinismului este expusă în funcție de problematica specifică Răsăritului și Apusului, cele două lumi creștine întâlnindu-se în mod deosebit în perioada desfășurării cruciadelor și în încercările de refacere a unității bisericești. Se constată din cele relatate în capitolele respective că aceste întâlniri au fost mai mult confruntări decât colaborări, ceea ce a dus la adâncirea și nu la aplanarea schismei de la 1054. Specifică în acest sens a fost confruntarea dintre greci și latini în cadrul cruciadei a IV-a care a dezvăluit adevărata față a lucrurilor, evidențiind intoleranța, resentimentele, orgoliile și chiar ura dintre Orient și Occident. Acest lucru se poate constata și în cadrul sinoadelor unioniste de la Lyon (1274) și

Ferrara-Florența (1438-1439) care, deși s-au finalizat cu semnarea unor decrete de unire, aplicarea lor în viața Bisericii a fost imposibilă, schisma continuându-se până astăzi.

De asemenea, acest volum acordă atenția cuvenită evoluției bisericești în Răsărit și Apus, evidențiindu-se faptul că Ortodoxia și-a menținut unitatea și comuniunea bisericească în diversitatea Bisericilor autocefale locale în timp ce Catolicismul a pledat pe centralismul papal, cunoscând apogeul în timpul papei Inocențiu al III-lea (1192-1216) și declinul prin „captivitatea babilonică de la Avignon” (1307-1377), „marea schismă papală” (1378-1417) sau „conciliarismul” Sinoadelor de la Pisa (1409), Konstanz (1414-1418) și Basel (1431-1449). Cititorul poate să surprindă și un alt aspect specific diferențelor dintre cele două Biserici. În timp ce Apusul încerca redresarea morală și combaterea mișcărilor eretice prin instituirea ordinelor monahale și a Inchiziției, în Răsărit se continua spiritualitatea monastică vasiliană prin Sfântul Munte Athos, Olimpul Bythiniei sau Muntele Sinai spre Bulgaria, Serbia, Țările Române și Rusia, isihasmul primind acceptul Bisericii ca trăire autentică în Hristos nu numai pentru monahi, ci pentru toți creștinii ortodocși.

Volumul se încheie cu relatarea dezastrului de la 29 mai 1453, când Imperiul Roman de Răsărit sau Bizantin își încheia existența milenară, prin cucerirea Constantinopolului de către sultanul Mahomed al II-lea (1451-1482) ca rezultat al imposibilității grecilor de a-l apăra și indiferenței apusenilor de a-l sprijini pentru ca să rămână în continuare centrul rezistenței creștine în fața expansiunii otomane și mândria Ortodoxiei.

Sper ca și această lucrare, alături de primele două volume din *Istoria creștinismului*, să răspundă necesităților de studiu și preocupărilor istorico-bisericești ale cititorilor lui.

Autorul

I. Situația politică și religioasă în Răsărit și Apus în secolele VIII-IX

I.1. În Răsărit

În timp ce Biserica s-a confruntat cu iconoclasmul declanșat de împărății dinastiei isauriene, statul bizantin a fost condus de militari abili și curajoși, administratori și legiuitori remarcabili. Totuși nu trebuie neglijat faptul că datorită crizei iconoclaste s-au rupt legăturile bisericești cu Roma și Patriarhiile orientale și s-au pierdut teritoriile bizantine din Italia.

În anul 780 conducerea imperiului revenea minorului Constantin al VI-lea (780-797), tutela și regenta fiind asigurate de mama sa, împărăteasa Irina. Imperiul se confrunta cu atacurile arabilor și slavilor. Cu arabii a încheiat o pace dezavantajoasă în anul 781, iar împotriva slavilor a concentrat trupele iconoclaste din Asia. Cu ajutorul patriciului Teodor, a reușit să restabilească stăpânirea bizantină în Sicilia, iar cu regele francilor Carol cel Mare (768-814) a deschis perspectiva unei alianțe care urma să fie întărită prin căsătoria fiicei regelui, Rotrud cu împăratul Constantin al VI-lea. Intenția împărătesei Irina de a prelua singură conducerea imperiului a făcut ca armata să-i încredințeze fiului ei domnia în anul 790. Această schimbare politică a năruit planurile căsătoriei cu Rotrud. Însă eșecul suferit în luptele cu bulgarii a adus-o din nou la conducerea imperiului pe Irina, de data

aceasta ca singură suverană (797-802), ordonând ca fiul ei să fie înlăturat și orbit la 15 august 797.

Domnia împărătesei Irina a fost defavorabilă imperiului. În anul 789 a încheiat un tratat de pace cu puternicul calif arab Harun-al Rașid (786-809), obligându-se să plătească tribut. În Balcani, hanul bulgar Krum urmărea să-și extindă stăpânirea asupra teritoriilor bizantine în timp ce, în Apus, papa Leon al III-lea (795-816) încorona la 25 decembrie 800 ca împărat al Imperiului Roman de Apus pe regele Carol cel Mare, care reușise să-i înfrângă pe longobarzi în anul 774. Această performanță nefiind atinsă de bizantini, a dus la slăbirea autorității Constantinopolului în Apus.

În urma acestui succes, împăratul Carol cel Mare, care rămăsese văduv, s-a gândit să ia în căsătorie pe împărăteasa Irina, urmărind astfel să aducă sub sceptrul său și Imperiul Bizantin. Împărăteasa Irina a fost, însă, înlăturată de la conducerea imperiului de patriciul Nichifor sfârșindu-se astfel dinastia isaurienilor.

Împăratul Nichifor (802-811) a reușit să învingă într-o primă campanie pe bulgari, însă în noaptea de 25/26 iulie 811, hanul Krum a înconjurat și decimat armata bizantină, împăratul însuși fiind ucis. Fiul său Stavrakios a domnit doar câteva zile, senatul și armata proclamându-l împărat pe Mihail I Rangabe (811-813). Acesta a recunoscut la Aachen, în anul 812, pe Carol cel Mare ca împărat, primind drept recompensă Venetia. Învins, însă, de bulgarii hanului Krum a trebuit să cedeze tronul generalului Leon.

Împăratul Leon al V-lea Armeanul (813-820) a asigurat granițele statului, însă a redeschis criza iconoclastă prin sinodul ținut în Catedrala „Sfânta Sofia” din Constantinopol în anul 815. Sfârșitul lui a fost tragic. La 25 decembrie 820, fiind trădat, a fost decapitat chiar în capela imperială. Împăratul Mihail al II-lea Bălbăitul (820-829), întemeietorul dinastiei Amorienilor, a continuat politica iconoclastă a înaintașului său, domnia lui fiind benefică pentru statul bizantin. Fiul său

Teofil (829-842) a fost ultimul împărat iconoclast. În timpul lui, Bizantul a atins o mare strălucire culturală, concurând cu Bagdadul arab. A fost redeschisă Universitatea din Constantinopol, iar literatura și arta erau la mare înălțime. Campaniile militare împotriva arabilor care cuceriseră cetatea Amorion i-au slăbit sănătatea. A murit în anul 842 asigurând succesiunea la tron fiului său minor, Mihail, regenta soției sale Teodora și fiicei sale Tecla. Prin Sinodul de la Constantinopol din luna martie 843 a fost restabilit cultul icoanelor.

Împăratul Mihail al III-lea (842-867), lăsându-se dominat de mama sa dar mai ales de generali, a sfârșit prin asasinatul din anul 867. Împăratul Vasile I (867-886), întemeietorul dinastiei macedonenilor (867-1050) care a cunoscut suverani abili, curajoși și talentați, a inițiat modul de conducere despotică, împăratul fiind mai mult temut decât iubit. Alături de împărați ca Nichifor al II-lea Fokas (963-969) și Ioan I Tzimiskes (969-976) a făcut tot posibilul, cu mare diplomatie, tenacitate și eroism, să crească prestigiul imperiului în fața adversarilor lui din toate părțile. În timpul lor, Imperiul Bizantin a ajuns o mare putere a Orientului, un campion al elenismului și al Ortodoxiei. Pe arabi i-au alungat dincolo de Eufrat, iar primul țarat bulgar, care atinsese apogeul în timpul țarilor Simeon cel Mare (893-927) și Samuil (980-1014), a fost distrus de împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025). Bazându-se pe capacitatea militară a imperiului, împărații macedoneni au reînviat tradiția marelui Imperiu Roman refăcând stăpânirea bizantină în Italia și refuzând să-i considere pe împărații „Sfântului Imperiu Roman de nație germană” egali cu bazele bizantini.

Deoarece aristocrația bizantină protejată de dreptul de imunitate tindea să acapareze imense latifundii sărăcind populația și vistieria statului, au fost determinați împărații macedoneni să emită legi constrictive, ceea ce adeseori a dus la declanșarea unor puternice conflicte între împărat, pe de o parte, și aristocrația laică și bisericească (patriarh și stareți de

mănăstiri) pe de altă parte. Acumularea imenselor averi și neglijarea mănăstirilor care se ruinau l-au obligat pe împăratul Nichifor al II-lea Fokas să dea un decret în anul 964, prin care se interzicea construirea unor noi mănăstiri și solicitarea de donații pentru cele existente. Peste 24 de ani, însă, împăratul Vasile al II-lea a anulat acest decret întrucât în imperiu existau peste tot mănăstiri.

Nu mai puțin importante au fost conflictele cu patriarhii din Constantinopol, cum a fost cazul disputei tetragamice dintre împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) și patriarhul Nicolae II Misticul (901-907; 912-925) sau cel legat de complicitate la crimă dintre împăratul Ioan I Tzimiskes și patriarhul Polyeuct (956-970).

La sfârșitul dinastiei macedonenilor, Imperiul Bizantin atinsese aproape granițele din timpul domniei împăratului Justinian I (527-565), iar Constantinopolul devenise marele educator al sârbilor, bulgarilor, croaților și rușilor care, primind creștinismul prin lucrarea misionarilor bizantini, datorau măreței metropole constantiniene credința, cultura și arta. Din nefericire, după anul 1025, Bizanțul n-a mai avut suverani puternici, abili și diplomați, care să conducă destinele lui pentru păstrarea gloriei câștigate timp de două secole, ci de împărați mediocri, supuși ambițiilor unor împărătese vanitoase ca Zoe și Teodora, împingându-l spre o nouă criză pe parcursul secolului al XI-lea.

Schisma mihiană (termen de origine grecească, *μωιχεία* - adulter) s-a declanșat în ultimul deceniu al secolului al VIII-lea. Împăratul Constantin al VI-lea (780-797) a alungat-o din palatul imperial pe soția sa Maria în luna ianuarie 795, trimițând-o într-o mănăstire pentru ca să se poată căsători cu Teodota, o doamnă de onoare din suita mamei sale, împărăteasa Irina. Inițial, patriarhul Tarasie al Constantinopolului a protestat amenințându-l pe împărat că-l va opri de la Sfânta Împărtășanie. La rândul său, împăratul l-a atenționat pe patriarh că va declanșa o nouă persecuție iconoclastă dacă nu

va binecuvânta această căsătorie. Deși patriarhul Tarasie n-a oficiat cununia, considerând căsătoria cu Teodota adulter, n-a luat atitudine împotriva lui Iosif, preotul curții imperiale, oficiantul cununiei, de teamă să nu-l instige pe împărat. Atitudinii tolerante a patriarhului s-au opus starețul Platon de la Mănăstirea Sacudion și egumenul Teodor Studitul de la Mănăstirea Studion din Constantinopol, care deși era rudă cu Teodota a condamnat tunderea forțată în monahism a împărătesei Maria. Fără să se intimideze de amenințările împăratului, dar refuzând și onorurile oferite de acesta, cei doi monahi au întrerupt comuniunea cu patriarhul Tarasie și au îndemnat pe preoții și monahii din Constantinopol să protesteze împotriva adulterului săvârșit de împărat și tolerat de patriarh. Această revoltă monahală a dus la înțemnițarea celor doi stareți și a altor călugări.

După detronarea împăratului Constantin al VI-lea de către mama sa Irina, cei înțemnițați au fost eliberați, iar patriarhul Tarasie, nemaivând de cine să se teamă, l-a destituit pe preotul Iosif. Murind Tarasie, împăratul Nichifor I (802-811) l-a desemnat ca patriarh pe Nichifor (806-815), fost secretar imperial și erudit teolog care a apărut cu demnitate și competență cinstirea icoanelor. Călugării studiiți, nemulțumiți că nu a fost ales patriarh starețul lor Teodor, au criticat alegerea lui Nichifor din rândul laicilor. Împăratul, nemulțumit de această atitudine menită să-i submineze autoritatea, a redeschis disputa mihiană. Un sinod ținut la Constantinopol în anul 809, la care au participat mai mulți ierarhi și demnitari imperiali, a validat căsătoria împăratului Constantin al VI-lea cu Teodota și a dispus reprimirea în comuniunea Bisericii a preotului Iosif. Călugării studiiți au rupt comuniunea cu patriarhul Nichifor, fapt pentru care împăratul a luat măsuri împotriva lor, intenționând chiar să-i trimită în exil. De teama unei revolte monahale, starețul Platon a fost eliberat după o înțemnițare de 24 de ore. Întrucât opoziția monahală nu s-a potolit fiind instigată de stareții Platon și Teodor, împăratul a

dispus exilarea călugărilor pe insulele învecinate, întemnițarea celor doi stareți și destituirea arhiepiscopului Iosif al Tesalonicului.

Schisma mihiană s-a sfârșit în timpul domniei împăratului Mihail I Rangabe (811-813). Călugării studiiți au fost chemați din exil, iar patriarhul a anulat deciziile Sinodului din anul 809 și a excomunicat și caterisit pe preotul Iosif. Starețul Teodor, Studitul dobândise astfel o mare influență la curtea imperială încât de cele mai multe ori părerea lui era determinantă în declararea unui război sau încheierea unui tratat de pace. Acest lucru s-a menținut doar până în anul 815, când împăratul Leon al V-lea Armeanul, redeschizând disputa iconoclastă, și-a revărsat persecuția atât asupra patriarhului Nichifor, cât și a starețului Teodor Studitul, ambii mari teologi și apărători ai cultului icoanelor în prima jumătate a secolului al IX-lea.

Disputa tetragamică. Biserica a acordat Tainei Căsătoriei o mare importanță. În Biserica primară și chiar în secolele următoare, a doua căsătorie nu era privită ca un caz fericit. Astfel s-a ajuns ca la sfârșitul secolului al VIII-lea Biserica să refuze binecuvântarea unei a doua căsătorii și să impună în asemenea cazuri penitență pentru bigamie. Printr-un decret, împărăteasa Irina (790-802) interzicea căsătoria a treia, dar legifera astfel pe cea de-a doua. Împăratul Vasile I Macedoneanul (867-886) încerca să legifereze căsătoria a treia nu numai prin faptul că interzicea, dar o considera nelegitimă pe cea de-a patra, bazându-se pe Canoanele 4, 50 și 80 ale Sfântului Vasile cel Mare. Fiul său, împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) cerea prin novela 90 ca a treia căsătorie, legiferată de stat dar interzisă de Biserică, să fie sancționată și de stat cu cel puțin cinci ani de penitență. La scurt timp după publicarea acestui decret, împăratul Leon al VI-lea s-a contrazis pe sine însuși declanșând așa numita „dispută tetragamică”.

Murind soția sa Teofano în anul 894, el s-a căsătorit cu Zoe Tzantses în primăvara anului 898. La sfârșitul anului 899

a murit și Zoe, nelăsându-i un moștenitor pe linie bărbătească. De aceea, el s-a căsătorit pentru a treia oară în vara anului 900 cu Eudokia Baiana care, însă, a murit în anul 901 fără să-i dăruiască moștenitor. Decis să încheie și a patra căsătorie, împăratul a ales-o pe frumoasa Zoe Karbonopsina care, în anul 905, i-a dăruit un fiu, pe viitorul împărat Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-919; 944-959). Știind că a patra căsătorie va stârni o puternică opoziție mai ales din partea Bisericii, a decis să legifereze mai întâi poziția viitorului moștenitor al tronului Imperiului Bizantin. Obligându-se să se despartă de Zoe, împăratul Leon al VI-lea l-a convins pe patriarhul Nicolae Misticul (901-907; 912-925) să-i boteze fiul în Catedrala „Sfânta Sofia” din Constantinopol conform ceremonialului botezului unui prinț bizantin, la 6 ianuarie 906. Acest act, care însemna indirect legitimarea nașterii prințului moștenitor, a fost condamnat de majoritatea episcopatului constantinopolitan în frunte cu Areta de Cezareea Capadociei. De sărbătoarea Învierii Domnului, împăratul s-a căsătorit cu Zoe pe care a ridicat-o la rang de Augusta, cununia fiind oficiată de Toma, preotul curții imperiale. Aceasta a declanșat o puternică opoziție din partea clerului și credincioșilor din Constantinopol. Deja patriarhul Antonie al II-lea (893-901) destituise pe preotul oficiant al căsătoriei a doua a împăratului, așa încât pentru patriarhul Nicolae Misticul se crea o situație extrem de dificilă. El l-a oprit mai întâi să participe la Sfânta Liturghie. Fiind un admirator și adept al relației stat-Biserică promovată de patriarhul Fotie, încerca să găsească o formulă de compromis, însă nu putea neglija opoziția episcopatului bizantin. Datorită atitudinii indecise a patriarhului, împăratul a apelat la papă și la patriarhii răsăriteni pentru identificarea unei modalități prin care să fie legitimată căsătoria a patra. Patriarhul Nicolae Misticul, considerând demersul împăratului un afront și o încercare de subminare a autorității lui, a cerut la începutul anului 907 mai multor mitropoliți să facă front comun respingând categoric a patra

căsătorie. Pentru ca legații papali care soseau la Constantinopol în ianuarie-februarie 907 să nu fie influențați de opoziția episcopatului bizantin, împăratul a dispus ca patriarhul și alți opozanți să fie reținuți în reședințele lor. Ignorând dreptul canonic bizantin, papa Serghie al III-lea, (904-911) prin legații săi, a legiferat prin dispensă căsătoria a patra a împăratului.

În aceste condiții, patriarhul Nicolae Misticul a fost înlăturat, locul lui fiind luat de ieromonahul Eutimie (907-912), duhovnicul împăratului și nașul fiului său, Constantin al VII-lea, care însă aparținea partidei rigoriste și nu era dispus să accepte de la sine căsătoria a patra. De aceea, el a dispus destituirea lui Toma și l-a amenințat pe împărat, care intenționa să legifereze căsătoria a patra, că se va lovi de respingerea categorică a sinodului. De asemenea, a refuzat s-o pomenească pe Zoe ca Augusta la Sfânta Liturghie, însă s-a arătat dispus să-l încoroneze pe Constantin al VII-lea coregent. Faptul că împăratul a tolerat rigorismul patriarhului s-ar explica prin respectul arătat bătrânului său duhovnic. Cu toate acestea, adepții ex-patriarhului Nicolae Misticul nu l-au recunoscut ca patriarh și astfel Biserica de Constantinopol era scindată între nicolași și eutimieni.

Împăratul Leon al VI-lea a murit la 18 mai 912, iar pe tronul imperial a urcat fratele său Alexandru (912-913), coregent din anul 886, însă ținut departe de conducerea statului. Acesta l-a destituit pe patriarhul Eutimie și l-a reabilitat pe patriarhul Nicolae Misticul (se pare că pe patul de moarte însuși împăratul Leon al VI-lea a cerut acest lucru). Prima măsură luată de patriarh a fost destituirea și exilarea episcopilor hirotoniți de antecesorul său, măsură stabilită de sinodul ținut în luna iunie 912. Acest lucru a nemulțumit chiar pe unii adepți ai lui, așa încât mitropolitul Areta din Cezareea Capadociei, al doilea în rang după patriarh, a ținut un sinod separat care a refuzat recunoașterea reabilitării lui. Prin urmare schisma din Constantinopol a continuat.

De asemenea, s-au luat măsuri împotriva împărătesei Zoe. Ea a fost trimisă într-o mănăstire și a fost călugărită de însuși patriarhul Nicolae Misticul. Papei Anastasius al III-lea (911-913) i-a cerut să respecte hotărârea privind interzicerea căsătoriei a patra și să anatematizeze pe cei care au promovat acest scandal, excepție făcând împăratul Leon al VI-lea care s-a căit pe patul de moarte și papa Serghie al III-lea care murise deja. Papa, care fusese șters din diptice înainte de trimiterea acestei scrisori, n-a dat nici un răspuns.

Împăratul Alexandru a murit la 6 iulie 913, iar regenta în locul împăratului minor Constantin al VII-lea Porfirogenetul a fost exercitată de un Consiliu de coroană condus de patriarhul Nicolae Misticul până în anul 914. Această situație n-a convenit împărătesei Zoe, care a părăsit mănăstirea venind în sprijinul fiului ei. Patriarhul nu numai că a fost înlăturat de la conducerea imperiului ci se intenționa chiar înlocuirea lui cu ex-patriarhul Eutimie. Pericolul bulgar l-a adus pe patriarhul Nicolae din nou în Consiliul de coroană, de data aceasta el pregătind ascensiunea pe tronul imperial a generalului Roman Lekapenos. Împărăteasa Zoe a trebuit să se retragă de la conducerea imperiului, iar în anul 919 împăratul Constantin al VII-lea s-a căsătorit cu fiica generalului Roman cu binecuvântarea patriarhului. Acesta a fost încoronat coregent în anul 920 de împăratul însuși și de patriarh. Alianța dintre patriarh și noul coregent în defavoarea protoaugustului Constantin al VII-lea a dus la încoronarea celorlalți fii ai lui Roman coregenți și la hirotesia mezinului Teofilact în ipodicon deși avea doar 8 ani.

Pentru a-și asigura conducerea, împăratul Roman I Lekapenos (920-944) a căutat să și-i apropie pe eutimieni. Împăcarea formală dintre patriarhul Nicolae Misticul și Eutimie a fost năruită de refuzul nicolașilor de a accepta funeralii patriarhale ex-patriarhului, mort în anul 917. Doar printr-un decret imperial osemintele lui au putut fi aduse și înmormântate

în Constantinopol, necrologul fiind ținut de mitropolitul Areta al Cezareei, adversarul patriarhului Nicolae Misticul.

La 9 iulie 920 a fost publicat „tomosul de unire”, formulat de un sinod ținut la Constantinopol, care interzicea căsătoria a patra, hotărâre acceptată de ambele părți. Căsătoria a treia era sancționată de Biserică prin penitență, fiind în principiu acceptată mai ales dacă a doua căsătorie nu oferea moștenitor.

Cum era firesc, patriarhul Nicolae a scris papei Ioan al X-lea (914-928) informându-l asupra conținutului „tomosului de unire”. Totodată îl ruga să trimită legați la Constantinopol ca împreună cu ei să fie condamnată în mod oficial căsătoria a patra, care a cauzat scandalul de care se fac vinovate atât Biserica Romei, cât și cea a Constantinopolului. Deoarece papa n-a răspuns, patriarhul ecumenic a trimis o nouă scrisoare în care nu mai amintea de contribuția Romei la escaladarea disputei tetragamice. Papa trebuia doar să accepte că a patra căsătorie a împăratului Leon al VI-lea a fost un caz unic fără să constituie un precedent, iar împăratul să nu fie condamnat personal pentru aceasta. Împlinind aceste condiții, el urma să fie trecut în dipticele constantinopolitane. Deși nici de această dată nu s-a primit nici un răspuns din partea papei, patriarhul din Bizanț n-a renunțat, ci i-a cerut insistent să facă un pas spre împăcare, fără să mai impună condiții. În primăvara anului 923, papa Leon al X-lea a trimis legați la Constantinopol care să confirme împăcarea cu Bizanțul. Nu se știe dacă papa a revizuit în acest context poziția Romei față de a patra căsătorie. În scrisoarea trimisă țarului bulgar Simeon (893-927), patriarhul Nicolae Misticul vorbește simplu despre împăcarea cu Biserica Romei și eliminarea schismei, fără a intra în amănunte privind disputa tetragamică.

Deși rezolvarea disputei tetragamice a dat posibilitatea opozanților rigoristi să critice atitudinea patriarhului care ar fi dat privilegii împăratului față de respectarea dreptului canonic, refacerea comuniunii cu Biserica Romei era mai importantă pentru patriarhul Nicolae decât atitudinea intransigentă a

mitropolitului Areta de Cezareea Capadociei. Patriarhul Nicolae Misticul a murit la 15 mai 925 mulțumit că a reșezat pacea atât în Bizanț, cât și între Bizanț și Roma. Urmașii lui până la Polyeuct (956-970) nu au înscris pagini de glorie în istoria Patriarhiei de Constantinopol, dar au păstrat legăturile cu Biserica Romei. Patriarhul Teofilact (933-956) a fost chiar întronizat în prezența legaților papei Ioan al XI-lea (931-935) care, după relatarea lui Liutprand de Cremona (*Legatio 62*, ed. J. Becker, p. 209), i-a conferit dreptul să poarte omoforul mare sau palium (simbolul deplinătății puterii arhieresti) fără încuviințare papală. Sub patriarhul Polyeuct au fost redeschise ostilitățile dintre Roma și Constantinopol cauzate de situația bisericească din Sicilia și Calabria și de încoronarea lui Otto I cel Mare în anul 962 ca împărat al „Sfântului Imperiu Roman Germanic”.

1.2. În Apus

Migrația popoarelor spre centrul și sud-vestul european a cauzat desființarea Imperiului Roman de Apus în anul 476, Occidentul fiind cu timpul dominat de normanzi. Abia după încetarea migrațiilor masive de populații s-a putut întemeia un nou imperiu, puternic și foarte extins, ca opera genială a împăratului Carol cel Mare, numit Imperiul caroligian sau Imperiul Franco-German.

Pipin cel Mic sau cel Scurt (752-768), fiul lui Carol Martel, demnitar la curtea regală a merovingienilor, uzurpând tronul regelui Hildel al III-lea, în anul 752, și bucurându-se de sprijinul demnitarilor franci întruniți la Soissons și-a asumat coroana regală după ce l-a trimis pe fostul lui suveran în mănăstire. Având consimțământul papei Zaharia (741-752) și aclamat de soldați, el a fost uns rege de reprezentanții înaltului cler franc. În anul 754 papa Ștefan al II-lea (752-757) a repetat ungerea lui Pipin și a fiilor lui, Carol și Carloman, la Saint Denis lângă Paris. Cu această ocazie, nobilii și înaltul cler

franc și-au dat consimțământul pentru împărțirea regatului după moartea lui celor doi fii care au fost din nou unși regi în anul 768: Carol la Boyon și Carloman la Soissons.

Regele Carol cel Mare (768-814), moștenind curajul și spiritul autoritar de la tatăl și bunicul său, nu s-a mulțumit să stăpânească numai regatul franc al lui Clovis reconstituit de carolingieni, ci prin numeroase campanii militare a creat puternicul Imperiu carolingian.

După ce a încheiat campaniile începute de tatăl său în Aquitania, Carol cel Mare i-a supus pe longobarzi în anul 774, primind coroana la Pavia. Sprijinind politica religioasă a papalității, după ce i-a învins pe saxoni, i-a obligat să se încreștineze. În Bavaria nimicește pe avari, iar triburile germanice de dincolo de Rin sunt învinse și încreștinate. Convertindu-i pe frisoni, supunându-l pe Widukind, eroul saxonilor, și anexând Bavaria și Saxonia regatului său, Carol cel Mare creează bazele viitorului Imperiu Romano-German. În anul 778 a trecut munții Pirinei în Spania sprijinind acțiunile creștinilor împotriva maurilor musulmani, cucerind „marca spaniolă” din nord-estul țării. În Catalonia a pus bazele unei provincii france și intenționa prin căsătoria cu împărăteasa Irina să alipească statului carolingian și Imperiul Bizantin. La 25 decembrie 800, papa Leon al III-lea (795-816) l-a încoronat pe marele monarh franc împărat al Imperiului Franco-German, act confirmat până la urmă chiar de împărăteasa Irina a Bizanțului, care se vedea silită să renunțe la Italia.

Dorind să dea imperiului multinational o administrație sigură și un cod de legi bune și precise, a dispus să fie adunate și completate toate legile nescrise ale popoarelor supuse lui, ca astfel, prin colecția de legi numită „Capitulare”, să poată guverna imperiul prin conți și trimiși imperiali speciali. Tot el a contribuit la renașterea intelectuală și artistică a regatului franc, declarând că „orice tată trebuie să-și trimită fiul la școală”. La curtea sa activau teologi, savanți laici și poeți.

Pentru formarea elitei administrative a întemeiat „Școala palatină” din Aachen, încredințându-i conducerea renumitului învățat anglo-saxon Alcuin. De asemenea, au fost înființate școli mănăstirești la Fulda, Saint Gallen și Tours și școli mai mici pe lângă biserici și mănăstiri. În timpul lui s-au elaborat opere de mare valoare ca *Historia Langobardorum* și *Omiliarul* lui Paul Diaconus și *Vita Caroli imperatoris* a lui Einhard. A încurajat alcătuirea unei importante colecții de manuscrise adunate din întreg imperiul dar și compilația. În ateliere se lucrau cu mare rafinament obiecte și vase din aur, argint și bronz, se executau gravuri impresionante, iar mozaicurile și frescele împodobeau pereții bisericilor și mănăstirilor nou construite sau restaurate. Era cunoscută în toată Europa școala de caligrafi din Mănăstirea „Sfântul Martin” din Tours.

Deși a fost încoronat împărat de către papă, Carol cel Mare nu vedea în el decât un prinț neînsemnat. De aceea, chiar dacă a fost un creștin devotat și un mare apărător al Bisericii pe care a iubit-o și a stimat-o, el a stăpânit-o involuntar, neținând cont adeseori de canoanele și tradițiile ei.

Prin măsuri canonice foarte îndrăznețe, împăratul Carol cel Mare a intuit foarte clar rolul social al economiei unui stat și necesitatea unei intervenții guvernamentale pentru reglementarea funcționării acestei economii. A identificat peste tot surse importante de venituri, a acordat privilegii corporațiilor de meșteșugari, a încercat să introducă unități de măsură unice, a instituit târguri periodice, a înființat porturi, a construit depozite de mărfuri, a sprijinit activitățile industriale din mănăstiri și a deschis canalul Dunăre-Main.

Împăratul Carol cel Mare a murit la 28 ianuarie 814, lăsând moștenire un imperiu puternic și bine încheiat, cu o bază economică foarte solidă. Certurile dintre moștenitori au dus în scurt timp la dezmembrarea imensului imperiu. Normanzii și vikingii atacau și prădau mănăstirile bogate. Au fost asaltate apoi depozitele comerciale de pe coastele Olandei, Belgiei și

Frânței. Normanzii care s-au așezat mai întâi în Irlanda și apoi în Anglia și nord-vestul Frânței și-au făcut simțită prezența și în Spania, Italia și chiar la Aachen, unde au profanat mormântul lui Carol cel Mare.

În sud se profila pericolul arab. A fost prădată biserica „Sfântul Petru” din Roma în anul 846 și atacat orașul Bari. Împăratul Vasile I Macedoneanul al Bizanțului a reușit să-i învingă și să-și mențină dominația în Venetia și sudul Italiei. Din Răsărit atacau ungurii care au devastat sudul Germaniei, estul Frânței și nordul Italiei. În anul 955 au fost înfrânți la Augsburg de Otto I de Saxonia (936-973), întemeietorul dinastiei Ottonilor și al Imperiului Roman de națiune germanică. El a refăcut unitatea imperiului fiind încoronat împărat la Roma, la 2 februarie 962, de către papa Ioan al XII-lea (955-964). Cu această ocazie se stabilesc și raporturile dintre stat și Biserică. Împăratul garantează statul papal cu condiția ca papa să nu poată fi ales fără acordul lui. Se făcea astfel un pas important spre recunoașterea universalității puterii temporare a papei. După mai puțin de un secol însă, va fi escaladat conflictul dintre papalitate și imperiu, generând „cearta pentru investitură”.

În anul 1000, împăratul Otto al III-lea (983-1002) a acordat independență Poloniei, ducele Boleslav fiind numit „cooperator al Imperiului” și Ungariei, acordându-i-se coroană regală lui Ștefan cel Sfânt care s-a botezat în ritul latin, aducând regatul său în sfera de influență a Bisericii Romane.

Universalismul papal. Paralel cu extinderea stăpânirii regilor franci, până la restaurarea vechiului Imperiu Roman de Apus, asistăm la ascensiunea tot mai evidentă a puterii papale care tindea spre universalism. Astfel, în secolul al VI-lea se accentuează tot mai mult tradiția despre episcopatul Sfântului Apostol Petru la Roma și despre urmașii lui ca fiind singurii deținători ai puterii arhieresti depline care se extinde asupra întregii Biserici. Cel care a afirmat cu tărie aceste concepții a fost papa Nicolae I (858-867), care milita pentru întemeierea

unui imperiu spiritual universal condus de urmașii Sfântului Petru.

La sinodul ținut la Roma în anul 863, concepția universalistă papală era conturată astfel: drepturile și prerogativele „scaunului apostolic” au fost conferite direct de Mântuitorul și nu prin decizii sinodale; episcopul Romei a primit de la Mântuitorul dreptul să păstorească pe toți credincioșii, ca unicul legiuitor al Bisericii, ca judecător suprem care poate să judece și să cheme pentru justificare în fața tronului său, nu numai pe preoți, ci și pe episcopi, mitropoliți și chiar patriarhi, în timp ce el nu poate fi judecat de nimeni, hotărârile lui fiind asimilate canoanelor bisericești, iar cine nu le respectă riscă să fie excomunicat. Ca „vicarul lui Hristos” (vicarius Filii Dei), deținând puterea supremă (plenitudo potestatis), el concentra sub autoritatea sa întreaga viață bisericească. Fără aprobarea lui nu se putea lua nici o hotărâre în Biserică, nu se putea ține nici un sinod și nu putea fi sfințit nici un episcop. El era judecător și duhovnic suprem al principiilor lumesti în chestiuni de natură bisericească.

Spre deosebire de alți papi, Nicolae I a încercat să-și extindă dreptul de jurisdicție și asupra Răsăritului ortodox, urmând să transforme instituția papală într-un imperiu lumesc, o teocrație pontificală. Pentru aceasta nu erau suficiente documente neautentice ca *Donatio Constantini* (se pretindea că împăratul Constantin cel Mare ar fi dăruit papei Silvestru I (314-335) Italia și cetățile ei ca recompensă pentru că l-ar fi vindecat de lepră prin Taina Botezului, ori istoricul Eusebiu de Cezareea precizează clar că împăratul a fost botezat pe patul de moarte în palatul său de la Ancyrona, lângă Nicomidia, la 22 mai 337, de episcopul Eusebiu al Nicomidiei) sau donatia efectivă făcută de regele franc Pipin cel Scurt papei Ștefan al II-lea (752-757), constând în teritoriile din centrul Italiei cucerite de la longobarzi între anii 754-756, numită Patrimonium Sancti Petri care a constituit baza statului papal Respublica Romanorum. Era nevoie de documente mai

multe și variate strânse din mai multe arhive. Astfel, papa Nicolae I recunoaște *Decretele* lui Pseudo-Isidor ca norme obligatorii ale dreptului bisericesc. Compilerul acestei colecții a fost Isidor Mercator, ceea ce a contribuit la acreditarea teoriei că autorul ei este eruditul episcop spaniol Isidor de Sevilla (†636). Scopul publicării acestor decrete era scoaterea episcopilor de sub autoritatea mitropoliților și trecerea lor sub directă ascultare a papei.

Colecția cuprinde: 60 de epistole și decrete ale unor episcopi romani de la Anaclet (76-88) până la Miltiade (311-314), hotărâri ale diferitelor sinoade ecumenice și locale ținute în Răsărit și Apus completate ulterior și mai multe decrete autentice ale unor episcopi romani, de la Silvestru I (314-335) până la Grigorie al II-lea (715-731), între ele fiind intercalate 45 de decrete falsificate. Colecția a fost alcătuită între anii 847-852, probabil în dioceza Reims, într-un adevărat laborator de plâsmuire și falsificare a documentelor. Această muncă laborioasă se pare că a fost făcută de episcopul Ebo de Reims, care a ajuns apoi episcop de Hildesheim, preotul Vulfad din Reims și episcopul Rothbad de Soissons.

Decretele pseudoisidoriene, aduse la Roma de episcopul Rothbad, au fost primite cu satisfacție de papa Nicolae I, care a respins orice obiecție manifestată de episcopul Hinkmar de Reims și prietenii lui privind autenticitatea lor. Ele au fost atașate la *Codex canonum* și declarate obligatorii. Prin cele peste 10000 de citate din Sfânta Scriptură, Sfinții Părinți, canoane sinodale și scrisori papale se dorea să se demonstreze că papa a concentrat în sine de-a lungul secolelor întreaga putere legislativă și executivă în Biserică. El ar fi arbitru și îndrumătorul Bisericii creștine dintotdeauna și de pretutindeni, ar avea drept de imixtiune și de judecată fără drept de apel pentru orice fel de litigiu canonic sau controversă dogmatică, făcându-se apel la el ca ultimă instanță judecătorească.

Odată cu moartea papei Nicolae I și a urmașului său, Adrian al II-lea (867-872), decretele pseudoisidoriene, de altfel

cunoscute numai în Franța și Germania, au fost uitate până când papa Grigorie al VII-lea (1073-1085) le va reactualiza într-o altă viziune prin *Dictatus papae*. Decretele, care ar fi trebuit să-i protejeze pe episcopi de abuzurile puterii laice și mitropolitane, au distrus sistemul sinodal episcopal în favoarea creșterii excesive a centralismului papal. În secolul al XV-lea falsitatea acestor decrete a fost demonstrată de canonicul Laurentius Valla din Florența, Nicolaus Cusanus și marele inchiizitor Ioan Torquemada, în secolul al XVII-lea de predicatorul calvin David Blondel, iar în secolul al XVIII-lea de preoții italieni Pietro și Girolamo Ballerini.

Secolul obscur: După pontificatul papei Nicolae I a urmat o perioadă de aproape două secole numită de istorici „secolul obscur”, în care pe scaunul papal s-au perindat nobili romani care de cele mai multe ori îmbrăcau haina clericală numai de formă, iar în realitate rămânând în continuare seniori războinici, cruzi și sângheroși. Palatul episcopal Lateran arăta mai mult ca un palat imperial decât ca reședință episcopală, iar Catedrala „Sfântul Petru” din Roma era revendicată de papi și antipapi. Statul papal era râvnit de ducii de Spoleto, maragrafii de Toscana, conții de Provence, împărații germani și regii Burgundiei, desemnarea titularului scaunului papal devenind o afacere a nobilimii romane.

Papa Ioan al VIII-lea (872-882), pentru că l-a încoronat pe împăratul Carol Pleșuvul (875-877), de la care spera ajutor militar împotriva arabilor și manifesta simpatie față de regatul franc, a intrat în conflict cu nobilimea romană. Astfel, Roma a fost ocupată de ducii de Spoleto și maragrafii de Toscana, iar papa arestat. Eliberat în urma unor mari promisiuni, el s-a refugiat în regatul franc. Deoarece n-a obținut sprijinul scontat pentru consolidarea statului papal, a revenit la Roma unde a murit în anul 882, fiind otrăvit și lovit în cap de una din rudele sale care îi râvnea scaunul episcopal.

Între anii 896-904 s-au perindat pe scaunul roman nouă papi care au sfârșit tragic. Papa Bonifaciu al VI-lea, ales prin

aclamații, a păstorit doar 15 zile, iar urmașul său, Ștefan al VI-lea (896-897), ales prin concursul ducilor de Spoleto, a servit interesele acestora. Astfel, el a dispus deshumarea papei Formosus (891-896), mort de 9 luni, înveșmântarea cadavrului și așezarea lui în biserica „Sfântul Petru” ca să fie judecat. După ce a fost condamnat, cadavrul a fost dezbrăcat de veșminte, iar degetele de la mâna dreaptă cu care a binecuvântat au fost tăiate. Apoi a fost târât pe străzile Romei, ciopârțit și aruncat în apele Tibrului. Pentru acest act, poporul înfuriat l-a arestat pe papa Ștefan al VI-lea în biserică și l-a aruncat în închisoare unde a fost omorât de partizanii papei Formosus.

Papa Teodor al II-lea, deși a păstorit mai puțin de o lună, a dispus ca osemintele papei Formosus, găsite de pescari, să fie reînhumate cu toată cinstea și declarată nulă decizia de condamnare. Reabilitarea definitivă s-a făcut în timpul papei Ioan al IX-lea (898-900), care în cadru sinodal a anulat condamnarea, a dispus arderea documentelor aceluși proces de judecată și a declarat valabile hotărârile luate în timpul pontificatului acestuia. De asemenea, papa Ioan al IX-lea și Sinodul din anul 898 au hotărât ca pe viitor, episcopul Romei să fie ales de către cardinali și de clerul roman în prezența membrilor Senatului, iar hirotonia lui să se facă numai în prezența reprezentantului împăratului. Prin această măsură s-a încercat înlăturarea abuzurilor și a amestecului puterii laice în problemele bisericești, în special la alegerea titularului scaunului papal.

Papa Sergiu al III-lea (904-911), care a ajuns pe scaunul roman prin asasinarea antipapei Cristofor, era protejatul conților de Tusculum (Toscana). Astfel „Cetatea eternă” a ajuns pentru câteva decenii pe mâna curtezanelor acestor nobili bogați, dintre care s-au distins Teodora și fiicele ei, Teodora și Marozia, femei frumoase, culte, obraznice și imorale. Papa a servit intereselor acestor familii nobiliare romane care urmăreau anihilarea foștilor susținători ai papei Formosus pentru a acapara bogățiile Romei. Papa Ioan al X-lea (914-928),

încercând să stopeze aceste abuzuri cu sprijinul casei imperiale germane a fost în cele din urmă întemnițat și sugrumat din ordinul Maroziei și al sotului ei Guido.

În anul 931, scaunul papal era ocupat de Ioan al XI-lea (931-935), fiul nelegitim al Maroziei și al papei Sergiu al III-lea. Prin aceasta Marozia, căsătorită pentru a treia oară cu regele Hugo al Italiei, cumnatul ei, dorea să-și realizeze visul de a fi încoronată împărăteasă. Fiul ei legitim, marcgraful Alberico, a simulat o răscoală și, cucerind castelul San Angelo unde avea loc nunta, l-a alungat pe regele Hugo și i-a arestat pe mama sa Marozia și pe papa Ioan al XI-lea. Pentru 22 de ani, stăpânul Romei și asupritorul papilor a fost marcgraful Alberico. Chiar și înainte de moarte (954) i-a silit pe demnitarii Romei să aleagă papă pe fiul său Octavian. Acesta, purtând ca papă numele Ioan al XII-lea (955-964), a fost cel mai imoral și vicios titular al scaunului episcopal roman, făcând să dispară orice autoritate și demnitate a urmașului Sfântului Petru. De aceea episcopatul franc se întreba dacă în aceste condiții mai este obligat să se supună papei și să respecte decretul emise de el.

Meritul restaurării demnității papale i-a revenit Mănăstirii Cluny din Franța. Călugării benedictini au reușit să impună principiul conform căruia titularul scaunului papal ca urmaș al Sfântului Petru deține puterea sacerdotală, indiferent cât de imoral și corupt ar fi. Prin urmare, decretul emise de papi, chiar și în „secolul obscur” sunt valabile și trebuie respectate de orice episcop. Apelul făcut autorității imperiale germane pentru a interveni în vederea restaurării normalității în Roma a avut efect. În anul 1046 împăratul Henric al III-lea (1039-1056), trecând Alpii a ocupat Roma și l-a numit papă pe episcopul german Suidger de Bamberg, cu numele Clement al II-lea (1046-1047). Următorii papi au fost tot germani, formați în Mănăstirea Cluny, cel mai reprezentativ fiind papa Leon al IX-lea (1049-1054).

Din această succintă prezentare a situației Bisericii Romei în „secolul obscur”, se poate observa imposibilitatea derulării unor relații normale dintre papi și patriarhii Răsăritului ortodox, în special cu patriarhul Constantinopolului, cu atât mai mult susținerea unui dialog teologic legat de problemele dogmatice și liturgice controversate. De aceea și pasul spre Schisma cea Mare de la 1054 a fost ușor de făcut.

Disputa despre predestinație. Conceptul de predestinație, promovat în secolul al V-lea de Fericitul Augustin (†430), a fost readus în discuție de călugărul Gottschalk.

Fiul contelui saxon Bernon, Gottschalk, a fost încredințat de mic Mănăstirii Fulda, de educația lui ocupându-se în mod deosebit starețul Hrabanus Maurus. Ajuns la vârsta majoratului a contestat statutul său de monah dat împotriva voinței lui și a cerut aprobarea ieșirii din mănăstire. Sinodul de la Mainz din anul 829, prezidat de arhiepiscopul Otgar a acordat dispensă tânărului monah, decizie contestată de Hrabanus Maurus. Totuși, Gottschalk a respectat în continuare votul monahal și s-a stabilit în Mănăstirea Corbie, profesând ca dascăl în Mănăstirea Orbais de lângă Soissons. Talentat poet și filosof, Gottschalk, s-a remarcat ca cel mai profund cunoscător al Fericitului Augustin. După un timp, el a părăsit mănăstirea făcând un pelerinaj la Roma, apoi a predicat în Balcani, după care a revenit în regatul franc. Începând să propage predestinaționismul augustinian, a intrat din nou în conflict cu abatele Hrabanus Maurus.

Fericitul Augustin, combătând pe pelagieni, susținea necesitatea absolută a harului dumnezeiesc pentru mântuire. După el, voința omului este atât de slăbită și neputincioasă din cauza păcatului strămoșesc, încât nu poate face fără ajutorul lui Dumnezeu decât numai fapte rele, nefiind capabilă nici măcar să dorească să facă o faptă bună. Mai departe, Fericitul Augustin învăța că Dumnezeu nu vrea ca toți oamenii să se mântuiască, ci numai unii. Cei care se mântuiesc datorează aceasta numai faptului că prin harul lui Dumnezeu au fost

aleși din veșnicie pentru mântuire. Cei sortiți osândirii rămân pentru vecie în mulțimea celor pierduți (*massa perditionis*). Biserica învăța că voia lui Dumnezeu privitoare la mântuire este generală. Harul sfințitor nu este determinant pentru voința omului ci, în virtutea libertății sale, omul conlucrează cu harul divin pentru a putea dobândi mântuirea. Însușirea mântuirii obiective adusă de Mântuitorul Hristos prin jertfa Sa pe Cruce, de fiecare subiect în parte, începe prin Taina Botezului. Cel botezat, însă, nu se poate considera deja mântuit, ci mai degrabă el va trebui să concretizeze în viața lui angajamentul făcut, că va trăi împreună cu Hristos (*căți în Hristos v-ați botezat, în Hristos v-ați și-mbrăcat*, cf. Rom. 6, 3-11), ceea ce nu toți cei botezați ajung să și facă.

Ca augustinian convins, Gottschalk învăța că menținerea omului strâns legat de darurile botezului este tot o lucrare a harului dumnezeiesc. De aceea, Dumnezeu în atotștiința Sa a prevăzut din veșnicie acest har și prin atotputernicia Sa l-a ancorat pe om de el. Acest lucru numește el predestinație. Oamenii trebuie împărțiți în două categorii: aleși și pierduți. De aici și concepția augustiniană despre dubla predestinație. Cărei categorii a aparținut va afla fiecare om la Judecata de Apoi. Cei aleși vor constata că s-au aflat ancorați în harul dumnezeiesc și au făcut cele bune, iar cei pierduți vor vedea că le-a lipsit harul divin.

Împotriva acestei concepții, abatele Hrabanus învăța într-o nuanță semipelagiană că, în principiu, toți oamenii se fac părtași harului botezului însă rămâne la latitudinea fiecăruia să se decidă pentru a face binele sau răul. Dacă faci binele, ești răsplătit la judecata universală, iar dacă faci răul ești condamnat. Dumnezeu vede toate acestea dinainte și predestinează numai spre bine, nu și spre rău. La omul păcătos apare totdeauna decizia lui negativă. Prin urmare, autorul răului este întotdeauna omul. Pentru Hrabanus rămâne neelucidată întrebarea de ce la unii botezul face posibilă conlucrarea cu harul dumnezeiesc, iar la alții nu. Această dilemă devine mult

mai evidentă la Gottschalk, care ca saxon se întreba de ce generația bunicilor lui a rămas nebotezată.

Disputa teologică dintre Hrabanus și Gottschalk era legată de raportul dintre harul dumnezeiesc și vointa liberă a omului în procesul mântuirii. În timp ce Hrabanus afirma că după botez omul însuși hotărăște în mod liber conlucrarea cu harul divin, Gottschalk, dimpotrivă, învăța că Dumnezeu prin harul Său predestinează pe omul lipsit de inițiativă proprie. Ori, această concepție apărea lui Hrabanus foarte periculoasă întrucât putea anihila orice strădanie spre bine a omului, de vreme ce viața lui era predestinată într-o anumită direcție de Dumnezeu.

Fără să fie invitat, Gottschalk s-a prezentat în fața Sinodului de la Mainz din luna octombrie 847 acuzându-l pe Hrabanus Maurus (ales între timp arhiepiscop de Mainz) de semipelagianism. Însă Sinodul a condamnat concepția lui despre predestinația omului spre păcat, spre moartea sufletului. După ce a fost biciuit, a fost predat arhiepiscopului său, Hinkmar de Reims. Condamnat încă o dată ca eretic de Sinodul de la Quierzy din anul 849, Gottschalk a fost caterisit și încarcerat în Mănăstirea Hautvillers de lângă Reims, interzicându-i-se să mai scrie și să-i învețe pe alții. El avea însă destui prieteni, cărora le-a scris două mărturisiri de credință în care, deși vorbea despre preștiință și predestinație, își apăra doctrina.

Data morții lui Gottschalk este plasată între anii 868-869. Prietenii lui i-au împărtășit ideile și i-au apărat. Împotriva arhiepiscopului Hinkmar de Reims, care condamna predestinația la moarte, s-au ridicat teologi de mare valoare ca: monahul Ratramnus de la Mănăstirea Corbie, Paschasius Radbertus, starețul Servatus Lupus de la Ferrieres, Amalar de Metz, arhiepiscopii Amolo și Remigius de Lyon, episcopii Prudentius de Troyes și Venila de Sens, precum și renumitul teolog Ioan Scotus Eriugena. Ambele partide au întărit convingerile lor prin decizii sinodale. Arhiepiscopul Hinkmar și

adeptii lui au ținut un Sinod la Quierzy în anul 853, iar partida augustiniană s-a întrunit în Sinoadele de la Valence (855) și Langres (859). Încercarea de împăcare a celor două grupări la sinodul episcopilor franci de la Savonnières lângă Toul, din anul 860, s-a soldat cu eșec. Problema predestinației a fost reluată la Sinodul de la Turey, lângă Toul, anul 860, acceptându-se după lungi discuții o formulă de compromis redactată de arhiepiscopul Hinkmar de Reims, care respira un suflu antiaugustinian.

Rezolvarea definitivă a controverselor trebuia realizată de papa Nicolae I care între timp a murit, așa încât problema predestinației a preocupat cercurile teologice și în secolele următoare, în special după declanșarea reformei protestante sub forma „disputei haritologice” din secolele XVI-XVII.

Disputa euharistică. Inițial, disputa euharistică s-a consumat între doi călugări teologi din Mănăstirea Corbie care au alcătuit fiecare câte un tratat despre Sfânta Euharistie. Primul a fost Paschasius Radbertus († pe la anul 859) care, publicând în anii 831/832 tratatul intitulat *Despre Trupul și Sângele Domnului*, a deschis o serioasă dispută dogmatică despre Sfânta Euharistie. La întrebarea, care este esența pâinii și vinului euharistic, se răspundea: „acestea sunt Trupul și Sângele Domnului adică, cu adevărat nu este un alt Trup decât Cel Care S-a născut din Fecioara Maria, a pătimat și a înviat din mormânt”. Prin urmare, Radbertus identifică Trupul și Sângele euharistic cu Trupul și Sângele lui Iisus istoric și îndumnezeit. În chip tainic, în Sfânta Euharistie Iisus ne oferă adevăratul lui Trup și Sânge. Paschasius însă nu dorea să explice Taina Euharistiei după modelul patristic răsăritean (conceptul de prototip), văzând Euharistia ca „figura”, ca prototipul Hristosului ceresc pe pământ. Trupul și Sângele lui Hristos nu pot fi numite nicidecum „figura”, deoarece aceasta este înfățișarea exterioară care ascunde adevăratul Trup și Sânge al Domnului. Din această perspectivă, Sfânta Euharistie poate fi numită în același timp „veritas” și „figura”, adică și realitate și chip,

deoarece „figura” este ceea ce vedem în afară, dar în realitate, ceea ce cu adevărat înțelegem și credem că este în sine Taina Euharistiei.

Prin urmare, Paschasius Radbertus învâta că, deși darurile euharistice păstrează chipul pâinii și vinului, trebuie să credem că după sfințire ele sunt cu adevărat Trupul și Sângele Domnului. Acest Trup nu este altul decât Cel născut de Fecioara Maria, Trup Care a pătimit pe Cruce și a înviat din mormânt. În sine, concepția lui nu era greșită, însă accentuarea identității istorice și euharistice a Mântuitorului în detrimentul deosebirii formelor de apariție conducea spre neînțelegere și interpretări eronate. Astfel, după cincisprezece ani de la publicarea lucrării au apărut comentarii critice în cadrul aceleiași mănăstiri.

Călugărul Ratramnus († după anul 868), care a preluat conducerea școlii mănăstirești după ce Paschasius a fost numit stareț, a compus la cererea regelui Carol Pleșuvul (843-877) în anul 843, un tratat rămas în manuscris intitulat tot *Despre Trupul și Sângele Domnului*. Regele i-a cerut să precizeze dacă în Sfânta Împărtășanie primim adevăratul Trup și Sânge al Mântuitorului sau numai unul tainic. Ratramnus specifică de la început că Sfânta Euharistie este o taină. De aceea, este necesar să fie definite clar noțiunile „veritas” (realitate) și „figura” (chip). Chipul dezvăluie întotdeauna tainicul. Lucrările lui Dumnezeu în lume ca și lucrarea dumnezeiască rămân, în sine, nevăzute însă El dorește totuși ca cele ascunse să fie descoperite oamenilor. Astfel, pâinea euharistică este în același timp și taină și descoperire. În pâinea făcută din boabe de grâu este învăluit Trupul Domnului dar în același timp, ea care întărește viața omului, devine hrană spirituală. De aceea „veritas” înseamnă descoperirea lucrurilor pe care omul trebuie să le vadă în mod real.

În comparație cu argumentația lui Radbertus, Ratramnus raportează „veritas” la cele exterioare iar „figura” la cele interioare. Ca atare, în Sfânta Euharistie pâinea rămâne în realitate pâine. Credinciosul vede și mănâncă pâine, însă sub

„figura” (chipul) pâinii primește Trupul Domnului în mod tainic.

În legătură cu Sfânta Împărtășanie, el precizează: Chipul Trupului euharistic al Domnului nu poate fi identic cu Trupul istoric, deoarece ca „figura”, Trupul Domnului este întotdeauna numai Cel arătat prin lucrarea lui Dumnezeu însă niciodată identic cu cel istoric.

Într-o oarecare măsură, Ratramnus împărtășește concepția patristică despre prototip și încearcă să explice Sfânta Euharistie ca prototip al lui Hristos preamărit în ceruri, văzând în reprezentarea prototipului prezența persoanei. Cel mai important argument folosit de el este acela că Hristos a pătimit și S-a jertfit doar o singură dată. Identificând Sfânta Euharistie cu prezența istorică a Trupului Domnului, este absolut necesar să vedem în ea o reînnoită jertfă. Trupul și Sângele euharistic trebuie înțelese însă numai cu referire la cele întâmplare, atât ca „similitudino” (asemănare) cât și ca „representatio” (reprezentare, prezență) a patimii și jertfei istorice a lui Hristos.

Deoarece făcea prea mare diferențiere între Hristos euharistic și Hristos istoric, a fost acuzat de unii adversari că a socotit prezența Mântuitorului în Euharistie numai în mod spiritual. Astfel, Ioan Scotus Eriugena († pe la anul 877) criticându-l, explica Sfânta Euharistie ca simplă amintire a adevăratului Trup și Sânge al Domnului. Această interpretare rațională și alegorică conform căreia, în Sfânta Euharistie, Trupul și Sângele Mântuitorului trebuie privite mai mult simbolic, adică pâinea și vinul euharistic ar fi semne de comemorare a Trupului și Sângelui Domnului precum și simbolul prezenței lui reale în Sfânta Euharistie, o întâlnim în mai multe din operele sale, dar nu într-un tratat propriu-zis despre Taina Euharistiei. Alții, ca și monahul Frudigar, au acceptat în locul formulării „unui adevărat Trup și unui adevărat Sânge” și formula „oarecare putere a Trupului și Sângelui”. Diaconul Amalarius din Metz, ajuns administratorul Arhiepiscopiei de Lyon, a mers mai departe, folosind formulări ca de exemplu:

„Trupul euharistic al Mântuitorului hrănește nu numai sufletul, ci și trupul pe care-l pregătește pentru nemurire”, afirmând că Sfânta Împărtășanie, asemenea oricărui aliment, este supusă procesului digestiei. Adeptii acestei formule au fost numiți începând cu secolul al XI-lea reprezentanți ai stercoreanismului (stercus = gunoi).

De fapt, tratatele euharistice întocmite de Radbertus și Ratramnus n-au deschis propriu-zis o dispută euharistică în secolul al IX-lea, ci au fost folosite abia peste două secole și mai ales în timpul reformei când a fost redeschisă problema privind interpretarea Sfintei Euharistii.

În secolul al XI-lea dialecticianul și scolasticul Berengar de Tours (†1088), combătând interpretarea lui Paschasius Radbertus, respingea ca și Ioan Scotus Eriugena transformarea esenței. Chiar dacă a fost avertizat asupra erorii sale de fostul său coleg de studii, scolasticul Adelman de Liège, Berengar a atacat pe toți opozanții lui provocând o mare dispută publică. Sinoadele de la Roma și Verceli din anul 1050 au condamnat interpretările lui, iar Sinodul de la Paris din anul 1051 a mers până acolo încât l-au amenințat cu moartea. Lucrurile au fost elucidate la Sinodul de la Tours, din anul 1054, unde Berengar a declarat în fața legatului papal Hildebrand (viitorul papă Grigorie al VII-lea) că, în Sfânta Euharistie, esența pâinii și a vinului se preface în esența Trupului și a Sângelui Domnului. Mai târziu, la Sinodul de la Lateran din anul 1059, el a scris formulei: „Trupul real al Domnului se acceptă ca atare și se frânge de mâinile preoților și se macină de dinții credincioșilor, după simț și cu adevărat, nu numai în taină”. Întrucât între timp a fost tentat din nou să respingă formula amintită, a fost chemat la Roma de papa Grigorie al VII-lea în anul 1079 și convins să renunțe la părerile sale.

Alte dispute și erezii. În general, Biserica din Apus s-a confruntat în această perioadă cu reminiscențe ale maniheismului care s-a manifestat și în Răsărit sub forma pavlicianismului.

În secolul al XI-lea au fost descoperite la Orléans mai multe scrieri eretice. Aici preoții Ștefan și Lisor negau nașterea Mântuitorului de către Sfânta Fecioară Maria, patimile, moartea și învierea Lui din mormânt, unitatea Sfintei Treimi și crearea lumii. Erau respinse apoi Botezul, Sfânta Euharistie și cinstirea sfinților. Ei ignorau săvârșirea faptelor bune, recomandând patimile trupești ca acte mântuitoare pentru suflet. Întrunirile lor erau nocturne și secrete, practicând și unele acte imorale.

Regele Robert și soția sa Constanța vizitând orașul Orléans în anul 1022, a dispus arestarea ereticilor în timpul unei întâlniri secrete. Printre cei arestați se afla și cavalerul normand Arefast, care și-a oferit serviciile anchetatorilor. În timpul sinodului ținut în biserica „Sfânta Cruce” din Orléans, ereticii care încercau să se disculpe prin minciună au fost demascați de Arefast. Acuzați de erezie, ei au sfârșit prin ardere pe rug. Chiar și preotul Teodot care murise de trei ani, a fost deshumat și incinerat. Regina Constanța, dorind să distrugă orice urmă de eretic, a orbit ea însăși pe duhovnicul ei Ștefan, descoperit că aparținea acestei secte.

Cu prilejul unei vizite canonice făcută la Arras, episcopul Gerard de Cambrai a descoperit un grup de eretici, ucenici ai italianului Gondolfo care nega Taina Botezului, a Sfintei Euharistii și a Mărturisirii, relativizând și Taina Cununiei. Sinodul de la Arras i-a învinuit de pelagianism, dar după ce au fost convinși de episcopul Gerard asupra rătăcirii lor, au mărturisit Simbolul de credință niceo-constantinopolitan.

Reminiscențe maniheice s-au păstrat și în Italia, la grupul „patarenilor” care își aveau sediul în castelul Monfort de lângă Torino. Gerardo a declarat în fața arhiepiscopului Heribert de Milano că pentru a ajuta pe muribunzi să câștige harul dumnezeiesc, ar trebui omorâți. Tot ei explicau taina Sfintei Treimi astfel: Dumnezeu-Tatăl este veșnic, Fiul este suflet omenesc, iar Sfântul Duh este adevărata înțelegere a Sfintei Scripturi. De asemenea, afirmau că marele arhiereu al credincioșilor

n-ar trebui să fie episcopul Romei, ci unul trimis de Dumnezeu care să-i cerceteze continuu pe creștini și să se roage pentru iertarea păcatelor lor.

Un alt eretic maniheian a fost Louthard, care a predicat printre țărani din Chalons pe Marne ridiculizând cultul icoanelor și distrugând Sfintele Cruci. În final s-a sinucis. Pentru stârpirea cuiburilor deeretici, Sinodul de la Reims din anul 1049 i-a anatematizat nu numai peeretici, ci și pe cei care îi apărau sau participau la slujbele lor. Împăratul Henric al III-lea (1039-1056) a declanșat o adevărată persecuție împotriva lor, mai mulți eretici fiind spânzurați la Goslar în anul 1052.

În ciuda acestor măsuri coercitive și purificatoare, au continuat să existe grupări eretice de factură rigoristă în special ca reacție împotriva abuzurilor clerului și slăbirii moralității în Biserică.

Bibliografie

J. de Goff, *Civilizația Evului Mediu*, trad. de M. Holban, București, 1970; T.M. Popescu, *Premisele primatului papal*, în „Ortodoxia” nr.1/1955, p. 3-27; M. Șesan, *Nașterea ideii papale*, în „Mitropolia Ardealului” nr. 7-8/1962, p. 469-482; Ch. Diehl, *Marile probleme ale istoriei bizantine*, trad. de J. Zara, București, 1969; Idem, *Figuri bizantine*, București, 1969; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963; G. Haendler, *Die lateinische Kirche im Zeitalter der Karolinger*, Berlin, 1985; H. G. Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980; Idem, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959; Idem, *Das byzantinische Jahrtausend*, München, 1980; O. Drâmba, *Istoria culturii și civilizației*, vol.2, București, 1987.

II. Răspândirea creștinismului în secolele IX-XI

Valului masiv de încreștinări din secolele IV-VI i-a urmat altul în secolele IX-XI care viza, în special, pe slavi, unguri și ruși (fiind interesați pentru încorporarea lor în lumea creștină atât Constantinopolul, cât și Roma), dar și pe germani, anglosaxoni și scandinavi.

II.1. Încreștinarea slavilor, ungarilor și rușilor

Slavii pătrund în Europa în secolul al VI-lea atingând în est râurile Oka și Volga superioară, în vest râul Elba, în sud-est ținuturile munților Alpi și în sud-est, trecând peste Dunăre, s-au stabilit în Illyricum și în spațiul balcanic până în Peloponez. În timp ce slavii răsăriteni și o parte din cei apuseni au rămas în afara granițelor vechiului Imperiu Roman, slavii sudici și sud-vestici, care au pătruns în teritoriile imperiului, au constituit o punte de legătură dar și de discordie între creștinătatea greacă și cea romană.

Expansiunea franco-germană spre est a dus la asimilarea triburilor slave din ținuturile Elbei. Cei din ținuturile Poloniei au rezistat supunându-se jurisdicției Romei în schimbul menținerii independenței politice. În ceea ce-i privește pe slavii din Moravia și Pannonia, ei au oscilat între Roma și Bizanț, trecând la sfârșitul secolului al IX-lea definitiv în sfera de influență politică și religioasă a Romei.

Triburile slave au pătruns în Peninsula Balcanică atrase de frumusețea și importanța Constantinopolului în prima jumătate a secolului al VI-lea. Ele au venit împreună cu avarii, fiind folosiți de aceștia în expedițiile lor contra Bizanțului. Astfel, în anul 582 a fost cucerit orașul Sirmium (Mitrovița), capitala prefecturii Illyricum, slavii pătrunzând în grupuri tot mai mari în Balcani ajungând până în Macedonia, Grecia Centrală și Peloponez, iar spre vest până la Dyrrachion (Durazza) pe țărmul Mării Adriatice. Cu timpul, Illyricul bizantin se reducea doar la o fâșie îngustă de-a lungul coastei dalmate.

La începutul secolului al VII-lea, slavii stăpâneau în sud-estul Europei Istria, Dalmația, Pannonia Superior, Panonia Inferior, Moesia Superior, Moesia Inferior, Dacia Ripenssis, Dacia Mediteranea, Dardania, Praevalitania, Macedonia și o parte din Thracia. În anul 614 au distrus cetatea Salona, făcând mulți martiri dintre creștini. A urmat orașul Epidaurus (Ragusa sau Dubrovnik), populația refugiindu-se la Spoleto, Trau, Zara, Veglia și Ossaro. Avarii împreună cu slavii au atacat în mai multe rânduri și Tesalonicul, însă datorită fortificațiilor puternice a rezistat.

Cu timpul, slavii au trecut de la starea de supuși la cea de aliați și chiar independenți față de avari. În timp ce puterea avarilor a început să decadă după eșecul asediului Constantinopolului din anul 623, triburile slave s-au grupat formând state independente. Astfel, în Boemia și Moravia slavii s-au revoltat împotriva avarilor întemeind un stat independent sub conducerea lui Samo (623-658). Același lucru s-a petrecut și în Peninsula Balcanică.

Slavii aveau o religie simplă, naturală, pe care au îmbogățit-o apoi cu elemente din mitologia romană. Aveau o mulțime de zei dintre care cei mai venerați erau: Perun, zeul tunetului, Radegast, zeul ospitalității și al războiului, Svan-tevit, zeul războiului și al semănăturilor, Siva, zeita vietii, Lado, zeita frumuseții și alții. Se practica jertfele umane, iar

femeile și copiii erau considerați bunuri ale bărbatului și tratați ca atare.

Încreștinarea moravilor. Conform tradiției, creștinismul a fost cunoscut în Moravia încă din secolul al VII-lea, cneazul Samo botezându-se în jurul anului 623 ca urmare a relațiilor lui cu Bizanțul. În lucrarea lui H. Wolfram (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weissbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantien und Pannonien*, Viena, 1979) se relatează că slavii carantanieni, strămoșii slovenilor, s-au convertit la creștinism în urma misiunii episcopilor Virgil și Arno între anii 740-828.

Determinat de interese politice, regele și apoi împăratul Carol cel Mare a intensificat misiunea creștină printre slavi. La începutul secolului al IX-lea, au predicat în Pannonia și în jurul lacului Plattensee arhiepiscopii de Salzburg, Adalram, Liupram și Adalwin.

La Dieta de la Frankfurt din anul 822 reprezentanții cneazului Mojmir al Moraviei cereau recunoașterea cnezatului lor ca stat independent. Ceva mai târziu, regele franc Ludovic Germanicul (842-876), stăpânind în urma tratatului de la Verdun (843) jumătatea estică a Imperiului Franco-German, a restabilit suveranitatea asupra Moraviei, înlocuindu-l în anul 846 pe cneazul Mojmir cu nepotul său Rastislav. Spre dezamăgirea imperialilor, Rastislav continuă politica ostilă a unchiului său, obținând independența Moraviei în anul 855.

Din punct de vedere religios, însă, moravii rămâneau în continuare dependenți de Arhiepiscopia de Salzburg. De aceea, cneazul Rastislav ceru papei Nicolae I (858-867), în anul 860 sau 861, să înființeze pentru moravi o episcopie proprie. Refuzul papei și teama că dependența religioasă ar duce la pierderea independenței politice, l-au determinat pe Rastislav să trimită la Constantinopol în anul 862 o delegație, rugându-i pe împăratul Mihail al III-lea (842-867), pe regentul Bardas (862-866) și pe patriarhul Fotie (858-867; 877-886) să trimită misionari în Moravia capabili să propovăduiască

creștinismul în limba slavă. Astfel, a început misiunea fraților Constantin-Chiril și Metodie printre slavi.

Frații Constantin-Chiril și Metodie erau greci, originari din Tesalonic. Provenind dintr-o familie bogată (tatăl lor, Leon, îndeplinea funcția de drongar adică ofiter superior subordonat direct strategului themei Tesalonicului), au avut posibilitatea să studieze mai întâi la Tesalonic, iar apoi la Universitatea din Constantinopol. Copilărind într-un mediu greco-slav, ei au cunoscut de mici limba, viața și tradiția slavilor în jurul Tesalonicului și în Macedonia.

Metodie s-a dedicat mai întâi carierei militare preluând funcția de drongar după moartea tatălui său (840/841). Apoi i s-a încredințat comanda armatelor slave din arhontia sau principatul Strimonului, la frontiera cu Bulgaria. Cu acest prilej și-a îmbogățit cunoștințele de limbă slavă. În jurul anului 851 Metodie a renunțat la cariera militară și s-a călugărit în Mănăstirea Olymp din Bithynia.

Constantin, fiind minor la moartea tatălui său, a fost luat sub protecția lui Teoctist, ministrul securității și al relațiilor externe, important demnitar la curtea împăratului Mihail al III-lea. După terminarea studiilor s-a călugărit, a fost hirotesit ipodiaton și i s-a încredințat postul de bibliotecar (hartofilax) la Sfânta Sofia. În anul 850 s-a retras pentru o jumătate de an la Mănăstirea Kleidion de pe malul Bosforului, iar după aceea a fost numit profesor de filosofie la Universitatea din Bizanț avându-i colegi pe Leon Matematicianul sau Filosoful și pe viitorul patriarh Fotie. După ce Fotie a fost numit în anul 851 prim-secretar al cancelariei imperiale, Constantin a preluat conducerea universității.

Tot în anul 851, Constantin a condus delegația bizantină la reședința califilor arabi de la Sâmarri pe Tigru, tratativele încheindu-se cu succes. Intrigat și dezgustat de complotul de la curte căruia i-a căzut victimă chiar protectorul său Teoctist, Constantin s-a retras în mănăstirea de pe Muntele Olymp în Bithynia, unde era fratele său Metodie. Înlăturarea patriarhului

Ignatie și înlocuirea lui cu Fotie a nemulțumit și obștea Mănăstirii din Olymp, provocând ruperea comuniunii liturgice pentru aproape un an de zile.

Tulburărilor politice și bisericești din Bizanț li s-a adăugat atacul varego-rușilor conduși de principii Dir și Askold asupra Constantinopolului la 18 iunie 860. Deși ceata și furtuna au cauzat eșecul atacului, bizantinii se așteptau la noi incursiuni rusești. De aceea, au reluat legăturile cu hazarii din nordul Mării Negre. Hazarii erau un popor de origine turcă. Caz unic în istorie, conducătorii hazari s-au convertit la iudaism întreținând relații religioase și culturale cu academiile iudaice din Mesopotamia și Palestina. Se adoptase chiar și limba ebraică ca limbă de cancelarie.

Împăratul Mihail al III-lea și patriarhul Fotie au trimis o delegație diplomatică la hazari în anul 861, condusă de Constantin. După ce au iernat la Cherson în Crimeea (posesie bizantină), bizantinii s-au întâlnit cu hanul hazar la Semender (Belendjer) pentru a discuta asupra unei alianțe hazaro-bizantină împotriva varego-rușilor. Fără îndoială că delegația bizantină nu a neglijat și aspectul religios, Bizanțul construindu-și relațiile cu popoarele învecinate și prin atragerea lor la creștinism. Astfel, Constantin a învățat la Cherson limba ebraică, având apoi posibilitatea să demonstreze hazarilor mozaici superioritatea Evangheliei față de Legea mozaică.

Misiunea la hazari s-a încheiat cu succes, hanul asigurându-l pe împărat atât în ceea ce privește alianța politică, cât și toleranța religioasă față de creștini. Cu această ocazie, Constantin a descoperit o *Psaltire* și o *Evanghelie* cu „litere rusești”, care nu erau altceva decât cărți scrise în limba gotă cu alfabetul inventat de Wulfila, episcopul gotilor de la Dunărea de Jos, adeseori făcându-se confuzie între goti și varego-ruși, ambele popoare având comun elementul gotic-scandinav. Acesta este un indiciu că printre varego-ruși erau grupuri care cunoșteau creștinismul. De aceea, patriarhul Fotie a trimis la

Kiev în anul 865/866 un episcop însoțit de mai mulți clerici pentru a-i converti pe ruși la creștinism.

Înarmați cu o puternică cultură teologică și cu un instrument de lucru foarte eficient și indispensabil (alfabetul slav alcătuit în Mănăstirea Olympe din Bithynia în anul 855 numit „glagolitic” după care s-a alcătuit mai târziu alfabetul „chirilic”, cu ajutorul căruia s-au tradus pentru slavi principalele cărți bisericești) dar și cu experiență misionară (Metodie la bulgari și Constantin la hazari), cei doi frați au plecat spre Moravia în anul 863 trecând prin Bulgaria țarului Boris I (853-888), prin nordul Serbiei și prin Pannonia cneazului Kocel, oprindu-se în cetatea Velehrad, reședința cneazului Rastislav.

Aici au lucrat timp de patru ani (863-867) traducând cărți importante din Sfânta Scriptură și cărți de cult, dezvoltând o adevărată școală de traducători cu ucenicii încredințați de cneazul Rastislav. În paralel cu traducerea cărților, ucenicii au învățat și ritualul liturgic, fiind în măsură să săvârșescă Utrenia, Ceasurile, Vecernia, Pavecernița și Sfânta Liturghie (cf. *Vita Constantini*, cap. 15, în „Die Pannonischen Legenden”, Berlin, 1972, p. 36 sau la J. Schütz, *Die Lehre der Slaven Kyrill und Method. Die Lebensbeschreibungen zweier Missionare*, St. Ottilien 1985).

Datorită succesului misiunii lor printre moravi și cehi (la Sinodul de la Mayenta-Mainz din anul 852 se constată că în ciuda eforturilor făcute de misionarii latino-germani de la Regensburg și Passau, care încercau să introducă în Moravia ritul latin, exista aici o „creștinătate încă semi-sălbatică”), episcopii de la Regensburg și Passau refuzau să hirotonească preoți și diaconi care să slujească în limba slavonă (Constantin era numai preot, iar fratele său Metodie doar monah), considerând că trebuie admise ca limbi cultice numai ebraica, greaca și latina. Împotriva acestei teorii s-a pronunțat cu vehemență Chiril numind-o „erezia celor trei limbi” sau „erezia pilatienilor” întrucât adepții ei se orientau după cele trei limbi

folosite de Pontiu Pilat pentru a scrie sentința de pe crucea Mântuitorului Iisus Hristos.

Fiind interogată de latini cu privire la introducerea unei noi limbi liturgice, Chiril a răspuns: „*Ploaia nu cade oare, trimisă de Dumnezeu, peste toată lumea? Soarele nu trimite lumina lui în același fel peste toată lumea? (Mt. 5, 45). Nu respirăm totuși aerul în același fel? Nu vă este rușine să fixați doar trei limbi și să porunciți ca toate celelalte popoare și nații să rămână oarbe și surde?... Noi cunoaștem numeroase popoare care știu Scriptura și laudă pe Dumnezeu în limba lor proprie. Se știe că acestea sunt: armenii, persii, abasgii, ivirii, sugdii, gotii, avarii, turcii, hazarii, arabii, egiptenii, sirienii și încă mulți alții*” (cf. *Vita Constantini*, cap. 16, în „Die Pannonischen Legenden”, p. 36). De aceea, frații Constantin și Metodie intenționau să plece la Constantinopol cu un grup de ucenici din Moravia și Pannonia recomandați de cnezii Rastislav și Kocel pentru a fi hirotoniți preoți, ca apoi revenind în țările lor să continue activitatea misionară printre slavi.

Deoarece Constantin era bolnav, cei doi frați au decis să scurteze drumul spre Constantinopol mergând pe uscat până la Venetia, iar de aici cu o corabie spre Bizanț. Întrucât între timp se declanșase conflictul între Constantinopol și Roma soldat cu excomunicarea reciprocă dintre patriarhul Fotie și papa Nicolae, iar la 23 septembrie 867 patriarhul Fotie a fost înlocuit cu patriarhul Ignatie, cei doi misionari au zăbovit un timp la Veneția așteptând clarificarea lucrurilor.

Pentru a se edifica în legătură cu misiunea lor, mai ales că încreștinarea popoarelor slave a constituit un important punct de discordie între Roma și Constantinopol, în anii 60 ai secolului al IX-lea, papa Nicolae I i-a invitat la Roma. Întrucât acesta a murit la 13 noiembrie 867, Constantin și Metodie au fost primiți cu mare solemnitate și bunăvoință de papa Adrian al II-lea (867-872), în prezența episcopilor și clericilor din Roma și a unui mare număr de credincioși, mai ales datorită faptului că ei aduceau moaștele descoperite la Cherson în

Crimeea și se credea că sunt ale Sfântului Clement Romanul, papă al Romei la sfârșitul secolului I și martirizat în timpul împăratului Traian (98-117).

În urma discuțiilor purtate și analizării cărților de cult în limba slavonă, papa Adrian al II-lea a autorizat și binecuvântat activitatea misionară a fraților Constantin și Metodie, chiar dacă existau unele diferențe între tradiția liturgică răsăriteană și cea apuseană, în speță rostirea Simbolului de credință niceo-constantinopolitan cu sau fără adaosul „Filioque”, considerându-se că în materie de credință nu există contradicții. Acest lucru s-a putut constata și din *Mărturisirea de credință* alcătuită de Constantin și trimisă papei Nicolae I în anul 867, considerată „prima mărturisire de credință în limba slavonă” (cf. K. Močev, în „Duchovna Kultura” Sofia, 65/1985, 2 p. 13). Conform *Vita Constantini*, cap. 18, papa a binecuvântat cărțile slavone așezându-le în biserica Sfintei Fecioare Maria, numită Phatne, a poruncit episcopilor Formosus și Gondaric (Gauderich) să hirotonească pe ucenicii slavi și, împreună cu aceștia, s-a săvârșit Sfânta Liturghie în limba slavonă în mai multe biserici din Roma (Sfântul Petru, Sfântul Andrei și Sfântul Pavel), printre celebranți numărându-se și Anastasie Bibliotecarul.

În felul acesta primea legitimitate și din partea Romei nu numai limba slavonă, ci și misiunea fraților Constantin și Metodie, având în vedere faptul că papa era foarte interesat de situația creștinismului din Moravia în urma redobândirii suveranității asupra acestui stat a regelui franc Ludovic Germanicul.

Constantin însă, îmbolnăvindându-se mai grav a luat schima mare și numele de Chiril, probabil în Mănăstirea grecească Praxedis din Roma și a murit la 14 februarie 869, fiind înmormântat în biserica „Sfântul Clement” din Roma.

Metodie, hirotont episcop în anul 870, s-a întors în Moravia și Pannonia cu scrisori de recomandare din partea papei către cnezii Rastislav, Sveatopluk și Kocel. Papa, la

rugămintea lui Kocel care dorea înființarea unei Biserici Slave independente în cnezatul său, l-a numit pe Metodie arhiepiscop al Moraviei și Pannoniei, i-a încredințat continuarea misiunii printre slavi și i-a permis folosirea limbii slavone cu condiția ca lecturile biblice să se facă mai întâi în limba latină. Deoarece papa a permis înființarea unei noi arhiepiscopii în detrimentul Arhiepiscopiei de Salzburg și care ar fi trebuit să cuprindă ținuturile Moraviei, Pannoniei și cele locuite de sârbi și croați, intitulându-l pe Metodie arhiepiscop de Sirmium, denotă că Roma, care între timp își încheiase afacerile printre bulgari, (aceștia revenind în jurisdicția Constantinopolului), intenționa să-și revendice jurisdicția asupra Illyricului, extinzându-și misiunea printre slavi, cum reiese din cuvintele papei către Kocel: „Nu numai ție, ci tuturor statelor slave îl trimit pe el (Metodie) ca învățător” (cf. *Vita Methodii*, cap. 8, în „Die pannonischen Legenden”, Berlin, 1972). Acest lucru este confirmat și de faptul că în anul 881 papa a dispus trecerea croaților sub jurisdicția Arhiepiscopiei latine de la Spoleto din Dalmația.

Revenind în Moravia, găsi viața politică și religioasă schimbată. În locul lui Rastislav, înlăturat prin trădare și orbit de regele franc Carloman (878-884), domnea Sveatopluk (870-894), care și-a îndreptat orientarea politică și religioasă spre Imperiul Romano-German. În aceste condiții a putut acționa arhiepiscopul de Salzburg, întemnițându-l pe Metodie probabil în Mănăstirea Ellwangen din Bavaria. Abia papa Ioan al VIII-lea (872-882) a reușit să-l elibereze în anul 873, după o intervenție energetică la arhiepiscopul Adalwin de Salzburg și la episcopii Hermanrich de Passau și Annon de Freising. Metodie și-a continuat activitatea misionară în Moravia și Pannonia, însă nu s-a putut stabili la Sirmium deoarece orașul fusese cucerit de bulgari și încadrat în taratul lui Boris-Mihail I (853-889).

Deși încununată cu noi succese, misiunea lui Metodie s-a desfășurat cu multe piedici venite din partea clerului franco-german, care se opunea folosirii limbii slavone în cult. În anul

874 l-a botezat pe principele Borivoi al Boemiei „căsătorit cu evlavioasa prințesă creștină Ludmila, fiica cneazului morav”. Exemplul lor a fost urmat de un mare număr de cehi.

Cele mai mari greutăți le întâmpină Metodie în Moravia din partea lui Wiching, hirotonit episcop de Nitra și numit vicarul său. Acesta, susținând politica religioasă a latino-germanilor, îl acuză pe arhiepiscopul său că nu respectă cerințele Romei și că a părăsit credința adevărată a latinilor. Astfel, în anul 879 a trebuit să meargă din nou la Roma pentru a se justifica în fața papei Ioan al VIII-lea în legătură cu folosirea limbii slavone în cult și cu rostirea Simbolului de credință fără adaosul „Filioque”. Aceste acuzații se încadrau în contextul disputelor dintre Roma și Constantinopol referitoare la schisma fotiană. La Roma a reușit să se disculpe și papa i-a permis să-și continue misiunea în Moravia folosind ca limbă de cult slavona. Probabil atitudinea binevoitoare a papei a fost determinată și de rezultatele pozitive ale Sinodului de la Constantinopol din anii 879/880.

La invitația împăratului bizantin Vasile I Macedoneanul (867-886), care îl suspecta de infidelitate, dar mai ales ca să-și clarifice poziția sa în contextul relațiilor dintre Roma și Bizanț, Metodie a făcut o călătorie la Constantinopol în iarna anului 881. Aici a fost primit cu mare cinste de împărat și de patriarhul Fotie, ambii convingându-se de aportul extraordinar al marelui misionar printre slavi, cerând ca unii dintre ucenicii lui însoțitori să rămână în capitala imperiului pentru a fi trimiși ca misionari sau organizatori de Biserici la alte popoare slave.

Revenind în Moravia în anul 882, Metodie a fost acuzat de Wiching că a părăsit credința adevărată și că a plecat la Constantinopol fără acordul papei și al principelui Sveatopluk. Ultimii ani de viață i-a petrecut traducând în continuare cărți de cult în limba slavonă. Roma însă îl părăsise, iar Constantinopolul era prea departe ca să-l ajute. A murit la 6 aprilie 885, fiind înmormântat probabil la Velehrad în Moravia.

Deși el a încredințat conducerea Bisericii Moraviei lui Gorazd, unul dintre cei mai remarcabili ucenici ai săi, orientarea pro-apuseană a lui Sveatopluk și manevrele lui Wiching l-au determinat pe papa Ștefan al V-lea (885-891) să-l numească pe acesta din urmă arhiepiscop al Moraviei. În plus, prin Commonitorium, din toamna anului 885 papa interzicea liturghia slavă. Ucenicii lui Metodie au fost alungați din Moravia, refugiindu-se în Croația, Serbia dar mai ales în Bulgaria, contribuind la întărirea creștinismului în aceste ținuturi. În special aici au activat foarte intens Clement, Naum, Angelar, Laurentiu, Sava și Ioan, bucurându-se de sprijinul țarului Boris Mihail I. Aducând cu ei manuscrisele slavone, au întemeiat la Preslavul Mare și Ohrida două mari centre misionare pentru slavii sud-dunăreni.

Se știe că în jurul lui Clement au activat cca. 3500 de ucenici, iar în timpul țarului Simeon (893-927) el a fost numit episcop de Drembița și Velica, la nord-est de Prilep, fiind primul ierarh de limba bulgară.

Încreștinarea cehilor și polonezilor. Ca și în Moravia, și în Cehia (Boemia) primii misionari creștini au fost franco-germani sau după unii cercetători iro-scoții, care propovăduiau creștinismul de rit latin fără succese spectaculoase. Prin cneazul Borivoi și soția sa Ludmila, botezați de Metodie, s-a impus în Cehia creștinismul de rit răsăritean în limba slavonă. Când, însă, slavonismul a fost condamnat la Sinodul de la Spoleto, din anul 925, iar papa Ioan al X-lea (914-928) a susținut trilingvismul, Ludmila a fost asasinată în anul 927 iar fiul ei, cneazul Vațlav-Venceslav, în anul 929. Deși, inițial, cneazul Boleslav I (†967) a primit creștinismul slavo-metodian, sub presiunea papei Ioan al XIII-lea (965-972) și a împăratului german Otto I cel Mare (936-973) el a îmbrățișat ritul latin. Același lucru l-a făcut și cneazul Boleslav al II-lea (†999), mai ales că papa Ioan al XIII-lea declarase în anul 969 slavonismul drept erezie iar pe Metodie „etic notoriu”.

Totuși, tradiția chirilo-metodiană nu a dispărut la cehi și moravi nici după ce Episcopia latină de la Praga a desfășurat, începând cu anul 973, o puternică acțiune împotriva slavonismului bisericesc. Acest lucru se constată și în timpul păstoririi episcopului Voitech Adalbert care, deși înțelegea rolul și utilitatea limbii slavone pentru slavi, a sprijinit mai departe ritul latin. Tradiția slavonă a fost revigorată de cneazul Oldrich (†1034) mai ales prin activitățile desfășurate în Mănăstirea Sazava, la sud de Praga, coordonate de egumenul Procopie începând cu anul 1030.

Procopie, originar din Chotoun, aproape de Praga, a studiat la școala slavonă de la Vysegrad unde se mai păstrau cca. 200 de manuscrise slavone din timpul ucenicilor lui Metodie. După ce i-a murit soția la nașterea fiului lor Jirman, Procopie s-a călugărit probabil în Mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul” de la Morisena (Mureșana), una din mănăstirile de tradiție greco-slavă din bazinul Dunării. Aici a cunoscut spiritualitatea atonită și pe cea kieveană de la Lavra Peșterilor. Revenind în Cehia, el a întemeiat mai întâi o sihăstrie într-o peșteră iar după ce a fost găsit de principele Oldrich, sprijinitorul slavonismului, a ctitorit marele complex mănăstiresc de la Sazava, cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul”. Cu sprijinul principilor cehi, Mănăstirea Sazava condusă de egumenul Procopie și ucenicii lui a fost până la sfârșitul secolului al XI-lea un bastion al slavonismului împotriva latinizării cehilor urmărită de arhiepiscopul de Mainz, de papă și de împăratul german. Ea și-a încetat activitatea de tradiție chirilo-metodiană la 3 ianuarie 1097, când au fost aduși aici călugări benedictini de la Mănăstirea Brevnov din Praga în frunte cu abatele Dethard. S-a făcut o distrugere sistematică a cărților slavone, „periculoase și nemernice”, păstrându-se din toată colecția de manuscrise slavone numai o Evanghelie și câteva fragmente din epistolele pauline. Ucenicii formați la Sazava au contribuit nu numai la menținerea tradiției slavone în Cehia până la sfârșitul secolului al XI-lea, ci și în regatul Ungariei condus de Andrei I

căsătorit cu Anastasia de Kiev, cel mai important centru mănăstiresc greco-slavon fiind la Vysegradul unguresc.

La polonezi, propovăduirea creștinismului în limba slavonă s-a făcut în legătură cu ucenicii lui Metodie, după anul 864, datorită relațiilor politice dintre Polonia și Moravia. Intensificarea misiunii de încreștinare pe filieră slavă s-a făcut după căsătoria cneazului Mieczislaw al II-lea (964-992) cu printesa cehă Doubravka, fiica principelui Boleslav I al Boemiei, în anul 965, el fiind botezat în ritul slav de către preotul Bohuvid.

Sub presiunea împăratului german Otto I, cneazul Poloniei a acceptat organizarea unei episcopii latine la Poznan, în anul 968, dependentă de Arhiepiscopia de Magdeburg. Se știe că aici se oficia Liturghia Sfântului Petru încă din timpul lui Metodie. În anul 991 conducerea Poloniei a decis supunerea totală față de papa Ioan al XV-lea (985-996), obligându-se să plătească „dinarul Sfântului Petru”. Recentele descoperiri arheologice au demonstrat că tradițiile chirilo-metodiene s-au păstrat și în Polonia până în secolul al XII-lea.

Încreștinarea sârbilor și croaților. Sârbii împreună cu bulgarii, croații și slovenii formează grupul slavilor sudici, care la rândul lor se încadrează în marea familie a popoarelor slave. Asemenea slavilor din Moravia și Boemia (care sub conducerea lui Samo au întemeiat un stat independent față de dominația avară în anul 623) și slavii din Illyricum și Peninsula Balcanică au încercat același lucru la începutul secolului al VIII-lea.

Conform relatărilor împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-919; 944-959), sârbii locuiau în ținutul Boiki, la sud de Saxa, în vecinătatea francilor, fiind conduși de doi frați. La solicitarea împăratului Heraclie (610-641) unul din frați, luând cu el jumătate din populația sârbă, a trecut în teritoriile bizantine. Au fost așezați în Macedonia, aproape de Tesalonic, încredințându-le apărarea granițelor imperiului în fața atacurilor avarilor. Nemulțumiți de

ținutul primit, sârbii l-au părăsit dorind să se întoarcă în locurile de unde au venit. După o nouă înțelegere cu bizantinii, ei au primit teritoriile care formează astăzi Serbia Centrală și Dalmația, încredințându-li-se aceeași misiune.

Împăratul Heraclie încheie un tratat asemănător și cu croații care, venind în Europa Centrală, s-au așezat în Dalmația de-a lungul țărmului Mării Adriatice, din Istria până la Dyrrachion, bizantinii menținând orașele maritime și insulele.

Atât sârbii, cât și croații erau păgâni. Teritoriile locuite de ei făceau parte din Prefectura Illyricului care, sub raport politic, aparținea Imperiului Bizantin, dar sub raport bisericesc se afla sub jurisdicția Bisericii Romei. În secolul al VI-lea, diferențele cultice dintre Răsărit și Apus nu erau așa de evidente și nu li se dădea o așa de mare importanță ca în secolul al IX-lea, încât întâlnirea dintre cele două rituri în spațiul locuit de sârbi și croați nu crea probleme deosebite. Episcopiile grecești și romane care au supraviețuit invaziilor triburilor migratoare își desfășurau activitățile bisericești nestingherite, iar comunitățile creștine de limbă greacă și latină din aceste teritorii au transmis populației slave primele noțiuni privind viața și credința creștină.

Deși existau mai multe scaune episcopale în Illyricum aparținând fie direct de Roma, fie de vicariatul ei de la Justiniana Prima, cea mai mare influență asupra slavilor sudici a avut-o Tesalonicul, a doua metropolă a Imperiului Bizantin. De asemenea, mulți soldați din armata bizantină erau recrutați dintre slavi, așa încât creștinismul a fost cunoscut de ei și pe această filieră.

Despre o încreștinare sistematică a sârbilor și croaților se poate vorbi încă din timpul împăratului Heraclie. Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul relatează în lucrarea sa *De administrando imperio* că Heraclie a adus de la Roma clerici dintre care a hirotonit arhiepiscop, episcop, preoți și diaconi și i-a botezat pe croați, iar despre sârbi spune următoarele: „Fiindcă Servia de acum și Pagană (denumire dată atunci

ținuturilor ocupate de arentani sau rentani, pe coasta Dalmației) și ținutul Terbunia și al canaliților, care se aflau sub stăpânirea împăratului romeilor (bizantinilor), deveniseră țări pustii din cauza avarilor, care au alungat de acolo pe romanii care locuiesc acum în Dalmația și la Dyrrachion, împăratul a așezat pe acești sârbi în aceste țări iar ei erau supuși împăratului romeilor. Aducând împăratul preoți de la Roma i-a botezat și învățându-i să săvârșească după rânduială cele ale credinței, le-a explicat credința din acele timpuri”.

Fiind vorba de două neamuri care nu aveau încă un teritoriu de locuit bine determinat, dar se pregăteau să primească creștinismul, misionarii romani fie ei și episcopi nu aveau o reședință stabilă. Sârbii și croații nu primiseră în totalitate creștinismul, ci doar la nivel de comunități separate, însă erau toleranți și chiar interesați de noua religie.

Procesul de încreștinare a continuat și sub urmașii lui Heraclie. În cronicile lui Theophanes și Nikephoros se relatează că, în jurul anului 688, împăratul Justinian al II-lea (685-695) a transferat un număr foarte mare de prizonieri slavi dintre care mulți erau creștini în thema Opsikion. Pentru ei au fost înființate episcopii noi, dintre care cu siguranță unele erau pentru sârbi, cum ar fi Modrina și Gordoseria. Aceste scaune episcopale aflate în jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol au funcționat o perioadă lungă de timp încât printre participanții la Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787) se număra și Neofit al Gordoserbiei iar episcopul Ștefan, titularul aceleiași episcopii, figurează pe lista participanților la Sinodul de la Constantinopol, din anul 869-870.

Trecerea Illyricului Oriental, a Siciliei și Calabriei de către împăratul Leon al III-lea Isaurul (717-741), în anul 731, sub jurisdicția Constantinopolului a însemnat și pentru neamurile slave stabilite aici o mai mare apropiere de creștinismul răsăritean. De aceea, încreștinarea definitivă a sârbilor s-a făcut prin misionari greci în secolul al IX-lea. Desigur, situația politică a celor două mari imperii creștine medievale,

bizantin și franco-german, a influențat procesul de încreștinare a slavilor sudici, în speță sârbi, croați și bulgari. Confruntarea militară dintre cele două imperii încheiată cu pacea de la Königshofen, din anul 803, și reconfirmată cu pacea de la Aix-la-Chapelle din anul 812, întărea stăpânirea bizantinilor asupra Venetiei, orașelor maritime de pe coasta dalmată, de la Cetinie și până la Vrbas, respectiv Zara, Trogir, Spoleto, Ragusa și Cattaro, Sicilia, Neapole, Roma și Exarhatul de Ravena. În schimb, împăratul Carol cel Mare, care ocupase Pannonia până aproape de Singidunum (Belgrad) unde începea țaratul bulgar, își extindea stăpânirea și asupra Dalmatiei, ocupată de croați, și Istriei.

Croații și slovenii intrând în sfera politică a Imperiului Franco-German, s-au orientat spre creștinismul de rit latin. Astfel, Paulinus (†802), patriarhul Aquileei, și misionarii franci, în special Ursus (†807), au înregistrat rezultate remarcabile privind încreștinarea acestor popoare. Se cunosc numele mai multor prinți croați și sloveni încreștinați la începutul secolului al IX-lea, ca de exemplu: Boruth al Carinției, fiul său Cacatius, principii slavoni și Vișeslav al Dalmatiei și Vojnomir, principii croați. Mai târziu, principii croați și sloveni Borna (810-821), Vladislav (821-835) și Mojslav (835-845) au obținut de la papa Leon al IV-lea (847-855) înființarea unei episcopii independente la Nona (Nin), în jurul anului 852, ceea ce a atras protestul patriarhului de Aquileea care revendica jurisdicția asupra acestor teritorii.

Celelalte triburi slave din Illyricum și Balcani, profitând de decadența militară a Imperiului Bizantin, s-au eliberat de sub stăpânirea împăratului Mihail al II-lea (820-829), alegându-și conducători pe jupanii lor care au intensificat cultul păgân. Cronicarul Theophanes îi numește apostati pentru că „s-au lepădat și de Sfântul Botez, încât nu mai arătau față de romei nici un semn de prietenie și supunere”.

Sârbii, remarcându-se ca un popor foarte viteaz și bine organizat, făcând față cu succes atacului hanului bulgar Malamir

care urmărea supunerea Serbiei, au trezit din nou interesul bizantinilor în politica lor externă din Balcani. Fiind atacat orașul Ragusa (Dubrovnik) de corsarii arabi, s-a cerut ajutorul bizantin. Împăratul Vasile I Macedoneanul (867-886) a trimis în anul 868 o flotă condusă de generalul Niceta Oryphas care a salvat cetatea. Cu aceasta s-au reluat relațiile diplomatice dintre Bizanț și sârbi și celelalte neamuri înrudite cu ei, recunoscându-se suveranitatea bizantină. La cererea sârbilor conduși de jupanul Mutimir de Rascia, împăratul a trimis misionari greci care i-au botezat pe cei rămași încă păgâni și le-a organizat Biserica lor. Același lucru s-a întâmplat și cu cei din provinciile Diocleea, Trebinie, Hum (Hertzegovina) și Bosnia.

Deși recunoșteau suveranitatea bizantină, sârbii și-au păstrat autonomia, considerându-se aliați ai Bizanțului și obligându-se să trimită contingente militare în special în campaniile bizantine împotriva arabilor. După ocuparea orașului Bari („poarta Adriaticii”), la 25 decembrie 876, bizantinii puteau să-și exercite nestingheriți supremația pe mare și pe uscat în teritoriile locuite de sârbi și alte neamuri slave înrudite cu ei, trecând de la o dominație nominală la una efectivă. Din punct de vedere religios, anul 868, considerat momentul convertirii oficiale a sârbilor, nu a însemnat încheierea procesului de încreștinare a lor, în rândul populației persistând încă mult timp practici religioase păgâne. Definitivarea și consolidarea creștinismului la sârbi s-a făcut prin ucenicii fraților Chiril și Metodie, considerați în mod justificat „Apostolii slavilor”. Aceștia, refugiindu-se din Moravia Mare datorită acțiunii antislavoniste a clerului latin-german, au continuat misiunea lor creștină în Croația, Serbia, dar mai ales în Bulgaria. Aducând cu ei cărțile liturgice și biblice traduse în limba slăvonă cu ajutorul alfabetului chirilic alcătuit de unul din ucenicii lui Constantin-Chiril după literele majuscule ale alfabetului grec, au oferit popoarelor slave adevărurile de credință creștine și slujbele liturgice într-o limbă înțeleasă de ele.

Pentru sârbi o influență deosebită a exercitat centrul misionar de la Ohrida. Se presupune că primul scaun episcopal al lor a fost la Rascia, unde era și reședința principelui sârb Mutimir. Inițial, Episcopia de Rascia stătea sub jurisdicția Mitropoliei de Dyrrachion (Durazzo). Apoi a trecut sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Ohrida înființată de bizantini în anul 1019, după cucerirea Bulgariei Occidentale, ca arhiepiscopie autonomă pentru întreaga Bulgarie.

În timp ce sârbii au rămas în sfera de influență a Bizanțului menținând ritul răsăritean, croații s-au orientat spre Apus rămânând în sfera de influență dintre Roma și Constantinopol. Tendința fiecărei Biserici de a-și exercita jurisdicția și influența asupra slavilor din Peninsula Balcanică a determinat adeseori rivalități și tensiuni între popoarele slave care, etnic, aparțineau aceleiași familii.

Încreștinarea bulgarilor. Bulgarii, un popor de origine turcă din centrul Asiei, traversând stepele rusești din nordul Mării Negre, Câmpia Dunării și apoi Dunărea, au împins triburile slave așezate aici spre zonele muntoase și spre sud, ocupând zona centrală a Peninsulei Balcanice în a doua jumătate a secolului al VII-lea. Hanul Asparuh, aliindu-se cu slavii, i-a atacat pe bizantini obligându-i să încheie un tratat de pace în anul 681, prin care se recunoștea stăpânirea bulgară în ținuturile de la nord de Munții Haemus (Balcani). Astfel, anul 681 constituie pentru istoriografia universală anul întemeierii primului stat bulgar, care nu numai că prezenta un mare pericol pentru granița de nord a Imperiului Bizantin, ci polariza ca mare putere întreaga politică din Balcani. Diplomazia și comerțul au facilitat multor demnitari bulgari contactul cu strălucita cultură bizantină. Neavând un alfabet propriu, ei au apelat la limba greacă atât în administrație, cât și în relațiile diplomatice cu Bizanțul și cu Apusul. Desele confruntări militare au adus prizonieri bizantini în statul bulgar sau prizonieri bulgari în Imperiul Bizantin, facilitându-se astfel cunoașterea culturii și civilizației bizantine și implicit a creștinismului.

Sub conducerea hanului Krum (802-814), statul bulgar, distrugând statul avarilor, a ajuns să se învecineze la nord-vest cu Imperiul Franco-German, iar la sud să ocupe noi orașe bizantine (Sardica, Debeltos, Mesembria și Adrianopol) în care populația slavă era în parte încreștinată. Din motive de securitate, hanul Krum a transferat o mare parte din populația încreștinată împreună cu ierarhia ei în centrul statului său. Se știe că Enravot, fratele hanului Malamir (831-889), a murit ca martir creștin, însă despre o persecuție propriu-zisă asupra creștinilor din partea stăpânirii bulgare nu poate fi vorba. Nici principele Teleros și episcopul Manuel, martirizat la bulgari, nu au reușit să câștige prea mulți adepți la creștinism. În fine, țarul Boris I (852-889) a decis încreștinarea țării sale.

Primele cunoștințe despre învățătura creștină le-a primit țarul probabil de la monahul Theodoros Kypharas luat prizonier la curtea sa. Sora țarului, ajungând în captivitate la bizantini, după ce a fost botezată și răscumpărată în schimbul monahului Theodoros, a continuat inițierea lui în tainele creștinismului. După tradiție, țarul Boris s-a decis să primească botezul fără întârziere în urma temerii provocate de icoana „Judecății de Apoi” zugrăvită pentru el de monahul Metodie. Nu avem argumente istorice care să ne conducă la concluzia că acest monah Metodie nu este altul decât Sfântul Metodie care înainte de a pleca în misiune la moravi ar fi predicat Evanghelia printre bulgari.

Cert este faptul că încreștinarea țarului a avut puternice conotații politice. Statutul său se afla între cele două mari puteri creștine, Imperiul Bizantin și Imperiul Franco-German. Ori, încheierea unei alianțe cu unul dintre aceste două imperii presupunea apartenența la aceeași religie și chiar la același rit. Cu atât mai dificil era pentru Boris acceptarea creștinismului de rit răsăritean sau apusean cu cât între cele două centre creștine, Constantinopol și Roma, relațiile erau tensionate, unul dintre motivele principale ale discordiei constituindu-l exercitarea dreptului de jurisdicție asupra teritoriilor stăpânite

de bulgari. Respectându-se vechea împărțire bisericească, ele ar fi trebuit să stea sub jurisdicția ambelor Biserici; partea de răsărit sub jurisdicția Constantinopolului, iar cea de apus sub jurisdicția Romei. Ori, împărțirea Bisericii aceluiași stat sub două jurisdicții, cu rituri diferite, era imposibilă. De aceea, încreștinarea bulgarilor a însemnat o mare piatră de încercare pentru relațiile latino-bizantine, iar țarul Boris a știut să fructifice această situație pentru politica sa externă.

La scurt timp după trimiterea fraților Chiril și Metodie la moravi, țarul Boris I, urmărind o alianță cu regele Ludovic Germanicul împotriva moravilor, apelă la papa Nicolae I pentru a-i trimite misionari latini. Deși nu au fost realizate nici alianța și nici încreștinarea bulgarilor, patriarhul Fotie a reacționat energic întrucât orientarea acestora spre vest ar fi însemnat extinderea jurisdicției Romei asupra Peninsulei Balcanice până aproape de zidurile Constantinopolului. În plus, el fusese excomunicat de papa Nicolae I la Sinodul de la Lateran, din anul 863, datorită unei probleme interne a Patriarhiei Constantinopolului (înlocuirea patriarhului Ignatie cu Fotie în anul 858), în care însă papa încerca nejustificat arbitrajul.

Bizanțul, înlăturând pericolul arab, și-a îndreptat întreaga atenție spre bulgari, urmărind bineînțeles încreștinarea lor în rit răsăritean și menținerea lor în sfera de influență politico-religioasă a Constantinopolului. Astfel, profitând de situația dificilă cu care se confruntaseră bulgarii în urma secetei, împăratul Mihail al III-lea (842-867) l-a determinat pe țarul Boris I să se boteze la Constantinopol, în anul 864, primind numele Mihail după numele împăratului, nașul său de botez. Pentru încreștinarea poporului bulgar și organizarea Bisericii lui, patriarhul Fotie, contrar procedurii adoptate pentru moravi, a trimis ierarhie grecească, care bineînțeles s-a folosit de limba greacă atât la săvârșirea slujbelor, cât și la propovăduirea învățaturii creștine. Prin aceasta, Patriarhia Ecumenică din Constantinopol nu intenționa să acorde vreo oarecare autonomie Bisericii Bulgare, ci s-o mențină sub jurisdicția ei.

Țarul Boris-Mihail dorea să evite o posibilă supunere politică față de Bizanț sprijinită de supunerea religioasă. În plus, îi era cu siguranță cunoscut faptul că, pentru moravi, papa Adrian al II-lea înființase Arhiepiscopia de Sirmium cu statut de Biserică autonomă.

Intenționând obținerea independenței Bisericii Bulgare și chiar rangul de patriarhie, țarul Boris-Mihail a trimis printr-o delegație papei Nicolae I o listă cu 106 întrebări referitoare la învățătura de credință, la organizarea bisericească și la dreptul de jurisdicție. Reluarea legăturilor cu Roma s-a făcut în anul 866. Papa Nicolae I a trimis răspunsul său (*Responsa ad consulta Bulgarorum*) prin episcopii Formosus de Porto și Paulus de Populonia care, ca legați papali, urmau să continue organizarea Bisericii Bulgare începută de ierarhii greci. De reținut este faptul că, în legătură cu dreptul de jurisdicție al Patriarhiei de Constantinopol asupra Bisericii Bulgare, papa neagă autoritatea patriarhală a acesteia, susținând că există numai trei patriarhii (Roma, Alexandria și Antiohia), Roma fiind cea mai importantă pentru că se bazează pe autoritatea Sfinților Apostoli Petru și Pavel. De asemenea, se opune dreptului rezervat de Patriarhia de Constantinopol de a sfinti singură Sfântul Mir ca apoi să-l trimită celorlalte Biserici. Se știe că episcopii latini care au continuat organizarea Bisericii Bulgare au administrat celor botezați de clerul grecesc din nou Taina Mirungerii.

Deși papa n-a satisfăcut cererea țarului de a-i trimite un arhiepiscop sau chiar un patriarh, răspunzându-i că pentru început nu poate trimite decât un episcop, țarul Boris-Mihail a fost mulțumit de răspunsul primit și a supus Biserica sa scaunului papal. Cei doi episcopi (Formosus și Paulus) și preoții latini au înlocuit ritul bizantin cu cel latin, au alungat pe episcopii și, în parte, pe preoții greci, acceptând după caz doar la țară clerici greci. Patriarhul Fotie, considerând soluția papei Nicolae I ca un afront la adresa Patriarhiei din Constantinopol, a transformat problema bulgară într-o problemă a

întregii Biserici a Răsăritului, trimițând în primăvara anului 867 o enciclică celorlalți patriarhi răsăriteni în care condamna nu numai intervenția nediplomatică, poate chiar brutală a Romei în Bulgaria, ci și unele diferențe dogmatice și cultice între Răsărit și Apus.

Comparând răspunsul papei Nicolae I și enciclica patriarhului Fotie, se constată că episcopii și preoții latini care au activat la bulgari, au depășit în practică poziția teoretică a Romei. Intenția era să-i rupă pe bulgari de Biserica Răsăritului nu numai jurisdicțional ci și cultic și sacramental. De aceea, patriarhul Fotie invită pe ceilalți patriarhi răsăriteni la un Sinod care s-a întrunit la Constantinopol în lunile august/septembrie 867. Sinodul a hotărât anatematizarea papei Nicolae I și a clerului latin din Bulgaria.

Acest lucru nu rezolva nici pe departe problema bulgară. Ea este pusă din nou în discuție la Sinodul de la Constantinopol, din anul 869/870. Sinodul la care au participat legații papei Ioan al VIII-lea (872-882) și patriarhii răsăriteni a restabilit comuniunea dintre Roma și Constantinopol, recunoscând reabilitarea patriarhului Ignatie (867-877) prin înlăturarea patriarhului Fotie. Între timp, însă, bulgarii reluaseră legăturile cu Bizanțul, așa încât după încheierea lucrărilor sinodului și semnarea deciziilor lui, a sosit la Constantinopol o delegație a țarului Boris-Mihail I cerând sinodalilor să decidă asupra apartenenței bisericești a Bisericii lui. În ciuda protestelor legaților papali, patriarhii răsăriteni au hotărât că Biserica Bulgară trece în jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, acordându-i-se rangul de arhiepiscopie și mai multă autonomie. Factic, Biserica Romei a trebuit să accepte situația nou-creată, deși teoretic n-a renunțat să-i considere pe bulgari ca aparținând jurisdicției scaunului papal. În ultima scrisoare adresată patriarhului Ignatie, în anul 877, papa Ioan al VIII-lea îl amenința că nu-i va mai recunoaște reabilitarea dacă în termen de treizeci de zile nu va retrage clerul grec din Bulgaria.

Patriarhul Ignatie a murit la 23 octombrie 877, iar papa a renunțat să redeschidă problema bulgară pentru că în anul 877 avea nevoie de ajutorul bizantin în vederea clarificării situației politice din Italia. Împăratul Vasile I Macedoneanul (867-886) a rechemat în scaunul patriarhal pe Fotie, însă reabilitarea lui trebuia făcută în cadru sinodal. După mai multe tergiversări, papa Ioan al VIII-lea, constrâns de pericolul arab și știind că patriarhii orientali și-au dat acordul pentru această reabilitare, s-a decis să trimită legați la Sinodul de la Constantinopol care s-a ținut din noiembrie 879 până în martie 880. Ei trebuiau să ceară printre altele ca Patriarhia de Constantinopol să renunțe la jurisdicția asupra Bisericii Bulgare.

Sinodul a reabilitat fără rezerve pe patriarhul Fotie și a respins pretențiile legaților papali privind Biserica Bulgară. Este surprinzător faptul că papa Ioan al VIII-lea, după primele informări privind lucrările sinodului, totuși mulțumea împăratului pentru ajutorul acordat împotriva arabilor, pentru punerea la dispoziția comunității de rit latin din Constantinopol a Mănăstirii „Sfântul Serghie” și pentru permisiunea de a relua sub patronajul scaunului papal dioceza Bulgariei. La 16 decembrie 882 papa a murit iar urmașul lui, papa Martin I (882-884), a trebuit să-l accepte pe omologul său din Constantinopol fără condiții, deoarece avea nevoie stringentă de ajutorul militar bizantin contra pericolului arab. Prin urmare, asistăm la o împăcare formală între Roma și Constantinopol, sămburele discordiei putând oricând încolți, dacă avem în vedere scrierile polemice ale patriarhului Fotie, în special cele privind adaosul „Filioque”. El și-a încheiat păstoria la 29/30 septembrie 886 și viața în anul 891, însă memoria lui ca „apărător al Ortodoxiei” s-a păstrat în întreaga Biserică a Răsăritului.

În ceea ce-i privește pe bulgari, după decizia patriarhilor răsăriteni de la Constantinopol din anul 878/880, au rămas definitiv în sfera de influență religioasă și culturală a Bizanțului. Istoriografia bisericească menționează anul 864 ca dată

oficială a încreștinării lor, însă definitivarea și consolidarea încreștinării și organizării lor bisericești s-a făcut după anul 865 prin ucenicii Sfinților Chiril și Metodie refugiați din Moravia. Aminteam mai sus că cea mai prodigioasă activitate misionară printre bulgari a desfășurat-o Clement, care cu sprijinul țarului Boris-Mihail I și folosind manuscrisele slavone aduse din Moravia, a întemeiat două centre misionare, la Preslavul Mare și Ohrida. În timpul țarului Simeon (893-927), el a fost numit episcop de Drembița și Velica, la nord-est de Prilep. Țarul, sprijinitor al slavonismului chirilo-metodian, își dorea un arhiepiscop sau chiar un patriarh care să-l încoroneze ca „împărat al bulgarilor și romeilor”. Fără îndoială că din Constantinopol n-ar fi primit aceste titluri. În schimb, Roma ar fi fost dispusă să îndeplinească toate solicitările lui, așa cum promisesse papa Ioan al VIII-lea țarului Boris-Mihail în scrisoarea din luna mai 879. În acest sens, țarul Simeon s-a adresat papei Formosus (891-896) arătându-se dispus să supună Biserica Bulgară scaunului papal, în schimbul recunoașterii celor două titluri. Împăratul Roman I Lekapenul (919-944) a protestat vehement. După mai multe discuții, bizantinii au acceptat titlul de „împărat al bulgarilor și romeilor” după ce țarul i-a asigurat că puterea coroanei se va mărgini exclusiv la teritoriul bulgar.

Țarul Petru (927-969) a întărit relațiile cu Bizanțul căsătorindu-se cu prințesa bizantină Maria Lekapena, iar patriarhul ecumenic Trifon (927-931) a recunoscut Patriarhia Bulgară cu reședința la Silistra. Rupând orice legătură cu scaunul papal, Biserica Bulgară a funcționat ca patriarhie autocefală până în anul 971, când împăratul bizantin Ioan I Tzimiskes (969-976), cucerind partea de est a țaratului bulgar, a supus-o jurisdicției Patriarhiei de Constantinopol. În urma cuceririi Ohridei de către împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025) în anul 1015 bulgarii și-au pierdut complet independența politică, devenind provincie bizantină până în anul 1186.

Încreștinarea ungarilor. Ungurii își au originea într-o populație fino-ugrică din Asia Centrală. Fiind un popor migrator,

ei s-au retras spre vest locuind un timp în stepele dintre Munții Urali și fluviul Volga. În jurul anului 830, ungurii s-au stabilit între fluviile Don și Nipru, iar din cauza atacurilor pecenegilor s-au așezat pe la anul 889 la nordul Mării Negre între Nistru și Prut, ținut numit de ei Etel-Cuzu (Etelköz) adică „Țara dintre râuri”, identificat cu Bugeacul de astăzi. Aliindu-se cu bizantinii, i-au atacat pe bulgari în anul 895, învingându-i în mai multe rânduri. Ca revanșă, țarul Simeon s-a aliat cu pecenegii și le-a distrus așezările din Etelköz. De aceea, ungurii sub conducerea lui Arpad s-au îndreptat spre nord-vest și, distrugând cnezatul Moraviei Mari în jurul anului 896, s-au stabilit în Pannonia, câmpia brăzdată de Dunăre și plină de lacuri, bălți și mlaștini fiind potrivită pentru practicarea pescuitului, iar cu ajutorul cailor lor iuți putând prăda statele vecine.

În Pannonia, ungurii au găsit o populație slavo-romanică încreștinată în rit răsăritean prin misiunea fraților Chiril și Metodie. Este posibil ca ei să fi cunoscut creștinismul încă din timpul șederii lor în nordul Mării Negre, fie prin soldații care luptau în armata bizantină, fie de la hazarii încreștinați de Constantin-Chiril, fie pe filieră rusă prin arhiepiscopul trimis la ei după atacul asupra Constantinopolului din 28 iunie 860. Se știe că în componența Mitropoliei Gothiei din Crimeea exista o episcopie a onogurilor sau a unogundurilor care cuprindea ținutul dintre Don și Kuban până la Caucaz. De asemenea, *Vita Constantini*, cap. VIII, relatează despre momentul prinderii lui Constantin în timpul misiunii la hazari de un grup de unguri care, mirați însă de rugăciunea lui, i s-au închinat, iar după ce le-a vorbit despre credința creștină l-au eliberat. Și în *Vita Metodii*, cap. XV, se relatează că Metodie, în timp ce se afla la moravi, s-a întâlnit cu regele ungarilor care l-a primit cu mare solemnitate. La plecare, acesta îi oferi mai multe daruri și-i spuse: „*Părinte Sfinte, amintește-ți întotdeauna de mine în rugăciunile tale*”. De aici deducem că Metodie i-a vorbit regelui despre credința creștină.

Ungurii, înainte de a se stabili în Pannonia, au trecut prin regiunile dunărene în anii 862 și 881, venind fără îndoială în contact cu comunitățile creștine de aici. După așezarea lor în Câmpia Pannoniei au fost vizitați de misionari creștini germani, cehi, moravi, poloni sau italieni, iar incursiunile lor în ținuturile locuite de popoarele deja încreștinate (greci, români, sârbi, bulgari ruși) i-au familiarizat și mai mult cu creștinismul răsăritean. Cu siguranță că centrul misionar chirilo-metodian de la Velehrad din Moravia a contribuit la pătrunderea creștinismului printre unguri. Incursiunile lor de pradă în teritoriile bizantine au atras atenția Constantinopolului asupra acestui popor. Astfel, împăratul Roman I Lekapenul (919-944) a încheiat cu conducătorii ungurilor un tratat de pace în anul 943 și a încercat atragerea lor la creștinism ca în acest fel să-i câștige pentru interesele politico-religioase ale Bizanțului. Ca să fie siguri că ungurii vor respecta tratatul încheiat, împăratul le-a cerut să trimită pe unul din conducătorii lor ca ostatec la curtea bizantină. Împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul ne informează că au sosit la Constantinopol principele Termatzus, nepotul lui Arpad și Bultzos sau Bulcsu, al treilea conducător și carchan al Ungariei. Aceștia au venit probabil în anii 948/949, când a fost reînnoit tratatul de pace ungaro-bizantin. Din *Cronografia* lui Gheorghe Kedrinos (scrisă în secolele XI-XII) aflăm că hanul Bultzos a venit la Constantinopol însoțit de principele Gylas care era al doilea demnitar politic la curtea ungară, amândoi primind botezul creștin și titluri nobiliare bizantine. La întoarcere, au fost însoțiți de episcopul Ierotei, hirotonit de patriarhul Teofilact al Constantinopolului (933-956) ca episcop al Ungariei, care după toată probabilitatea nu avea o reședință stabilă întrucât nu exista o organizare propriu-zisă. Se știe, însă, că în apropierea lacului Balaton, la Wespřemvölgy exista o mănăstire ortodoxă închinată Sfintei Fecioare Maria, ctitorită în a doua jumătate a secolului al X-lea de una din fiicele lui Gylas, Sarolta, mama regelui Ștefan cel Sfânt al Ungariei.

În legătură cu începuturile încreștinării ungurilor trebuie amintită și Mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul” de la Morisena (Mureșana), pe malul stâng al Mureșului, aproape de vărsarea lui în Tisa, ctitorită de principele Achtum (Ochtum), care stăpânea asupra Banatului și Severinului. În această mănăstire trăiau călugări greci (ortodocși). Conform *Vita major Sancti Gerhardi*, principele Achtum a fost învins la Orozlamus de Chanadinus, nepotul regelui Ștefan cel Sfânt, care a zidit aici o mănăstire cu hramul „Sfântul Gheorghe”. Învingătorul a primit în stăpânire cetatea Morisena pe care a numit-o Chanadina (Cenad). Întrucât regele Ștefan dorea să înființeze în regatul său mai multe episcopii, a adus călugări latini pe care i-a așezat sub ascultarea Sfântului Gerard, numit episcop de Chanadina, în Mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul” după ce călugării greci de aici au fost transferați în Mănăstirea „Sfântul Gheorghe” din Orozlamus.

Confruntarea dintre Achtum și Chanadinus a avut loc între anii 1028-1030, după ce împăratul bizantin Vasile al II-lea Bulgaroctonul a desființat țaratul bulgar în anul 1018. Săpăturile arheologice au descoperit la Cenad, sub fundația bisericii vechi romano-catolice, urmele altor trei bazine mai vechi, prima fiind datată în secolele III-IV. Prin urmare, la Morisena exista un vechi centru răsăritean, „cel mai însemnat centru al creștinismului antic” din Banat, care împreună cu mănăstirea ortodoxă de la Wespřemvölgy a avut un rol important pentru începuturile încreștinării ungurilor.

Repetându-se cazul Moraviei, și la unguri s-a evidențiat rivalitatea dintre ritul răsăritean și cel apusean pe fondul intereselor politice. Astfel, papa Ioan al XXII-lea (955-963), dorind să scape de conducerea autoritară a regelui Berengar, l-a chemat în ajutor pe împăratul Germaniei Otto I cel Mare (936-973), încoronându-l la Pavia ca rege al Italiei la 23 septembrie 951. La 2 februarie 962, același papă încorona după modelul bizantin pe împăratul Otto I și soția sa Adelaida ca suverani ai „Sfântului Imperiu Roman de națiune germană”. În

concepția apuseană, împăratul Otto moștenește tronul imperial roman al împăratului Constantin cel Mare intrând în concurență cu împăratul bizantin, care continua cu legitimitate tradiția și ideea imperiului roman universal de odinioară. După modelul bizantin, se acorda coroană regală conducătorilor politici din Boemia, Polonia și Ungaria făcându-i vasali Imperiului Romano-German.

Regatul Ungariei condus de Ștefan cel Sfânt, conturându-se ca un puternic stat la granița de răsărit a Imperiului Romano-German, orientat politic și religios spre Bizanț, submina tendința de universalism a împăratului Otto al III-lea (983-1002). Nici Bisericii Romei nu-i convenea această stare de lucruri, temându-se că va pierde aria de influență și în Ungaria, așa cum s-a întâmplat în Serbia și Bulgaria. De aceea, misionarii latini au început să activeze printre unguri pentru ca acești „neofiți” să nu cadă pradă „ereticilor,” adică ortodocșilor, cum se poate citi într-o scrisoare adresată de episcopul Pilgrim de Passau papei Benedict al VI-lea (973-974). Cel mai cunoscut dintre misionarii latini a fost viitorul episcop de Regensburg, Wolfgang von Einsiedeln.

După moartea Șaroltei, sprijinirea creștinismului răsăritean în Ungaria, ducele Gheza s-a recăsătorit cu prințesa catolică Adelaida, sora principelui Mieczslaw al Poloniei (950-992). Sub influența Adelaidei, Gheza încheie în primăvara anului 973 o alianță cu împăratul Otto I cel Mare, prin care se obliga să accepte și să protejeze pe misionarii latini în țara sa. Astfel, în Ungaria au venit doi misionari remarcabili, episcopii Bruno de Verden și Pilgrim de Passau, care au botezat curând aproape cinci mii de unguri din familii nobiliare. Deși relațiile cu germanii s-au stricat, iar misionarii lor au fost alungați, ducele Gheza l-a acceptat pe episcopul Adalbert de Praga să continue propovăduirea creștinismului printre unguri, botezându-se el însuși și toată familia sa după ritul latin în jurul anului 985. Astfel, misionarii cehi au contribuit în mare parte la încreștinarea masivă a ungurilor. S-a construit pentru

călugării benedictini o mănăstire la Pannonhalma lângă Győr al cărei abate, Anastasie, a ajuns sub regele Ștefan cel Sfânt arhiepiscop de Strigonium (Esztergom) în anul 1006, iar Astrik, fondatorul mănăstirii din Pécsvarad, a ajuns arhiepiscop de Calocsa (Kalocsa) în anul 1009.

În acest fel, în regatul Ungariei s-au întâlnit și au coabitat încă o perioadă lungă de timp cele două rituri, întrucât chiar și după schisma de la 1054 diferențele dintre creștinismul răsăritean ortodox și cel apusean catolic nu erau atât de conturate și dogmatizate cum s-a întâmplat în preajma reformei protestante. După cum remarcă cercetători de prestigiu maghiari, chiar dacă există și o puternică opoziție, nu se poate nega adevărul istoric, anume că „Biserica creștină maghiară, înainte de Ștefan cel Sfânt, s-a format aproape în întregime sub influența spirituală a Bisericii răsăritene” (József Farkas, *Egyház-történelem I, köt. Krisztus születésétől a reformációig* - Istoria Bisericii, I. De la nașterea lui Hristos până la reformă, p. 261, apud G. Cotoșman, *Din trecutul Banatului, II. Comuna și Bisericile din Sânicolaul-Mare*, Timișoara 1934, p. 55).

Legăturile Ungariei cu Imperiul Romano-German s-au reluat și consolidat prin căsătoria regelui Ștefan cel Sfânt cu prințesa germană Gisela, fiica principelui Henric al II-lea al Bavariei, în anul 955. Astfel, regele Ungariei a fost câștigat definitiv pentru creștinismul de rit apusean, întemeind în regatul său nu numai două arhiepiscopii (Strigonium - 1001 și Calocsa-1009), opt episcopii (Győr, Veszprém, Pecz, Eger, Bihar, Gyula, Csanad, Kalocsa) și cinci mănăstiri mari, dar și latinizând episcopiile și mănăstirile de rit răsăritean prin înlocuirea episcopilor și monahilor greci cu episcopi și monahi latini. Delegații lui însoțeau delegația papei Silvestru al II-lea (999-1003) trimisă în anul 1000 la Kiev să-l determine pe marele cneaz rus Vladimir Sviatoslavici (970-1015) să părăsească creștinismul de tradiție răsăriteană și să adopte ritul latin, încercare soldată cu eșec.

Legat de „coroana de aur” și titlul de „rege apostolic” conferite de papa Silvestru al II-lea sau de împăratul Otto al III-lea lui Ștefan cel Sfânt, primul rege al Ungariei, s-a dovedit că este un fals aparținând secolului al XIII-lea. Cercetările făcute asupra coroanei, în anul 1790, au arătat că partea inferioară este o construcție în stil bizantin împodobită cu icoana lui Iisus-Pantocrator, cu icoanele Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, Gheorghe, Dimitrie, Cosma și Damian, precum și cu imaginea împăratului bizantin Mihail al VI-lea Dukas Parapinakes (1071-1078) și a soției sale Maria, iar inscripția grecească amintește de regele Geza I (1074-1077), căruia împăratul îi dăruiește această coroană în semn de recunoștință pentru legăturile strânse ale regatului ungar cu familia imperială bizantină cu care era înrudit. Se știe că regele Geza I era căsătorit cu printesa bizantină Synadena, vara împăratului Mihail al VI-lea Dukas și nepoata împăratului Nikephoros al II-lea Botaniates (1078-1081), și că fiul lor Almos a fost crescut la Constantinopol. Se pare că această coroană a primit-o regele Géza pentru a-l contracara pe rivalul său, regele Solomon (1063-1074) care supusese Ungaria Imperiului Romano-German în anul 1074.

Prin urmare, creștinismul a pătruns la unguri mai întâi pe filieră răsăriteană, latinizându-se în timpul regelui Ștefan cel Sfânt. Acest lucru îl dovedesc numeroasele tradiții răsăritene și cuvinte slavone și românești păstrate în cultul lor. De proveniență românească sunt cuvintele: pogany-păgâni, oltar-altar, szent-sfânt, szombat-sâmbătă, însă mult mai multe au fost preluate din limba slavonă: kereszt-cruce, kereszteny-creștini, angyal-înger, vecsernye-vecernie, miloszt-milă, har, gratie, pap-preot, barat-frate, Vizkereszt-Botează din slavonescul vodocrest-apă botezată, keresztelő-botez, etc. Cel mai vechi monument de limbă maghiară este un fragment din slujba sfințirii apei, scris în secolul al XI-lea și păstrat în Biblioteca Universității din Zagreb. De la începutul secolului al XIII-lea provine un alt fragment de limbă maghiară, cuprinzând slujba

înmormântării după ritualul folosit atunci în Răsărit. De asemenea, tradiția colindelor a fost preluată de la români, iar faptul că ungurii au avut preoți căsătoriti până în secolul al XII-lea este consemnat de Cronica pictată de la Viena (secolul al XIV-lea) și de actele Sinodului de la Szabolcs din anul 1092. Amintim și faptul că în secolele XI-XII existau încă în Ungaria mănăstiri ortodoxe tolerate de regii maghiari. Toate acestea conduc la concluzia că începutul încreștinării ungarilor se datorează Răsăritului creștin și că rădăcinile lor aparțin tradiției răsăritene ortodoxe pe care au cunoscut-o prin filieră greacă, slavonă și română.

Încreștinarea rușilor. Rușii au ca strămoși atât pe varegii scandinavici, cât și pe slavii răsăriteni. Triburile slave (antii, viaticii, radimicii, polianii, severienii, crivicii, uglicii, tivenienii și alții) așezate în nordul Mării Negre, din Crimeea și bazinul Niprului mijlociu până în regiunile din jurul orașului Smolensk, trăiau fie sub dominația avarilor, fie a hazarilor care aveau centrul politic la Itil, pe un braț al Volgăi inferioare. Varegii scandinavici, cunoscuți în apusul Europei sub denumirea de normanzi, erau organizați în „drujine”, adică trupe de pradă sub comanda unui „konung” sau prinț. Ei traversau ținuturile locuite de slavii răsăriteni de la Marea Baltică până la Marea Neagră pe apă. Drumul lor pornea din golful Finlandei pe fluviul Neva, traversa lacul Ladoga, ajungând pe râul Volkov până la lacul Ilmen. De aici se continua pe râul Lovat, iar apoi pe uscat până la cursul superior al râului Dvina, după care trecea pe fluviul Nipru și ajungea la Marea Neagră, iar de aici pe mare până la Constantinopol. Cu timpul, unii comandanți varegi au ocupat poziții importante pe drumul lor spre Bizanț impunând populațiilor slave din împrejurimi să plătească tribut. Conform legendelor varege, Rurik s-a stabilit la Novgorod (862-879), un important punct strategic pe drumul spre Nipru, iar Askold și Dir au ocupat ținuturile din jurul Kievului, un alt punct strategic important în drumul lor spre Constantinopol. În general „drujinile” varege se

întorceau în Scandinavia cu pradă foarte bogată luată de la slavi. Existau și cazuri când ele rămăneau în centrele populate cu slavi, intrând în serviciul prinților locali pentru a-i proteja de incursiunile altor „drujine” varege. Cu timpul, acești luptători varegi s-au amestecat cu nobilimea slavă formând o singură clasă dominantă și adoptând limba și religia slavilor.

La începutul secolului al X-lea, în jurul Novgorodului s-a format un principat condus de Oleg. Acesta coborî, pe la anul 880, pe Nipru ocupând orașul Smolensk, iar după ce-i învinse pe Askold și Dir care stăpâneau în Kiev, se stabili aici făcând din acest oraș „mama cetăților rusești” cum relatează cronicarul rus Nestor. Astfel Oleg, supunând triburile slave, formă un puternic cnezat cu centrul politic la Kiev, numit Rus sau Rusia Kieveană. Primii cnezi au fost de origine scandinavă după cum o dovedesc numele lor: Igor (Ingvar) și Olga (Helga).

Slavii răsăriteni au rămas până în secolul al X-lea păgâni, deși creștinismul a început să pătrundă la ei în mod sporadic chiar din secolele anterioare prin călugării greci refugiați în Cherson și de aici în ținuturile locuite de slavi, în timpul persecuției iconoclaste din secolul al VIII-lea, ca urmare a contactelor cu Bizanțul, Crimeea, (unde exista o mitropolie gotă încă din secolul al IV-lea) și hazarii din Caucaz unde predicase între anii 859-863 Constantin Filosoful, fratele Sfântului Metodie. După tradiție, consemnată de *Cronica lui Nestor*, dar și verificabilă, ar fi predicat aici chiar Sfântul Apostol Andrei, care pornind de la Sinope pe tărmlul sudic al Mării Negre a ajuns în Crimeea iar, de aici a mers pe Nipru până la varegii din Kiev și Novgorod. Cert este faptul că prin anii 838-839 este menționată o solie rusă la Constantinopol, la curtea împăratului Teofil (829-842), trimisă de khaganul lor „din prietenie”.

Prietenia bizantino-rusă n-a fost durabilă pentru că, la 18 iunie 860, slavii kievei conduși de principii Askold și Dir au pătruns în Cornul de Aur cu 200 de corăbii vizând asediul Constantinopolului, în timp ce împăratul Mihail al III-lea

(842-867) se afla în Asia Mică într-o campanie împotriva arabilor, iar flota bizantină era în Sicilia. Era prima apariție spectaculoasă dar și înspăimântătoare a acestui „ocean nordic dezlântuit de furtuna sălbatică”, cum caracteriza patriarhul Fotie această numeroasă mulțime de luptători varego-ruși ajunsă în fata Constantinopolului. Ceața groasă care a acoperit orașul și furtuna care a învăluit și distrus corăbiile rusești au salvat cetatea păzită de icoana Maicii Domnului din palatul imperial Vlaherne. Evenimentul istoric este consemnat nu numai de cronicile lui Nestor și Ioan Diaconul, ci și de cele două cuvântări ale patriarhului Fotie în care se spune printre altele: „*Un popor fără glorie a devenit celebru; un popor obscur și sărac s-a arătat în lumina gloriei și a bogăției*”.

Pentru a contracara un eventual nou atac asupra Constantinopolului, împăratul Mihail al III-lea și patriarhul Fotie au trimis la hazari pe Constantin Filosoful pentru a încheia cu aceștia o alianță contra varego-rușilor. Bizanțul, însă, încurajat de încreștinarea bulgarilor țarului Boris I în anul 864, făcându-i astfel din adversari prieteni și auxiliari, a trimis pe arhiepiscopul Mihail însoțit de mai mulți preoți la ruși pentru a-i converti la creștinism. Nu se știe data exactă a trimeriei misi-onarului bizantin, însă se deduce că acest lucru s-a petrecut în prima păstorire a patriarhului Fotie, de vreme ce el relatea în enciclica din anul 867, trimisă patriarhilor răsăriteni, următoarele: „*Și nu numai acest neam (se face referire la bulgari, n.n.) a schimbat nelegiuirea cea veche cu credința în Hristos, ci și cel la mulți adesea vestit... cel numit Rhos... Acum și aceștia au primit religia cea curată și nestricată a creștinilor, în locul celei păgâne și atee, în care trăiau mai înainte, așezându-se cu dragoste în rândul oamenilor supuși și auxiliari (ai imperiului), în loc de jaful și marea îndrăzneală contra noastră, cum făceau până în curând. Și până într-atât i-a înflăcărat dorul și râvna pentru credință.... încât au primit și episcop și păstori și îmbrățișează cu multă silință și îngrijire religia creștinilor*” (Migne, P.G. 102, 736D-737A).

Propovăduirea arhiepiscopului Mihail a devenit convingătoare pentru varego-ruși care țineau la religia lor în momentul în care aceasta a fost însoțită de minuni. Astfel se relatează că, aruncând în foc Evanghelia din care citise, aceasta a rămas nearsă spre uimirea rușilor care „fără teamă au început să se boteze”.

Întemeierea noului stat kievean sub conducerea lui Oleg a însemnat și revenirea la păgânism, așa încât comunitatea creștină a fost aproape complet nimicită, iar conducătorul ei spiritual s-a întors la Constantinopol, dacă nu cumva a murit ca martir printre varegii ruși. Așa se explică faptul că nu mai apar știri ulterioare referitoare la arhiepiscopul Mihail. În anul 907, o flotă rusească (se vorbește de 2000 de corăbii) condusă de această dată de cneazul Oleg, apărea din nou în fața Constantinopolului. Atacul a fost evitat după ce bizantinii au încheiat cu rușii un contract comercial avantajos pentru negustorii din Kiev, Pereiaslav, Cernicov și alte orașe, care aveau dreptul să depoziteze mărfurile lor în cartierul Sfântul Mamas de lângă portul Galata și după ce au promis că „drujnicii” ruși vor participa ca mercenari în campaniile bizantine. Conducerea rusească era încă păgână de vreme ce la încheierea contractului ratificat la 2 septembrie 911, cneazul Oleg a jurat pe zeii slavi Perun și Volos, iar împăratul Leon al VI-lea Filosoful (886-912) pe Sfânta Cruce. Totuși, în cartierul amintit exista pentru negustorii ruși creștini o biserică cu hramul „Sfântul Ilie”.

Probabil că tratatul de pace ruso-bizantin a fost încălcat de greci, de vreme ce marele cneaz al Kievului, Igor, a atacat imperiul cu o mare flotă (de data aceasta se vorbește de 10000 de corăbii) prădând mai întâi coastele Bithyniei și pregătind la 11 mai 941 asediul Constantinopolului. Patriciul Theophanes reuși să incendieze corăbiile rusești cu ajutorul focului grecesc. Dorind să se răzbune, marele cneaz Igor porni o nouă campanie împotriva Bizanțului în anul 944. De data aceasta, puternica armată formată din ruși, varegi, slavi și pecinegi s-a

îndreptat pe uscat spre gurile Dunării obligându-l pe împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul (913-191; 944-959) să încheie un nou tratat de pace în anul 945. Jurământul prevedea că cine va încălca contractul să fie pedepsit de Perun, dacă este rus și de Dumnezeu, dacă este creștin. Tratatul a fost încheiat la Constantinopol și ratificat la Kiev, unde bizantinii au jurat pe Sfânta Cruce în Catedrala „Sfântul Ilie”, iar rușii pe statuia zeului Perun de pe colinele orașului.

După moartea lui Igor (945), conducerea marelui cneaz rus a preluat-o soția sa Olga (Helga, 945-957) în calitate de regentă a fiului ei minor Sviatoslav (957-972). Marea cneaghină s-a încreștinat fie la Kiev, între anii 945-955, fie la Constantinopol în anul 957, când i-a făcut o vizită împăratului Constantin al VII-lea Porfirogenetul care i-ar fi fost naș de botez. Întrucât la Constantinopol a venit însoțită și de preotul Grigorie, probabil duhovnicul ei, și s-a comportat ca o persoană inițiată în tainele creștinismului, ne face să credem că Olga s-a botezat la Kiev unde, cum am văzut, exista încă din anul 945 o biserică cu hramul „Sfântul Ilie”. Ea dorea încreștinarea întregului popor rus încât ceru și împăratului Otto I cel Mare să-i trimită misionari creștini. Misionarii apuseni n-au reușit să întreprindă aproape nimic datorită îndărătniciei poporului rus. Nici cneaghina Olga n-a reușit să-l convingă pe Sviatoslav, care a preluat conducerea cnezatului în anul 957, să se boteze. Totuși, el n-a împiedicat încreștinările și i-a tolerat pe creștini.

Atras de bogăția și frumusețea Constantinopolului, Sviatoslav a vrut să schimbe capitala de la Kiev la Preslavul Mic, (Cernavodă). Cetatea, împreună cu altele bizantine, a fost cucerită în anul 967, însă în anul 968 el trebuia să revină la Kiev pentru a-i alunga pe pecinegi. În anul 969 s-a decis să plece iarăși la Preslavul Mic, spunând Olgăi și boierilor săi: „Nu-mi place să trăiesc la Kiev, aș vrea să stau la Dunăre, în Pereiaslavet, acolo este centrul țării mele. Acolo se adună toate bogățiile: din Grecia aur, țesături, vin și diferite fructe;

din Boemia și Ungaria argint și cai; din Rusia, blănuri și ceară, miere și sclavi" (cf. *Cronica lui Nestor*, cap. 21, trad. Rom. G. Popa-Lisseanu, București 1935, p. 73).

O nouă incursiune a rușilor în sudul Dunării s-a soldat cu ocuparea Preslavului Mare, capitala țaratului bulgar și cu capturarea țarului Boris al II-lea (969-972), rușii urmărind să ocupe toate posesiunile bizantine din Europa. Împăratul Ioan Tzimiskes (969-976) reuși, însă, să recucerească Preslavul Mare în aprilie 971. Marele cneaz rus a trebuit să cedeze la 24 iulie 971 și cetatea Dorostolon (Silistra) și să se întoarcă în Rusia. În primăvara anului 973, a fost omorât de pecenegi în timp ce se îndrepta pe Nipru spre Kiev.

Desigur, contactele rușilor cu bulgarii și bizantinii au sporit pătrunderea creștinismului la ei. Totuși, Sviatoslav a rămas până la moarte păgân, iar prima cneaghină creștină din dinastia rusească Rurik, Olga, a murit la 11 aprilie 969. „*Ea a fost (după tabloul zugrăvit de Cronica lui Nestor, cap. 24, p. 73) antemergătoarea creștinismului în Rusia, după cum luceafărul este al soarelui, după cum aurora este a luminii zilei. După cum luna luminează noaptea, tot astfel a strălucit și ea în mijlocul unui popor păgân, ca o piatră nestemată în mijlocul gunoiului, căci poporul era în gunoiul păcatelor, nefiind încă curățit prin Sfântul Botez. Ea este aceea care, cea dintâi dintre ruși, a intrat în împărăția cerului. Pe ea o socotesc fiii Rusiei, ca pe o străbună, căci după moartea ei, s-a rugat lui Dumnezeu pentru ruși*".

Fiul lui Sviatovslav și urmașul la tron, Iaropolk (972-978), deși a păstrat bune relații cu Imperiul Bizantin și cu cel Romano-German (în anul 973, de sărbătoarea Paștilor a trimis daruri împăratului Otto I cel Mare la Qaedlinburg) și, deși simpatiza pe creștini, a murit totuși păgân. Acest lucru l-a determinat pe nepotul său, cneazul Iaroslav I cel Înțelept (1019-1054) să-i deshumeze osemintele și să le boteze.

Iaropolk împărțea conducerea marelui cneazat rus cu frații săi, Oleg și Vladimir. Asasinarea lui Oleg de către Iaropolk în

anul 975 a declanșat conflictul dintre cei doi frați. Vladimir, care după mama sa Mulușa, de neam vareg, avea legătură de sânge cu scandinavii, s-a împrietenit cu principele scandinav Olaf Tryggwison, ajuns rege al Norvegiei în anul 995. Acesta a petrecut trei ani (970-973) la Novgorod, la curtea lui Vladimir care, la rândul-i, a petrecut anul 975 în Norvegia. Această prietenie i-a fost benefică lui Vladimir nu numai ca să-l alunge pe fratele său din Kiev cu ajutorul trupelor norvegiene, ci și pentru convertirea sa la creștinism. Inițial, Vladimir a încercat să restabilească unitatea statului rus prin ridicarea unui panteon de zeități care să cuprindă zeii tuturor neamurilor slave și scandinave aflate sub conducerea sa. Această inițiativă s-a dovedit a fi iluzorie, pentru că Rusia nu mai putea rămâne mult timp un stat păgân în vecinătatea statelor creștine cu care întreținea relații diplomatice și comerciale. Chiar prietenul lui Olaf, după ce mai petrecu cinci ani la Kiev (978-983) ajutându-l să-și consolideze tronul, s-a botezat în urma incursiunilor în Anglia în anul 985, devenind un mare propovăduitor al creștinismului. Întorcându-se dintr-o călătorie făcută în Grecia, Olaf, însoțit de episcopul Pavel, s-a oprit la Kiev în anul 987, unde l-a convins pe Vladimir să se boteze.

Cronica lui Nestor relatează despre acest eveniment ca rezultat al reflecției asupra ofertelor și tatonărilor pe care le-au făcut solii lui Vladimir la diferite popoare și religii. Ei n-au fost impresionați nici de mahomedanism, nici de mozaism, nici chiar de creștinismul de rit latin, ci doar la Constantinopol, în Catedrala „Sfânta Sofia” au trăit sentimentul prezenței lui Dumnezeu pe pământ spunând: „...nu mai știam dacă ne aflam în cer sau pe pământ. Căci pe pământ nu se găsește o asemenea priveliște sau frumusețe. Nu suntem în stare să vă povestim, dar un lucru știm că acolo locuiește Dumnezeu printre oameni, iar slujba lor (a grecilor) este mai înălțătoare decât în orice altă țară” (*Cronica lui Nestor*, cap. 40, p. 98).

Marele cneaz Vladimir s-a botezat la Kiev, la 6 ianuarie 988. Acest lucru prezenta o mai mare garanție pentru relațiile

politico-diplomatice ruso-bizantine. Astfel, în urma crizei politice din Bizant (revolta trupelor din Anatolia a dus la proclamarea lui Bardas Phokas la 15 august 987 ca împărat, iar țarul Samuel al Bulgariei amenința provinciile septentrionale ale imperiului), împărații Vasile al II-lea Bulgaroctonul și Constantin al VIII-lea au trimis la Kiev o solie condusă de episcopul Pavel din care făcea parte și prietenul lui Vladimir, Olaf Tryggwison, cerând ajutor militar. Vladimir, care își consolidase poziția în Kiev și deținea o armată puternică, a cerut în schimb înrudirea cu familia imperială prin căsătoria sa cu Ana Porfirogeneta, sora celor doi împărați bizantini. Constrânși de împrejurări, bizantinii au acceptat această condiție, iar o flotă rusească cu 6000 de luptători condusă de însuși cneazul Vladimir se îndrepta spre Constantinopol în anul 988. După înlăturarea uzurpatorului Bardas, bizantinii au încercat să evite căsătoria printesei Ana cu marele cneaz Vladimir. În această situație, Vladimir a ocupat posesiunile bizantine din Crimeea, forțându-i pe suveranii din Bizant să respecte condițiile tratatului. Astfel, printesa Ana, însoțită de o impunătoare solie formată din mitropoliți, episcopi, preoți și doi apocrisiari (mitropolitul Efesului și ducele Antiohiei) ajungea la Cherson în toamna anului 988. După reglementarea relațiilor ruso-bizantine (Chersonul revenea bizantinilor, iar trupele rusești erau angajate în serviciul împăratului) Vladimir, însoțit de sotia sa Ana Porfirogeneta, pleca spre Kiev.

Conform tradiției, boierii și poporul rus s-au botezat la Kiev în anul 989 dărâmând statuile zeilor de pe colina orașului. Cert este faptul că din suita lui Vladimir făceau parte și mulți clerici greci, inclusiv mitropolitul Chersonului, care au ajutat la încreștinarea poporului rus. Rezistența unor grupuri atașate păgânismului a creat chiar conflicte sângeroase soldate cu martiriu, cum a fost cazul sfinților Boris și Gleb. Primul arhiepiscop al Kievului ar fi fost Teofilact sau Mihail. După planul arhitecților bizantini, a fost zidită biserica „Adormirea Maicii Domnului” (Desjatinskaja - a dijmelor) în

anul 991, care a servit ca biserică mitropolitană până în anul 1018, când a fost construită Catedrala „Sfânta Sofia”. Creștinismul s-a răspândit nu numai la Kiev ci și la Novgorod, Rostov, Vladimir-Wolhynsk și alte centre din timpul domniei cneazului Vladimir funcționând cele mai vechi episcopii ruse la Cernigov, Bielgorod, Rostov, Vladimir-Wolhynsk, Turov și Polotk.

Orientarea politico-religioasă a puternicului cneaz kievean spre Constantinopol a atras atenția scaunului papal, așa încât sunt cunoscute schimburile de solii dintre Roma și Kiev cu participarea regilor Boemiei și Ungariei între anii 991-994 și 1000-1001. O anumită influență asupra dreptului canonic rus s-a exercitat din partea Apusului prin dreptul canonic german, însă despre o încreștinare a rușilor pe filieră apuseană nu poate fi vorba. Deși după moartea porfirogenetei Ana (†1011), marele cneaz Vladimir s-a recăsătorit cu nepoata împăratului german Otto I cel Mare (936-973), Kievul nu și-a schimbat orientarea politico-religioasă, ci a rămas fidel creștinismului răsăritean.

Marele cneaz Vladimir al Kievului, încreștinătorul rușilor, a murit la 15 iulie 1015 fiind canonizat în perioada anilor 1250-1263 cu ziua de prăznuire la 28 iulie, canonizarea fiind recunoscută și de Biserica Romano-Catolică.

Referitor la apartenența jurisdicțională a Mitropoliei Kievului s-au lansat mai multe ipoteze conform cărora rușii au stat la început fie sub jurisdicția Romei, fie a Arhiepiscopiei de Ohrida. Este de neconceput ca marele cneaz Vladimir, căsătorit cu porfirogeneta Ana să-și fi pus Biserica sa sub jurisdicția Romei. Cât îi privește pe bulgari, influența lor în Biserica Kieveană s-a manifestat în domeniul cultural prin cărțile traduse și răspândite de ucenicii Sfinților Chiril și Metodie. Din punct de vedere politic, țaratul bulgar de răsărit a fost desființat de bizantini în anul 971, iar cel de apus în anul 1018. În urma acestor evenimente, Arhiepiscopia de Ohrida și-a pierdut independența deplină față de Constantinopol, încât

este greu de presupus dacă rușii acceptau să depindă bisericește de o arhiepiscopie de rang inferior celei din Bizanț. De fapt, între anii 988-1037 Biserica Rusiei a funcționat ca arhiepiscopie, bucurându-se de autocefalie relativă, ca toate marile arhiepiscopii naționale dar, totuși nu ca aceea acordată Bisericii din Cipru încă din secolul al IV-lea. Tendința rușilor de a avea o Biserică deplin independentă i-a determinat pe bizantini să retrogradeze Arhiepiscopia de la Kiev la rang de Mitropolie dependentă jurisdicțional de Patriarhia de Constantinopol, ocupând locul al 60-lea. Deși Biserica Rusiei a cunoscut o puternică dezvoltare în timpul păstoririi mitropolitului rus Ilarion (1051-1054), a rămas în continuare în rândul mitropoliilor. Nici noua înruderire a conducerii kievene cu familia imperială bizantină (marele cneaz Vsevolod I, fiul lui Iaroslav cel Întept și nepotul lui Vladimir s-a căsătorit cu fiica împăratului Constantin al IX-lea Monomahul) nu a schimbat situația Mitropoliei din Kiev, până la marea invazie mongolă din anul 1241, ea fiind păstorită mai mult de ierarhi greci trimiși direct de Patriarhia de Constantinopol.

Bibliografie

P. Rezuș, *Religia slavilor*, în „Studii Teologice” nr. 1-2/1950, p. 98-110; C. Sârbu, *Câteva date despre religia slavilor vechi*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 9-10/1959, p. 57-70; I. Rămăneanu, *Unsprezece secole de la activitatea misionară a Sfinților Chiril și Metodie*, în „Ortodoxia”, nr. 1/1967, p. 17-31; M. Șesan, *Ortodoxia în trecutul Europei centrale*, în „Studii Teologice”, nr. 1-2/1950, p. 80-97; Idem, *Ortodoxia cehă în secolul XI*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 5-8/1957, p. 440-453; Idem, *Despre chirilică și glagolitică*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1958, p. 543-548; Idem, *Tradițiile chirilometodiene și Vaticanul*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 1-3/1961, p. 59-83; Idem, *Slavii, creștinismul și Roma*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9-12/1961, p. 615-633; Idem, *Problema chirilometodiană*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 1-2/1963, p. 83-90; I. Rămăneanu, *Începuturile creștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu*, în „Studii Teologice”, nr. 3-4/1959, p. 164-181; Idem, *Creștinarea sârbilor sub împăratul Vasile I Macedonianul*, în „Studii Teologice”, nr. 1-2/1960, p. 3-28; Idem, *Începutul creștinării ungarilor în credința ortodoxă*, în

„Studii Teologice”, nr. 1-2/1957; p. 23-57; Idem, *Rolul elementului românesc în creștinarea ungarilor*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 1-2/1980, p. 173-196; Idem, *Creștinarea rușilor în lumina noilor cercetări istorice*, în „Studii Teologice”, nr. 5-6/1957, p. 386-413; Mitrop. Nicolae al Makariopolei, *Sfinții Metodie și Chiril luminătorii slavilor, La împlinirea a 1100 de ani de la moartea Sfântului Chiril*, în „Biserica Ortodoxă Română” nr. 5-6/1969, p. 533-538; C. Pistrui, *Creștinarea rușilor și apariția primelor monumente de literatură slavonă*, în „Mitropolia Olteniei” nr. 9-12/1959, p. 648-657; *Der Heilige Method, Salzburg und die Slawen-mission*, editori Th. Piffl-Percevic/A. Stirnemann, Innsbruck-Viena, 1987; *Tausend Jahre christliche Rus'*, editori A. Stirnemann/G. Wilflinger, Innsbruck-Viena, 1993; F. Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, trad. de D. Stanciu, București, 2001.

II.2. Încreștinarea germanilor, anglo-saxonilor și scandinavilor

Popoarelor germanice li s-a propovăduit creștinismul încă din secolul al VII-lea. Este bine cunoscută activitatea misionară a anglo-saxonului Winfrid-Bonifaciu (†754) supranumit „apostolul germanilor”. Astfel, în sudul și estul Germaniei existau scaune episcopale la Passau, Regensburg, Würzburg, Fulda, Freising, Buraburg, Erfurt și altele, care au contribuit la răspândirea creștinismului și la germanii din nord. Un rol decisiv privind încreștinarea germanilor nordici și a saxonilor l-a avut regele și apoi împăratul Carol cel Mare (768-814). Intenționând inițial să întărească regatul francilor moștenit de la tatăl său, regele Pipin cel Scurt (741-768), Carol cel Mare a devenit întemeietorul puternicului Imperiu Franco-German care, la rândul lui, a constituit baza, Sfântului Imperiu Roman de națiune germană sau Imperiul german creat sub împăratul Otto I cel Mare (936-973) în anul 962. În viziunea lui, Apusul trebuia să devină o „respublica Christiana”, un model de stat creștin civilizat, unitar și bine organizat economic, social și cultural. Când, din punct de vedere politic, statul carolingian s-a destrămat sub fiii lui Carol cel Mare, Apusul și-a menținut unitatea prin limba latină și învățătura creștină.

Pentru a pune în aplicare planul de încreștinare totală a Apusului, Carol cel Mare a înființat școli, a zidit biserici și mănăstiri, a întemeiat așezăminte filantropice conduse de clerici erudiți proveniți în special din Britania și Lombardia nu numai la Aachen, capitala imperiului, ci și în alte orașe și cetăți medievale. Planul măreț al regelui a fost primit cu bunăvoință de alemani, bavarezi, turingieni, franci și frisoni care adoptaseră în mare parte creștinismul și aveau organizate în jurul anului 750 aproape 15 episcopii. Dimpotrivă, saxonii au opus o puternică rezistență, ceea ce a impus și acțiuni în forță.

La *frisonii* și *saxonii* din bazinul mijlociu al Rinului, au propovăduit creștinismul în prima jumătate a secolului al VIII-lea misionari englezi, după cum reiese din *Historia Ecclesiastica Anglorum* (cap. V, 10-11) a călugărului teolog Beda Venerabilul (†735). În jurul anului 740, Winfrid-Bonifaciu, deși personal n-a propovăduit la saxoni, cerea Bisericii Engleze să trimită cinci misionari care să propovăduiască un creștinism al faptelor și nu al forței. În *Vita Lebuini*, XXX, 2 (*Monumenta Germaniae historica*, editor A. Hofmeister, 1934, p. 793 ș.u.) se relatează despre religiozitatea saxonilor chiar înainte de încreștinare. Pe la anul 770 preotul Lebuin, îmbrăcat în veșminte preotești și ținând în mâini Sfânta Cruce și Sfânta Evanghelie, venind în mijlocul reprezentanților saxoni, le-a vorbit despre Hristos. Aceștia, după ce mai înainte i-au invocat pe zeii lor ca să-i protejeze și să-i ajute să ia o decizie înțeleaptă, l-au ascultat cu interes pe misionarul creștin. Când, însă, acesta a abordat aspectul politic al misiunii lui s-a produs mare neliniște în rândul lor și s-au decis să-l omoare. Salvarea a venit din partea unui saxon care a reamintit conaționalilor lui că nu este permis să omori un trimis al lui Dumnezeu.

Încreștinarea saxonilor este strâns legată de supunerea lor de către regele francilor, Carol cel Mare. Rivalitatea dintre saxoni și franci dura de secole. Doar granitele muntoase

rămăseseră stabile căci, altfel, incursiunile soldate cu pradă, incendieri și ucideri erau susținute de ambele părți. Războiul franco-saxon care a durat 33 de ani a fost în special un război politic, deși a cunoscut uneori și conotații religioase: saxonii distrug o biserică a francilor, iar francii drept răzbunare distrug coloana Irmin, idolul lor național. Dieta de la Paderborn din anul 777, când unii demnitari saxoni au fost constrânși să se boteze, a hotărât împărțirea ținuturilor lor în mai multe zone misionare de care să se ocupe unele mănăstiri și eparhii. Impunerea forțată a creștinismului i-a determinat pe saxoni să se răscoale sub conducerea lui Widukind, omorând mai mulți creștini. Represaliile armatei regelui Carol cel Mare s-au concretizat în executarea numai într-o zi a 4500 de saxoni în orașul Verden. Printr-un decret din anul 782 se interzicea practicarea cultului păgân și erau amenințați cu moartea cei care nu respectă rânduielile bisericești. Widukind a fugit în Danemarca, însă în anul 785, când regele franc a supus definitiv pe saxoni, s-a încreștinat nemaiparticipând la revoltele ulterioare.

Pentru desăvârșirea procesului de încreștinare a saxonilor au fost înființate noi scaune episcopale la Bremen, Münster, Paderborn, Osnabrück, Hildesheim, Halberstadt și Minden. Misionarii creștini și-au intensificat activitatea. Astfel, anglo-saxonul Willehad, devenind în anul 787 primul episcop de Bremen, a propovăduit în ținutul din sudul râului Weser. Frisonul Lindger, care a predicat în ținuturile Ems-ului inferior, a fost ales în anul 805 primul episcop de Münster. Reușita încreștinării saxonilor a fost sărbătorită chiar de papa Adrian I (772-795). Misionarul anglo-saxon Alkuin, deși îl elogia pe Carol cel Mare pentru încreștinarea saxonilor, constata cu tristete că aceasta s-a făcut cu forță și nu de bunăvoie. Sfântul Augustin spune că „*îmbrățișarea credinței este rezultatul voinței libere și nu a-l constrângerii. Omul poate fi tras spre credință, dar nu forțat. El poate fi obligat să se boteze, însă atunci nu înregistrăm un progres al credinței. Cel mult un copil poate*

fi mântuit prin credința altuia de vreme ce el este pedepsit prin greșeala altuia. Un om matur, însă, trebuie să mărturisească singur ce crede și ce dorește. Cine mărturisește greșit credința nu primește mântuirea. De aceea, predicatorii trebuie să-i învețe pe barbari cu cuvinte împăciuitoare și înțelepte cele ale credinței". El face referire la propovăduirea apostolilor care au ținut cont de specificul fiecărui popor hotărând la Sinodul apostolic de la Ierusalim să nu așeze preceptele Legii vechi ca obstacole în calea convertirii păgânilor.

Probabil critica lui Alkuin n-a fost pe placul lui Carol cel Mare, căci după un timp, misiunea lui n-a mai depășit zidurile mănăstirii din Tours.

Până în anul 804, când peste 10000 de familii saxone au fost colonizate printre francii de la est de Elba, s-au mai înregistrat răscoale împotriva regelui Carol cel Mare, însă poporul saxon era de acum în mare parte încreștinat. Faptul că nobilimea saxonă a aderat relativ ușor la noua credință și a acceptat funcții bisericești, creștinismul s-a răspândit la ei destul de repede. După anul 900, prinți saxoni au devenit regi germani și protectori ai Bisericii.

După încorporarea saxonilor în regatul franc, misionarii creștini și-au îndreptat pașii și spre popoarele *nord-germanice* și *scandinave*. Astfel, episcopul Willenhad de Bremen a făcut primele încercări de încreștinare a *danezilor*, însă succes mai mare a avut episcopul Lüdger de Münster, care a înființat o comunitate creștină în insula Helgoland. În anul 826 regele danez Harald, refugiindu-se la Mainz și cerând ajutor împăratului Ludovic cel Pios (814-840) pentru a-și consolida tronul, s-a botezat susținând inițiativa arhiepiscopului Ebo de Reims prin înființarea unui centru misionar pentru danezi. În mod deosebit s-a remarcat misionarul Ansgar sau Oscar de la Mănăstirea Corvey care a activat mai întâi în Danemarca. Însoțindu-l pe regele Harald, Ansgar a propovăduit creștinismul printre danezi timp de trei ani fără mari succese, reușind să înființeze o școală aproape de granița cu Imperiul Franc.

Odată cu înlăturarea de la tron a regelui Harald în anul 828, misiunea lui în Danemarca s-a întrerupt până în anul 854, când a fost solicitat de regele Erich să construiască o biserică în Schleswig și să boteze poporul. Încreștinarea completă a Danemarcei s-a făcut în timpul regelui Canut cel Mare (1014-1053), Biserica Daneză fiind organizată în trei episcopii dependente de Arhiepiscopia de Hamburg - Bremen.

Activitatea misionară a lui Ansgar s-a bucurat de mai mare succes la *suedezi*. El a făcut o primă călătorie misionară în anul 829, din încredințarea împăratului Ludovic cel Pios la rugămintea regelui Björn al Suediei. El a propovăduit aici un an și jumătate, printre cei încreștinați numărându-se și comandantul orașului - port Birka (la vest de Stockholm), unde a construit o capelă, probabil ca locaș de slujire pentru episcopul Gauzbert. Ansgar a revenit în imperiu pentru a-și lua un grup mai mare de colaboratori. Împăratul îl numi arhiepiscop de Hamburg în anul 831, acordându-i ca sursă de finanțare pentru misiunea scandinavă averile Mănăstirii Turbott din Flandra. Papa Grigoriu al IV-lea a binecuvântat lucrarea lui misionară la suedezi, danezi, slavi și la alte triburi nordice, numindu-l „vicar apostolic”. Însoțit de mai mulți colaboratori, arhiepiscopul Ansgar continuă misiunea la suedezi, înființând școli și construind biserici.

Atacurile împotriva Imperiului Franc au afectat și activitatea misionară a lui Ansgar, deoarece normanzii, care au atacat Flandra în anul 840, i-au distrus baza materială de la Turbott. În anul 845 regele Erich al Danemarcei cu vikingii lui au distrus orașul Hamburg. Ansgar a reușit să salveze doar sfintele moaște, în timp ce biblioteca și biserica au fost distruse de flăcări. În aceste condiții, împăratul Ludovic Germanicul (850-875) a unit cele două scaune episcopale, Hamburg și Bremen, numindu-l pe Ansgar titularul noii arhiepiscopii spre nemulțumirea arhiepiscopului de Köln, de care aparținuse până atunci Episcopia de Bremen. Papa Nicolae I (858-867) a confirmat această decizie în anul 864.

Cu veniturile Arhiepiscopiei de Hamburg - Bremen dedicate misiunii nordului, arhiepiscopul Ansgar a continuat încreștinarea scandinavilor. Revenind în Suedia în anul 852, a constatat că puțini creștini au rămas statornici în credință. Deși a fost sfătuit să se întoarcă la Bremen întrucât noua conjunctură politico-religioasă nu era favorabilă creștinismului, el și-a continuat lucrarea misionară. În acest sens, a fost ajutat de cuvântarea rostită în fața mulțimii de un oarecare marinăr, care, deși nu era botezat, cunoscuse învățătura creștină și pleda pentru adaptarea ei. Ansgar și-a continuat lucrarea misionară la suedezi până în anul 865, când a murit. Încreștinarea deplină a Suediei s-a făcut la sfârșitul secolului al XI-lea. În anul 1075, creștinii obțineau de la regele Inge libertate religioasă, iar regele Erich cel Sfânt a organizat în anul 1160 Arhiepiscopia de Uppsala. O contribuție substanțială la încreștinarea Suediei și în general a scandinavilor, au avut-o călugării misionari care așteptau de răspândirea creștinismului din Biserica primară.

În *Norvegia* creștinismul pătrunde pentru prima dată în secolul al IX-lea în timpul regelui Harald cel Frumos. Drumul norvegienilor spre Bizanț și misionarii britanici au influențat cu siguranță începuturile creștinismului la ei. În anul 912 Rollo sau Robert, comandantul normanzilor, cum erau numiți atunci norvegienii, în urma mai multor incursiuni în teritoriile imperiale germane, s-a încreștinat căsătorindu-se cu Gizela, fiica împăratului german Conrad I (911-918). Ceva mai târziu, regele Hakon cel Bun (937-961), educat în spirit creștin în Anglia, a luptat cu mult patos pentru desființarea cultelor idolatre, însă fără mare succes datorită opoziției partidei majoritare păgâne.

Un pas hotărâtor pentru încreștinarea norvegienilor a făcut regele Olaf Tryggwison (995-1000). De asemenea educat în spirit creștin în Anglia, a petrecut mai mult timp ca militar pe fronturile din Rusia, Grecia, Anglia și Islanda. Încreștinându-se în Anglia, el a propovăduit cu mult patos creștinismul, reușind cu blândețe, dar și cu mână forte să-i

încreștineze mai ales pe norvegienii din insulele Orkney, Shetland și Hebride. Încreștinarea norvegienilor continentali s-a datorat în special regelui Olaf Haraldson (1014-1080), canonizat de Biserica Norvegiană ca simbol al luptei pentru independență față de regatul danez.

În *Islanda*, începuturile creștinismului se datorează misiunilor normanzi care au venit aici în jurul anului 861. Cel mai cunoscut cult păgân era aici cel al Eddelor, însă anii de pribegie petrecuți în Islanda de regele norvegian Olaf Tryggwison însoțit de preotul saxon Dankbrand au contribuit la răspândirea creștinismului. Este interesantă toleranța reciprocă dintre creștini și păgâni, cum reiese din înțelegerea încheiată de partidele religioase conform căreia în public se declarau toți creștini, dar în particular păgânii puteau să-și exercite cultul lor. În secolul al XI-lea, creștinismul s-a impus existând în Islanda două episcopii. O remarcabilă lucrare a literaturii scandinave din această perioadă este *Cronica* lui Snoro Sturleson.

Zelul misionar al regelui Olaf Tryggwison s-a reflectat și asupra *Grönlandei*, descoperită în anul 982 de islandezul Eric cel Roșu. Misionarii creștini nu s-au oprit numai aici, ci navigând spre vest au dus mesajul creștin până în Peninsula Labrador în America de Nord. Prin misionarii norvegieni au ajuns aici obiecte creștine de origine bizantină descoperite pe cursul râului Sfântul Laurențiu. Condițiile grele de viață au făcut ca învățătura creștină să nu rămână aici o permanentă, cultele păgâne ale eschimoșilor câștigând bătălia pentru credință.

Bibliografie

G. Haendler, *Geschichte des Frühmittelalters und der Germanenmission*, Stuttgart, 1961; Idem, *Die lateinische Kirche im Zeitalter der Karolinger*, Berlin, 1985; *Bavaria christiana. Zur Frühgeschichte des Christentums im Bayern*, (Festschrift Adolf Wilhelm Ziegler Zum 70 Geburtstag), München, 1978; A. Angenendt, *Das Frühmittelalter*, Stuttgart, 1995.

III. Marea Schismă dintre Răsărit și Apus din anul 1054

Schisma de la 1054 sau „Marea Schismă” este tragicul eveniment de la 16 iulie 1054 care a marcat istoria și viața Bisericii de aproape o mie de ani. Din păcate, încercările ulterioare de a elimina starea de schismă și a reface unitatea bisericească dintre Răsărit și Apus s-au soldat cu eșec. Acest lucru a demonstrat că Marea Schismă a fost un eveniment complex cu implicații politice și religioase majore, care n-a putut fi depășit nici până astăzi. Ea nu s-a declanșat spontan, ci a fost rezultatul confruntărilor religioase și rivalităților politice escaladate când de o parte când de cealaltă. Reproșurile religioase și-au găsit loc atât înainte, cât și după consumarea schismei. Denumiri ca: „Schisma fotiană”, „Schisma bizantină”, „Schisma orientală”, „Schisma greacă”, „Schisma lui Mihail Cerularie” etc. date de unii teologi catolici moderni (Fr. Dvornik, M. Jujie, S. Runciman, J. Bousquet, J. Hergenröther, V. Grumel), arată că Apusul încearcă să arunce întreaga responsabilitate asupra Răsăritului. Chiar dacă există și la unii teologi ortodocși expresii incriminatoare la adresa Apusului ca „Papalitatea schismatică” (Wl. Guettée) sau „Schisma Bisericii Romane” (I. Karmiris), schisma a fost privită în Răsărit ca rezultat al unei înstrăinări reciproce și învrăjbiri crescânde între reprezentanții creștinismului oriental și al celui occidental, manifestate în special prin atitudinea patriarhilor de la Constantinopol și a papilor de la Roma, puse în practică brusc și

chiar violent pe fondul unor ambiții reciproce (cf. T. M. Popescu, *Geneza și evoluția schismei*, în „Ortodoxia”, nr. 3-4/1954, p. 163-217).

III.1. Cauzele schismei

Cauzele care au dus la declanșarea schismei au fost atât de ordin politic cât și religios.

Sub aspect politic, o primă evidențiere a diferențelor dintre Răsărit și Apus s-a făcut la sfârșitul secolului al III-lea. Împăratul Dioclețian (184-305), împărțind imensul Imperiu Roman în Imperiul Roman de Răsărit și Imperiul Roman de Apus, făcea să se înțeleagă că este o lume orientală și una occidentală diferită ca mentalități. Deși Dioclețian ca protoaugust își stabilise reședința la Nicomidia, Roma continua să joace rolul de capitală a imperiului. Abia la 11 mai 330, când împăratul Constantin cel Mare (306-337) inaugura orașul Constantinopol ca noua capitală a imperiului, Roma pierdea din importanța ei politică, rămânând izolată și vulnerabilă năvălirilor popoarelor migratoare, în timp ce „Roma cea nouă” se bucura de atenție și protecție deosebită.

Împărțirea făcută de împăratul Teodosie cel Mare (379-395) în anul 395, între fiii săi, Arcadie (395-408) și Honoriu (395-423) a evidențiat o nouă delimitare politică între Orient și Occident, crescând rivalitatea dintre Constantinopol și Roma. Rolul politic al Romei a cunoscut o puternică degradare în urma căderii Imperiului Roman de Apus în anul 476 sub ocupația lui Odoacru, regele tribului germanic al herulilor. Astfel, Imperiul Roman de Răsărit, numit din secolul al VII-lea „Imperiul Bizantin”, era considerat continuatorul legitim al fostului Imperiu Roman, ceea ce accentua și mai mult resentimentele apusenilor față de răsăriteni.

Deși împăratul Justinian I (527-565) a refăcut parțial vechiul Imperiu Roman, rolul politic al Romei rămânea în continuare pe plan secund față de cel al Constantinopolului. În

viziunea politico-religioasă a lui Justinian, Italia nu era decât o provincie a Imperiului Roman de Răsărit, iar papa de la Roma, patriarhul Apusului, care avea un cuvânt greu de spus în toate problemele bisericești, aparținea ca și patriarhii răsăriteni Bisericii imperiale și trebuia să se supună politicii bisericești a acestuia.

În anul 568, longobarzii recuceresc în mare parte Italia, imperiul deținând doar o fâșie îngustă de pământ care lega Ravena de Roma, și aceasta supusă permanent atacurilor din partea barbarilor. Prin urmare, Roma avea de ales între a fi încorporată într-un regat barbar sau a recunoaște în continuare puterea imperială bizantină de la care solicita protecție. Situația aceasta constrictivă făcea să crească și mai mult rivalitatea dintre papii de la Roma și patriarhii din Constantinopol.

În căutarea unei soluții sigure și convenabile, episcopii Romei și-au îndreptat atenția spre noii suverani ai Apusului care trebuiau câștigați la creștinism. Criza iconoclastă a facilitat și grăbit acest proces. Împăratul Leon al III-lea (717-741), nereușind să-l atragă pe papa Grigorie al II-lea (715-731) la iconoclastism, a dispus în anul 731 scoaterea de sub jurisdicția Romei și transferarea în jurisdicția Constantinopolului a provinciilor Calabria, Sicilia și Illyricum (Epirul, Illyricul, Macedonia, Tesalia, Ahaia, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea, Moesia, Dardania și Prevalis cu metropola Scobra), deschizând astfel o nouă dispută între Răsărit și Apus privind „problema Illyricului”.

În această situație, papa Ștefan al II-lea (752-757) solicită ajutor militar regelui franc Pipin cel Scurt (741-768) care a distrus între anii 754-756 regatul longobarzilor din Italia centrală. Teritoriile cucerite de franci care includeau și exarhatul de Ravena, vechea posesiune bizantină ocupată de longobarzi în anul 751, au fost dăruite papei Ștefan al II-lea ca „Patrimonium Sancti Petri”, punându-se bazele statului papal numit „Respublica Romanorum” care a durat până în anul 1870. Bazat pe două documente neautentice: *Donatio Constantini* și

Decretele pseudo-isidoriene, statul papal, al cărui suveran era papa, putea face concurență Imperiului Bizantin.

În plus, încoronarea regelui franc Carol cel Mare (768-814) ca „împărat roman al Apusului”, la 25 decembrie 800, de papa Leon al III-lea (795-816), a însemnat crearea unui nou imperiu creștin. Întrucât în concepția medievală timpurie persista ideea despre un singur imperiu creștin, al cărui suveran era încoronat de papa de la Roma, crearea Imperiului Franco-German însemna escaladarea concurenței politice dintre Răsărit și Apus, ambele imperii justificându-și dreptul de moștenire al vechiului Imperiu Roman. Cele două imperii creștine nu refăceau unitatea administrativă, culturală și religioasă a Imperiului Roman împărțit în Imperiul Roman de Răsărit și Imperiul Roman de Apus ca în timpul împăraților Dioclețian și Maximian, Teodosie cel Mare și Grațian sau Arcadie și Honoriu, ci accentuau diferența de limbă, cultură și mentalitate dintre lumea orientală și cea occidentală cu implicații serioase și asupra factorului religios. Apusul, care impusese limba latină și popoarelor barbare, era disprețuit de greci ca decăzut din sfera civilizației greco-romane în mediocritatea barbară, pe când latinii își manifestau resentimentele față de orgoliul grecesc.

Sub aspect religios, schisma de la 1054 a fost motivată de atitudinea diferită a grecilor și latinilor față de înțelegerea și transpunerea în practică a adevărului de credință creștin. Spiritul practic latin făcea ca în Apus să se acorde mai multă importanță problemelor de cult și aspectului moral-disciplinar, pe când grecii, înclinați spre filosofie și metafizică, analizau doctrina creștină în profunzime, ceea ce nu rareori a dat naștere la erezii. De aceea ei erau acuzați de latini ca născători de erezii și chiar eretici.

Chiar înainte de declanșarea disputelor finalizate cu marea schismă, existau între Răsărit și Apus concepte contradictorii. Astfel, în Răsărit nu și-au găsit justificare concepte ca: Biserica privită de Tertulian ca instituție administrativă pământească,

concepția augustiniană despre determinismul haric pentru dobândirea mântuirii, teoria despre primatul papal fundamentată pe concepția Fericitului Augustin despre „civitas Dei” și „civitas terrena”, autoritate asupra lor având numai episcopul Romei, promovarea învățaturii despre Purgatoriu de către papa Grigorie cel Mare (590-604), deși această concepție origenistă fusese condamnată de împăratul Justinian I și Sinodul al V-lea ecumenic la mijlocul secolului al VI-lea, introducerea adaosului „Filioque” (Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și de la Fiul) în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan ratificată mai întâi de sinoadele de la Toledo, în Spania (din anii 447 și 589) și apoi la Sinodul de la Aachen din anul 809, introducerea „missei” sau Liturghiei romane mult mai scurtă decât Liturghiile răsăritene; tendința spre generalizarea celibatului preotesc obligatoriu în Apus, ceea ce contravenea deciziei Sinodului I ecumenic privind libera alegere a candidatului la treapta diaconatului sau a presbiterului de a se căsători sau nu înainte de hirotonie, renunțarea la pascalia alexandrină stabilită la Sinodul I ecumenic și introducerea pascaliei romane.

Aceste deosebiri ivite în timp au fost din ce în ce mai mult accentuate pe fondul disputelor teologice la care participau atât răsăritenii cât și apusenii, contribuția lor fiind complementară și în contextul politic prezentat în derularea lui mai sus.

În anul 482 împăratul Zenon (474-491) publica *Henotikon*-ul, cu scopul împăcării dintre calcedonieni și necalcedonieni. Acest decret nu numai că n-a realizat împăcarea dorită, ci fiind respins de Biserica Romei, a declanșat schisma religioasă dintre Răsărit și Apus cunoscută sub denumirea de „Schisma acachiană”. Cei 35 de ani cât a durat, a contribuit la accentuarea animozităților dintre Roma și Constantinopol. Rivalitatea dintre cele două scaune episcopale s-a accentuat și ca rezultat al Sinodului local de la Constantinopol din anul 588, la care patriarhul Ioan al IV-lea Postitorul (582-595) și-a luat

titlul de „patriarh ecumenic”. Papa Grigorie cel Mare (590-604), criticând această decizie, s-a intitulat în semn de smerenie „servus servorum Dei” dar și papă, adică patriarh al întregului Apus creștin eliminând orice tentativă de autocefalie locală în Occident.

Un prim rechizitoriu al diferențelor cultice dintre Răsărit și Apus s-a făcut la Sinodul II Trulan din anii 691-692, apusenii fiind acuzați că au introdus celibatul preotesc obligatoriu, că postesc sâmbăta, că mănâncă brânză și ouă în sâmbetele și duminicile Postului Mare, că-l zugrăvesc pe Mântuitorul în icoane în chip de miel și altele. Mult mai grave erau acuzațiile aduse latinilor de patriarhul Fotie în *Enciclica către patriarhii din Răsărit*, din anul 867, în care erau incriminate diferențele dogmatice, cea mai disputată fiind problema adaosului „Filioque”. Deși se știe că papa Leon al III-lea s-a opus introducerii acestui adaos în Biserica Romei, generalizarea lui prin acțiunea susținută a împăraților franco-germani a dus la acceptarea lui oficială de către papa Benedict al VIII-lea (1012-1024) cu prilejul încoronării împăratului Henric al II-lea (1002-1024) la 14 februarie 1014. Dacă până atunci se mai spera că, în urma tratatelor teologice, Biserica Apusului va reveni la Simbolul de credință niceo-constantinopolitan fără adaosul „Filioque”, de acum înainte era clar pentru răsăriteni că acest adaos devenea normă de credință având și girul autorității papale.

De asemenea, folosirea pâinii nedospite sau azimei la Sfânta Liturghie, practică generalizată începând cu secolul al IX-lea în Apus, a figurat pe lista diferențelor dintre Orient și Occident, știut fiind că răsăritenii au folosit întotdeauna la jertfa euharistică pâine dospită.

Fără îndoială că și apusenii au întocmit un rechizitoriu răsăritenilor acuzându-i de simonie, de hirotonie în treapta episcopală a unor eunuci, de rebotezarea celor botezați în numele Sfintei Treimi, de acceptarea căsătoriei preoților și de însușirea unor concepții eretice ca de exemplu: se alătură

maniheilor spunând că numai pâinea dospită dă viață; admit ca severienii că legea mozaică este blestemată; se aseamănă pnevmatomahilor pentru că nu acceptă adaosul „Filioque” în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan; învață ca donatiștii că numai Biserica Răsăritului este cea adevărată și altele.

Toate aceste tradiții specifice fie apusenilor, fie răsăritenilor ar fi putut fi menținute și acceptate unanim dacă erau în conformitate cu învățătura Bisericii sau eliminate tot cu concursul ambelor părți dacă contraveneau acesteia. Ele trebuiau, însă, analizate fără resentimente, fără orgolii și suspiciuni, ci în spiritul frătesc al toleranței și înțelegerii care a dominat conlucrarea dintre Răsărit și Apus în combaterea marilor erezii trinitare și hristologice. Din păcate, capii celor două Biserici n-au mai fost dispuși spre o astfel de conlucrare și s-a ajuns la finalul disputelor la reprobabilul act al schismei de la 1054.

Consumarea schismei la 16 iulie 1054 n-a fost prin urmare un act spontan și unilateral, ci un fenomen complex marcat de contextul politic și religios manifestat mai ales în timpul derulării celor două faze ale ei, în secolele IX și XI.

III.2. Prima fază a schismei: disputa dintre patriarhul Fotie al Constantinopolului și papa Nicolae I al Romei

Iconoclasmul, chiar dacă a suferit înfrângerea definitivă la 11 martie 843, când s-a decis ca în prima duminică din Postul Mare numită „Duminică Ortodoxiei” să fie sărbătorit triumful Ortodoxiei față de toate ereziile, a marcat viața politică și religioasă din Bizanț lăsând loc tensiunilor atât în sânul Bisericii din Constantinopol, cât și în cadrul relațiilor cu Biserica Romei și cu puterea imperială bizantină.

Astfel, la alegerea noului patriarh de Constantinopol, după moartea lui Metodie (14 iulie 843), nu s-a ținut cont de opțiunea sinodului care înclina asupra arhiepiscopului Siracuzei,

Gregorios Asbestas, întrucât acesta ar fi continuat linia conciliantă a antecesorului său, ci s-a impus voința împărătesei Teodora, care sprijinea poziția rigoristă a călugărilor studii. Noul patriarh deveni Ignatie (847-858), fiul fostului împărat Mihail I Rangabe (811-813). Evlavia și moralitatea severă l-au plasat în curând în sfera conflictelor cu clericii vicioși și cu camarila din jurul împăratului. Ori, el nu era omul potrivit pentru o asemenea conjunctură.

O primă greșeală diplomatică a făcut prin neacceptarea arhiepiscopului Gregorios de Siracuză la hirotonia sa. Pentru a justifica acest afront, patriarhul Ignatie a convocat un sinod, suspendându-l din funcție și excomunicându-l. Gregorios, solicitând intervenția Romei, a dat posibilitate papei Leon al IV-lea (847-855), care considera că o astfel de decizie se ia numai cu acordul lui, să redeschidă tratativele privind problema Illyricului. Astfel, cerea retrocedarea sudului Italiei și Illyricului, iar patriarhul Ignatie să trimită delegați la Roma care să expună motivele excomunicării arhiepiscopului Gregorios, considerată până atunci nulă. Deși călugărul Lazăr pleca la Roma dăruind papei un omofor din partea patriarhului (un alt gest nediplomatic, știut fiind că la vremea respectivă aceasta era o prerogativă a papei față de sufraganii lui), nu s-a obținut acordul dorit, Ignatie nefiind în principiu agreat în Apus.

Mult mai grav și-a pereclitat patriarhul Ignatie poziția sa prin atitudinea față de curtea imperială. De fapt, el nu era implicat direct în conflictul dintre împărăteasa Teodora, sprijinită de ministrul Teoctist, și fiul ei, împăratul minor Mihail al III-lea susținut de unchiul său, cezarul Bardas. Când, printr-o acțiune bine organizată, ministrul Teoctist a fost omorât și împărăteasa Teodora detronată, împăratul Mihail, desemnat de senat singur suveran, a încredințat conducerea efectivă a imperiului cezarului Bardas. Patriarhul Ignatie a rămas fidel împărătesei Teodora și, fără să verifice zvonul că Bardas ar întreține relații conjugale cu nora sa văduvă, a

refuzat să-l împărtășească. Suspectând-o pe împărăteasa Teodora, el a cerut patriarhului Ignatie tunderea ei și a fiicelor în monahism, act refuzat de acesta. Descoperind între timp noi conspirații de care nu era complet străin nici patriarhul, Bardas a hotărât la 23 noiembrie 858 înlăturarea și exilarea lui pe insula Terebint.

Acest act a stârnit, cum era și firesc, nemulțumirea susținătorilor lui care formau partida conservatoare și a declanșat conflictul cu partida liberală susținută de curtea imperială. Deși Ignatie era în principiu de acord cu alegerea unui nou patriarh, el cerea ca acesta să nu ia nici o măsură bisericească împotriva lui, iar printr-o declarație solemnă urma să-i elogieze personalitatea. Alegerea noului patriarh a fost la fel de tensionată ca și în anul 847, printre candidați numărându-se din nou Gregorios Asbestos, a cărui autoritate era, însă, compromisă. În final, privirile s-au îndreptat asupra lui Fotie care, de fapt, nici nu figura pe lista candidaților, el fiind laic, dar care se situa pe o poziție neutră față de cele două partide aflate în conflict.

Fotie era prim secretar, șeful gărzii imperiale, profesor la Universitatea din Bizanț, având relații în ambele partide. Prin erudiția, moralitatea și distincția sa adăugate la formația sa de teolog, politician și diplomat a înscris o pagină memorabilă în istoria Bisericii din Constantinopol și a Imperiului Bizantin. Inițial, alegerea lui Fotie a fost comentată foarte mult de ignatieni, aceștia așteptând ca el să urmeze linia trasată de antecesorul său. În caz contrar, rămânea pentru ei tot Ignatie, patriarhul de drept al Constantinopolului. Aceste lucruri îi erau cunoscute și căuta să le țină sub control, fără a depinde de ei.

Hirotonia patriarhului Fotie (858-867; 877-886) a fost, însă, piatră de încercare pentru ignatieni. Deși protosul soborului episcopal a fost, conform uzanței, mitropolitul Heracleei sau delegatul lui, mitropolitul Cezareei Capadociei, din sobor au făcut parte și arhiepiscopul Gregorios Asbestos, a cărui suspendare nu fusese încă aprobată de Roma. Susținătorii lui

Ignatie au considerat acest act ca un afront la adresa lor și, fiind intrigati de acțiunile politice și religioase ale lui Bardas au deschis disputele privind canonicitatea noului patriarh. Adunați în biserica „Sfânta Irina” din Constantinopol, ignatienii au hotărât depunerea lui Fotie și reabilitarea lui Ignatie. În aceste condiții, Fotie a convocat un sinod în anul 859, care s-a întrunit în biserica „Sfintii Apostoli”. Sinodalii, anulând deciziile ignatienilor, l-au recunoscut pe Fotie patriarh canonic, iar pe Ignatie l-au amenințat cu excomunicarea dacă nu va respecta deciziile lor. Opozanții (episcopi și stareți de mănăstiri) au fost în parte înlocuiți cu oameni fideli noului patriarh.

Având recunoaștere sinodală, Fotie a trimis în primăvara anului 860 papei și patriarhilor răsăriteni obișnuita enciclică prin care își anunța alegerea ca patriarh al Constantinopolului. În această enciclică, arăta că a fost ales împotriva voinței lui și că a acceptat această înaltă demnitate numai după ce antecesorul lui s-a retras din scaunul patriarhal. Delegația constantinopolitană înmâna papei Nicolae I și scrisori din partea împăratului Mihail al III-lea (842-867) prin care îi cerea să trimită delegați la Constantinopol ca să participe la un sinod ce urma să discute ultimele probleme legate de iconoclastism. Despre cazul ex-patriarhului Ignatie și alegerea patriarhului Fotie nu se amintea decât tangențial socotind că această problemă a fost elucidată de sinodul din anul 859.

Papa Nicolae I (858-867) era un mare susținător al universalismului roman. El a răspuns împăratului arătându-se surprins de faptul că patriarhul Ignatie s-a retras fără știrea lui, fiind înlocuit de un laic. De aceea, refuză să se pronunțe asupra celor întâmplate până când legații lui nu vor analiza situația la fața locului. În plus, el cerea împăratului restituirea Illyricului și sudului Italiei. Patriarhului Fotie îi răspundea că-i acceptă mărturisirea de credință, însă asupra hirotoniei lui rămâne să se pronunțe în funcție de rezultatul anchetei legaților săi. Probabil

se făcea referire la situația încă neclarificată a arhiepiscopului Gregorios al Siracuzei, participant la hirotonie.

În luna mai 861 s-a ținut în biserica „Sfinții Apostoli” din Constantinopol un mare sinod la care au participat 381 de episcopi, fiind invitați atât patriarhii răsăriteni cât și papa Nicolae I. Acesta a fost reprezentat de episcopii Radoald de Porto și Zaharia de Anagni. Este adevărat că sinodul a fost pregătit în prealabil, patriarhul Fotie dorind să ajungă la un consens cu delegații papei înainte de deschiderea lucrărilor, mai ales că nu avea nici un interes ca papa să apară în fața sinodalilor ca ultimă instanță în cazul ex-patriarhului Ignatie și, deci, implicit în problemele interne ale Bisericii din Constantinopol și în general ale Patriarhiilor răsăritene. Este absolut exclusă coruperea prin daruri și bani a legaților papali de către patriarhul Fotie, cum au practicat mai târziu ignatienii.

Se poate vorbi despre un compromis făcut de bizantini cu legații papali în sensul că s-a discutat încă o dată cazul ex-patriarhului Ignatie, cu condiția ca verdictul să fie dat pe loc și nu după întoarcerea lor la Roma. Sinodalii, observând că legații papali urmăreau permanent să-și impună punctul de vedere, au precizat că, deși pentru ei cazul Ignatie este deja clarificat, din respect pentru scaunul papal consimt la rediscutarea lui. Problema retrocedării sudului Italiei și Illyricului însă n-a figurat pe ordinea de zi.

Sinodul a aprobat într-un cadru oficial depunerea lui Ignatie pe motivul că alegerea lui n-a fost rezultatul unei decizii sinodale, ci al vointei împărătesei Teodora. Astfel, se asigura legitimitate alegerii lui Fotie ca patriarh. Nici alegerea lui din rândul laicilor nu constituia un mare impediment întrucât existau precedente în istoria Bisericii din Constantinopol (patriarhii Tarasie, 784-806 și Nichifor I, 806-815), acceptate de Biserica Romei. În fine, cu acordul legaților papali, sinodul a rezolvat și cazul arhiepiscopului Gregorios al Siracuzei anulând excomunicarea rostită de Ignatie.

Chiar dacă legații papali și-au depășit într-o oarecare măsură mandatul, l-au convins pe papa Nicolae I că au acționat în interesul Romei și că s-a susținut primatul papal. Se pare că, inițial, papa s-a declarat mulțumit de vreme ce n-a luat măsuri disciplinare împotriva lor, ci dimpotrivă pe episcopul Radoald l-a trimis în curând din nou ca ambasador papal, iar episcopului Zaharia i-a permis să-și reia scaunul episcopal. Totuși, papa n-a ratificat alegerea patriarhului Fotie, sperând că ținând lucrurile neclarificate va putea acționa în problema Illyricului. În această situație, patriarhul Fotie i-a trimis o lungă scrisoare în care justifica în mod exemplar și competent alegerea sa din rândul laicilor și dădea de înțeles că ar fi abordat și problema Illyricului dacă nu s-ar fi opus împăratul. Prin urmare, problema încreștinării bulgarilor și dependenței lor canonice nu prezenta doar interese bisericești, ci mai ales conotații politice urmărite cu mare atenție de papalitate, Imperiul Franco-German, Imperiul Bizantin și nu în ultimul rând de bulgari și moravi.

Papa a răspuns atât patriarhului cât și împăratului, cerând dovezi pentru cazul Ignatie și discutarea problemei Illyricului. În locul acestora, la Roma sosea starețul Theognost, ca delegat oficial al ex-patriarhului Ignatie, prezentând într-o scrisoare derularea evenimentelor din Constantinopol dintre anii 859-861, relatate în varianta partidei conservatoare a ignatienilor. Astfel, papa s-a decis acum pentru o acțiune în forță. A convocat un sinod în biserica Lateran, în luna august 863, orientat de la început antifotian. Episcopii Radoald și Zaharia, delegații papei la Sinodul constantinopolitan din anul 861, au fost depuși din scaunele lor și excomunicați pe motivul că și-au depășit competențele la Constantinopol. După 15 ani, fără a se ține cont de decizia papei Benedict al III-lea (855-858), a fost rezolvat cazul arhiepiscopului Gregorios al Siracuzei aprobându-se depunerea și excomunicarea lui. Cu aceasta, s-a abordat și problema canonicității patriarhului Fotie. El și clerul hirotonit de el au fost excomunicați, iar Ignatie recunoscut

ca patriarh legitim al Constantinopolului. Fundamentul acestei schimbări de atitudine a fost tot problema Illyricului, papa Ioan al VIII-lea (872-882) consemnând într-o scrisoare din anii 874/875 că Ignatie a fost reabilitat cu condiția să nu se opună revenirii Illyricului și Calabriei în jurisdicția scaunului episcopal roman.

Acestei provocări n-a răspuns decât împăratul Mihail al III-lea în vara anului 865, atenționându-l pe papa pe un ton imperativ că nu există premise canonice și istorice care să-i permită imixtiunea în problemele interne ale Bisericii de Constantinopol. Întrucât țarul Boris I se convertise la creștinism sub patronajul Constantinopolului în anul 864, problema Illyricului era rezolvată definitiv. Este exclusă orice contribuție, chiar și stilistică a patriarhului Fotie la redactarea scrisorii imperiale, ci tonul imperativ este dat de interesul politic al Bizanțului în Balcani. Astfel s-a făcut primul pas spre schismă.

Convertirea țarului Boris I la creștinism viza și obținerea autocefaliei sau cel puțin a autonomiei bisericești. Bizanțul, din considerente politico-bisericești nu era dispus să acorde un astfel de statut Bisericii Bulgare. De aceea, în anul 866, o delegație bulgară sosea la Roma cerând papei Nicolae I să trimită un arhiepiscop, iar misionarii franci să continue slujirea preoțească printre bulgari. Suveranul bulgar înainta papei o listă cu 106 întrebări privind credința și disciplina creștină. Țarul Boris-Mihail I și-a îndreptat din nou atenția către Apus, de teamă ca nu cumva dependența bisericească față de Constantinopol să ducă la pierderea independenței politice. Momentul unei asemenea schimbări de orientare era prielnic întrucât Bizanțul se confrunta cu criza politică determinată de asasinarea cezarului Bardas de către Vasile Macedoneanul care tindea să preia singur conducerea imperiului.

Papa Nicolae I a trimis în fruntea unei suite de preoți franci pe episcopii Formosus de Porto și Paul de Populonia, care duceau țarului bulgar și cunoscuta scrisoare *Responsa ad consulta Bulgarorum*, adică răspunsul la cele 106 întrebări.

Odată ajuns în Bulgaria, clerul latin a înlăturat clerul grec și a introdus ritul latin. Satisfacția papei a fost însă de scurtă durată, căci țarul Boris-Mihail I și-a întors privirea din nou spre Bizanț și a trimis acasă clerul franc în frunte cu episcopul lui. De data aceasta, refacerea relațiilor cu Bizanțul n-a avut conotații politice, ci religioase întrucât clerul latin rostea la liturghie Simbolul de credință niceo-constantinopolitan cu adaosul „Filioque”, o problemă de dreaptă credință sau de erezie. La aceasta se adăuga și faptul că Anastasie Bibliotecarul, stilizatorul scrisorii de răspuns al papei către împăratul Mihail al III-lea atrăgea atenția bizantinilor asupra unui document necunoscut lor (*Decretele pseudo-isidoriene*, o compilație de canoane autentice și neautentice, atribuită eronat lui Isidor de Sevilla (†636), prin care episcopii doreau să iasă de sub autoritatea mitropoliților preferând supunerea directă față de papa, spațial mult mai departe de el) care justifica prerogativele juridice ale lui asupra întregii Biserici.

Premisele schismei erau create. Patriarhul Fotie, care demarase marea operă de încreștinare a popoarelor slave prin misiunea fraților Constantin-Chiril și Metodie trimiși din Bizanț, nu se lăsa intimidat de omologul său de la Roma. În plus, se bucura de sprijinul efectiv al împăratului Mihail al III-lea. În primăvara anului 867 a fost convocat un sinod local la Constantinopol care a condamnat acțiunea misionarilor latini în Bulgaria, „rătăcirile” lor doctrinare și nerespectarea Sfintelor canoane. Printr-o enciclică adresată patriarhilor din Răsărit în care erau expuse rezumativ deciziile sinodului local (condamnarea ca erezie a adaosului „Filioque” și respingerea inovațiilor latine), patriarhul Fotie îi ruga pe patriarhi să participe personal sau prin reprezentanți la sinodul care urma să se țină la Constantinopol. Totodată, își manifestă speranța că bulgarii vor fi recâștigați la dreapta credință la care s-ar părea că au fost câștigați și rușii și că are informații veridice că episcopatul Italiei n-ar mai fi dispus să suporte conducerea

despotică a papei Nicolae I. Nu amintește nimic despre reabilitarea lui Ignatie din partea Romei.

Sinodul s-a întrunit în lunile august-septembrie 867, la Constantinopol, în prezența împăratului Mihail al III-lea și a coregentului Vasile I Macedoneanul, a membrilor Senatului, a reprezentanților patriarhiilor din Răsărit și a unui mare număr de episcopi, preoți și călugări. Prezența arhiepiscopilor de Ravena, Trier și Colonia (Köln) la acest sinod ca reprezentând Biserica Romei poate fi acceptată doar dacă acordăm credibilitate informației despre opoziția unei părți a clerului latin față de papa Nicolae I și adaugăm faptul că între anii 855-880 a figurat ca antipapă Anastasie.

Întrucât actele originale ale sinodului s-au pierdut, iar informații despre el avem numai din scrierilor ignatienilor, este greu să i se facă o evaluare justă. Cert este faptul că sinodul a condamnat imixtiunea papei în treburile Patriarhiei de Constantinopol, „inovatiile” latine, acțiunile clerului franc în Bulgaria și l-a excomunicat pe papa Nicolae I. Este greu de constatat cum s-a ajuns la acest act aprobat de plenul sinodului, ținând cont de faptul că mărturisirea de credință a patriarhului Fotie din anul 860, care cuprindea Simbolul de credință niceo-constantinopolitan în forma autentică, fără adaosul „Filioque” și lista ereticilor anatematizați din care nu lipsea papa Honoriu, a fost acceptată fără rezerve de papa Nicolae I, ceea ce denotă că cele două tradiții liturgice erau ținute și respectate reciproc fără probleme până atunci. Este adevărat că răspunsul papei la întrebările țarului Boris ataca tradiția liturgică răsăriteană, însă patriarhul Fotie putea obține acordul de condamnare a adaosului „Filioque” patronat de papă numai dacă îl interpreta ca erezie provenită din conceptul dogmatic despre dualitatea de principii la purcederea Duhului Sfânt. Acest concept a fost respins dintotdeauna în Răsărit. Nici presiunea împăratului asupra sinodului nu putea fi determinantă, având în vedere contextul politic din acel moment de la curtea imperială. Oricare ar fi fost fundamentarea acestui

act, el rămâne un document regretabil, ca și cel al Sinodului de la Lateran din anul 863, despre care nu s-a făcut mare caz în Bizanț în anii următori.

Deciziile sinodului au fost duse la Roma de fostul legat papal la Sinodul din anul 861, Zaharia de Anagni, ridicat de patriarhul Fotie la rang de arhiepiscop de Calcedon, după ce fusese excomunicat de papa Nicolae I în anul 863, și de episcopul Teodor al Cizicului. Papa a murit, însă, la 13 noiembrie 867 fără să afle de această excomunicare.

La Constantinopol, de asemenea, se produceau schimbări neașteptate. În aprilie 865 era asasinat cezarul Bardas de către Vasile Macedoneanul care a fost declarat coregent de către împăratul Mihail al III-lea. La scurt timp însă, împăratul însuși căzu victimă unui complot organizat chiar de colaboratorul său. Astfel, Vasile I Macedoneanul (867-886) a rămas singurul suveran al Imperiului Bizantin. Nefiind un om de cultură, și cu atât mai puțin un teolog, noul împărat nu s-a implicat inițial în problemele bisericești. În momentul în care patriarhul Fotie, acuzându-l de complot, a refuzat să-i dea Sfânta Împărtășanie, împăratul Vasile I l-a depus la 25 septembrie 867 din scaunul patriarhal obligându-l să se retragă în Mănăstirea Stenos. La 23 noiembrie 867 a fost reabilitat Ignatie ca patriarh al Constantinopolului care, convocând un sinod local la 10 iunie 868, l-a condamnat pe ex-patriarhul Fotie acuzându-l de uzurparea scaunului patriarhal.

Împăratul Vasile I urmărea prin această schimbare să refacă legăturile cu Roma. Prevalându-se de intenția papei Nicolae I de a reanaliza situația din Constantinopol, sugerată într-o ultimă scrisoare trimisă împăratului Mihail al III-lea, a scris noului papă, Adrian al II-lea (867-872) care continua politica bisericească a antecesorului său, rugându-l să trimită legați la Constantinopol în vederea ținerii unui nou sinod, dar care să trateze cu bunăvoință situația lui Fotie și a susținătorilor lui excomunicați de Sinodul de la Lateran din anul 863.

Papa a convocat mai întâi un sinod local care a declarat Sinodul de la Constantinopol din anul 867 „sinod tâlhăresc”, actele acestuia fiind arse în fața bisericii „Sfântul Petru” din Roma. Patriarhul Fotie, arhiepiscopul Gregorios Asbestos al Siracuzei și toți episcopii hirotoniți de Fotie au fost excomunicați, cei din urmă putând primi Sfânta Împărtășanie ca simpli laici dacă vor da dovadă de pocăință. Clerul ignatian, care a funcționat și sub păstoria lui Fotie, putea sluji în continuare și participa la sinodul propus după ce urma să semneze o declarație antifotiană. Patriarhul Ignatie însuși trebuia să se justifice pentru faptul că nu a răspuns solicitărilor papei Benedict al III-lea.

Deși împăratul nu era mulțumit cu condițiile impuse de papă, a convocat Sinodul programat la 7 octombrie 869 sperând că problemele contradictorii se vor rezolva pe parcursul discuțiilor. Având experiența Sinodului din anul 861, legații papali nu erau dispuși la nici un compromis. În plus, văzând că la prima sedință au participat numai 12 episcopi, și-au dat seama că susținerea lui Ignatie este foarte slabă și că Roma a fost dusă în eroare de stărețul Theognost care făcuse să se înțeleagă că există în Constantinopol o puternică opoziție fotiană. Lucrările sinodului s-au derula greoi, iar unele decizii s-au putut lua doar după intervenția reprezentanților împăratului. La ultima sedință din 28 februarie 870, la care abia s-au adunat 103 episcopi, ex-patriarhul Fotie a fost anatematizat, iar primatul papal pe care voiau să-l impună legații papali și în Răsărit a fost interpretat din perspectiva pentarhiei („Dumnezeu a pus în Biserică cinci patriarhi egali între ei”, can. 21), deci un primat onorific ca „primus inter pares”. În legătură cu deosebirile teologice și practice nu s-a discutat nimic, deși sinodul a dat 27 de canoane, din care grecii recunosc doar 14.

Întrucât țarul Boris-Mihail I nu rezolvase problema Bisericii Bulgare cu statutul pe care îl dorea (patriarhie autonomă sau arhiepiscopie autocefală) iar papa refuzase să hirotonească pentru scaunul de arhiepiscop pe unul din candidații desemnați

de el, a considerat că Sinodul convocat la Constantinopol este un prilej potrivit în acest sens. El a trimis o delegație care să obțină un răspuns definitiv privind dreptul jurisdicțional asupra Bisericii din țaratul său. Delegații lui au ajuns la Constantinopol când se încheiau lucrările sinodului, așa încât această problemă a fost discutată într-o conferință convocată de împărat la care au participat legații papali, patriarhul Ignatie și delegații patriarhiei Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului. S-a hotărât că jurisdicția asupra Bisericii Bulgare aparține Constantinopolului, iar împăratul Vasile I i-a cerut patriarhului Ignatie să hirotonească un arhiepiscop și mai mulți episcopi, care să organizeze această Biserică cu statut de arhiepiscopie autonomă. Legații papali au protestat și s-au văzuți nevoiți să-i prezinte patriarhului scrisoarea papei Adrian al II-lea prin care condiționa recunoașterea reabilitării lui de neamestecul în problema bulgară. Patriarhul Ignatie a refuzat să dea citire scrisorii papale și a pus în aplicare hotărârile conferinței. În timp ce clerul grec prelua conducerea Bisericii Bulgare, episcopii latini părăseau Bulgaria primind din partea țarului drept de consolare pentru acest eșec daruri bogate.

Papa Adrian al II-lea a aflat de deciziile sinodului din anii 869/870 cel mai târziu în luna decembrie 870. El a scris patriarhului Ignatie acuzându-l de încălcarea dreptului canonic. La rândul său patriarhul a răspuns că decizia privind Biserica Bulgară aparține împăratului, iar modul în care au acționat episcopii greci în Bulgaria este același cu cel aplicat de episcopii latini față de misionarii greci.

În anul 872 papa Adrian al II-lea a murit, fiind urmat în scaun de papa Ioan al VIII-lea (872-882). Noul papă ceru insistenț (chiar cu un ultimatum) patriarhului Ignatie ca în 30 de zile episcopii și clerul grec să părăsească Bulgaria, altfel va fi excomunicat. Cu același ton ultimativ a scris și împăratului Vasile I și țarului Boris-Mihail I, amenințându-i cu excomunicarea dacă nu vor readuce Biserica Bulgară în jurisdicția Romei. Mai mult decât atât, papa considera această schimbare de

situație ca schismă, erezie și chiar întoarcere la păgânism, ceea ce însemna că Roma discredita Biserica de Răsărit cu aproape două secole înainte de Marea Schismă de la 1054. Acțiunile papei s-au soldat cu eșec, iar țarul Boris căuta să-l liniștească și să-l consoleze cu daruri. Nici situația din Moravia, oarecum favorabilă Romei, nu a putut contracara eșecul din Bulgaria.

Între timp, împăratul Vasile I Macedoneanul și-a dat seama că a greșit înlăturându-l din scaunul patriarhal pe Fotie. El reuși să câștige încrederea împăratului care, uneori, chiar îi solicita sfatul și, revenind în Constantinopol în anul 875, i-a fost încredințată instruirea celor doi fii ai acestuia. S-au îmbunătățit, de asemenea, relațiile cu patriarhul Ignatie cu care s-a împăcat întrucât personal nu avea nimic. Nu putem ști dacă papa Ioan al VIII-lea până la urmă l-a excomunicat pe patriarhul Ignatie sau dacă acesta a intervenit pe lângă papa ca să ridice anatema rostită asupra lui Fotie.

La 23 octombrie 877 patriarhul Ignatie a murit, iar la 26 octombrie în scaunul patriarhal era reînstatat Fotie. Această soluție, care evita formarea unei a treia grupări, a fost primită cu satisfacție de episcopatul bizantin. Doar mitropolitii Mitrofan al Smirnei și Stylianos al Neocezarei au refuzat să intre în comuniune cu noul patriarh ecumenic. Pentru Fotie era deja destul de clar că nu se va mai confrunta cu o puternică opoziție ignatiană întrucât patriarhul Ignatie, imediat după sinodul din anii 869/870, desemnase clerul hirotonit de adversarul său să preia organizarea Bisericii Bulgare neținând cont de suspendarea lui prin decizia papei, ci dimpotrivă arătând recunoștință față de cel care botezase-l pe țarul Boris I în anul 864 și inițiasse lucrarea misionară la bulgari. De asemenea, el știa că Ignatie se delimitase de clerul extremist în a doua păstorire. Pentru toate acestea, Fotie, în semn de recunoștință, îl canoniciză la scurt timp după moartea sa.

Împăratul Vasile I Macedoneanul, încă înainte de moartea patriarhului Ignatie, a cerut papei Ioan al VIII-lea să trimită legați la Constantinopol în vederea ținerii unui nou sinod care

să aducă împăcarea dintre cele două Biserici. Papa spera că-și va redobândi jurisdicția în Bulgaria și datora respect Bizanțului pentru ajutorul militar acordat Romei împotriva sara-cinilor care se stabiliseră în ținuturile dintre Capua și Gaeta și înaintau spre Italia Centrală. De aceea, a trimis legați la Constantinopol. Aceștia, ajungând în capitala bizantină după moartea patriarhului Ignatie, n-au cutezat să trateze problemele controversate cu noul patriarh neavând instrucțiuni în acest sens. O nouă delegație imperială era trimisă la Roma ducând și o scrisoare din partea patriarhului Fotie, care preciza că reinstalarea lui pe scaunul patriarhal s-a făcut prin voința împăratului și a clerului. Împăratul îl ruga pe papa să-l recunoască pe noul patriarh, ca în acest fel să se stingă supărarea dintre Roma și Constantinopol. Condiția pusă de papa Ioan al VIII-lea era ca patriarhul Fotie să-și ceară scuze în fața sinodului și a legaților săi și să-și retragă administrația bisericească din Bulgaria. Primind noi instrucțiuni în acest sens legații papali puteau participa la sinod.

În luna noiembrie 879 se deschideau lucrările Sinodului care s-a ținut în Catedrala „Sfânta Sofia” din Constantinopol și la care au participat 383 de episcopi, fiind prezidat de patriarhul Fotie. Ambele părți erau interesate să ajungă la înțelegere. Instrucțiunile papei au fost citite în fața sinodalilor în traducere grecească fiind, însă, omisă obligația unei scuze publice din partea patriarhului Fotie. O astfel de cerință nici n-ar fi fost îndeplinită întrucât Fotie nu se considera cu nimic vinovat. Deși nu s-a formulat nici un act oficial care să infirme hotărârile Sinodului din anul 869/870 în realitate, însă, acestea au fost abrogate de sinodali cu acordul legaților papali. S-a hotărât ca Sinodul ținut la Niceea în anul 787 pentru condamnarea iconoclasmului să fie considerat ecumenic, iar prin cele trei canoane se cerea sprijin reciproc din partea Romei și a Constantinopolului în probleme de drept bisericesc, erau amenințați cu anatema laicii care necinsteau sau

agresau vreun cleric și-i obligau pe episcopii care luau schima monahală să-și exercite prerogativele episcopale.

La 16 ianuarie 880, sinodali au semnat actele sinodului. Deoarece nu a fost formulată o definiție de credință („*Horos*”), care, conform uzanței bizantine fiind semnată de împărat, era promulgată ca lege de stat, la 3 martie s-au adunat în palatul imperial cei mai reprezentativi sinodali pentru a rezolva această problemă. *Horos*-ul parafat de împărat a fost citit apoi în fața celorlalți sinodali care l-au aprobat la 10 martie 880 într-o ședință festivă ținută în Catedrala „Sfânta Sofia”. Cu aceasta, lucrările sinodului s-au încheiat.

Deși nu s-a discutat în mod expres despre adaosul „*Filioque*”, *horos*-ul precizează că Simbolul de credință niceo-constantinopolitan nu trebuie să sufere modificări. Prin faptul că s-a repetat definiția dogmatică de la Efes aprobată la 22 iulie 431, se arată că Simbolul de credință nu conținea adaosul „*Filioque*”, iar legații papali puteau aproba această formulă întrucât la data respectivă nu se făcea uz de acest adaos în Apus. Nici problema primatului papal nu a fost discutată în mod expres, însă fără a aduce vreo atingere prerogativelor papei, s-a evidențiat egalitatea dintre cele două scaune episcopale din Roma și Constantinopol. De fapt, pe parcursul discuțiilor, nu patriarhul Fotie, ci patriarhii răsăriteni au respins pretențiile de primat ale papei. I se reproșa patriarhului Fotie că a preluat această funcție fără acordul lui. De aceea, patriarhii răsăriteni au precizat în fața legaților papali că alegerea patriarhului intra în competența patriarhiei respective și nimeni nu avea dreptul de imixtiune în problemele interne ale Bisericii. În plus, reamintea papei că această problemă fusese reglementată deja cu acordul fostului patriarh Ignatie.

În problema Bisericii Bulgare, Fotie preciza că, dacă ar fi de competența lui, și-ar retrace jurisdicția și clerul grec l-ar asculta, însă această chestiune a fost reglementată de împărat și este strâns legată de relațiile politice dintre Imperiul Bizantin și țaratul bulgar. Cert este faptul că patriarhul Fotie nu

hirotonise după reinstalarea sa noi episcopi pentru bulgari și nici nu trimisese omofor (*pallium*) arhiepiscopului Bulgariei. Se pare că la încheierea sinodului s-a ajuns la un compromis în acest sens: clerul grec să își desfășoare misiunea la bulgari cu acordul papei, iar arhiepiscopul Bulgariei să nu poată fi ales și întronizat fără aprobarea acestuia, adică omoforul să-l primească de la Roma. Acest compromis a eșuat, însă, nu din cauza neînțelegerii dintre cele două scaune episcopale, ci din cauza țarului Boris-Mihail care urmărea în continuare să obțină autocefalia Bisericii sale.

Actele sinodului, scrisoarea împăratului și cea a patriarhului, precum și raportul legaților săi le-a primit papa Ioan al VIII-lea în vara anului 880. În răspunsul său către patriarh, papa și-a manifestat pe de o parte mulțumirea față de eforturile pentru împăcarea celor două Biserici, dar pe de altă parte dezamăgirea pentru că problemele puse în discuție nu au fost reglementate conform instrucțiunilor date legaților săi, responsabil pentru aceasta nefiind altul decât patriarhul Fotie. Prin urmare, și poziția papei față de deciziile sinodului era ambiguă în sensul că voia să arate că le acceptă, dar și respinge ceea ce nu concordă cu instrucțiunile lui.

În scrisoarea adresată împăratului, papa ține să-i mulțumească pentru ajutorul dat împotriva saracinilor pe care le interpretează ca premisă pentru retrocedarea Bulgariei jurisdicției romane. Totuși, pentru că acest deziderat nu s-a împlinit încă, nu-i face responsabili nici pe împărat și nici pe patriarh. Informația privind depunerea și excomunicarea lui Fotie (cuprinsă într-o colecție de documente autentice și neautentice alcătuită în secolul al X-lea probabil de Nechita, un adversar al lui Fotie, care i-a scris biografia patriarhului Ignatie) era falsă, așa încât sub papa Ioan al VIII-lea nu a fost reactivată schisma dintre Roma și Constantinopol.

Urmașii lui au tratat această problemă diferit. Papa Marinus (882-884), fost legat papal la Sinodul din anii 869/870 și adversar al patriarhului Fotie, n-a trimis enciclica de întronizare

la Constantinopol. În schimb, papa Adrian al III-lea (884-885) a trimis-o la scurt timp după alegerea sa. Succesorul lui, papa Ștefan al V-lea (885-891), deși manifesta o atitudine critică față de patriarhul Fotie, nu și-a permis să redeschidă ostilitățile deoarece avea nevoie urgentă de ajutorul militar bizantin.

Între timp, s-au produs noi schimbări politice și bisericești în Bizanț. După moartea împăratului Vasile I Macedoneanul, tronul bizantin a fost ocupat de fiul său, Leon al VI-lea Filosoful (886-912). Deși patriarhul Fotie fusese dascălul său, împăratul l-a convins în final să se retragă din scaunul patriarhal, locul lui fiind luat de fratele cel mic al împăratului, Ștefan (886-893), care avea doar 18 ani. Cu toate acestea, papa Ștefan al V-lea l-a recunoscut ca patriarh, deși fiind hirotonit diacon de către Fotie, canonicitatea lui putea fi pusă în discuție în cazul unei reveniri la problematica fotiană. Patriarhul Fotie s-a retras dedicându-se studiului teologic. A murit în anul 891 rămânând în istoria Bisericii Ortodoxe ca cel mai valoros scriitor bisericesc și profan al secolului al IX-lea, precum și un erudit savant, admirat de discipoli și invidiat de adversari. Ca patriarh a sprijinit cu mare zel încreștinarea hazarilor, rușilor și bulgarilor și a purtat intense dialoguri cu sirienii, iacobiții și cu armenii în vederea realizării unirii religioase în sprijinul formulei dogmatice de la Calcedon.

În ceea ce privește valoarea Sinoadelor din anii 869-880, se constată că, inițial, primul era considerat la Roma ca Sinod ecumenic iar la Constantinopol cel de-al doilea. Totuși, aceste sinoade, nediscutând probleme dogmatice care interesau întreaga Biserică, nu puteau fi considerate ecumenice. Acest lucru l-au înțeles reprezentanții celor două Biserici încât Sinodul din anii 879-880 s-a numit simplu „Sinodul de la Sfânta Sofia”. Astfel, Patriarhia de Constantinopol cerea cneazului rus Vladimir cu ocazia încreștinării din anul 988 să respecte credința ortodoxă și hotărârile „celor șapte Sinoade ecumenice”, iar în Apus cardinalul Humbert preciza în anul 1054 că trebuie respectate „cele șapte Sinoade ecumenice”.

Prin urmare, la sfârșitul secolului al IX-lea, legăturile bisericești dintre Roma și Constantinopol au fost refăcute însă fără un suport stabil și de durată. Papa Formosus (891-896), fost legat papal în Bulgaria, a reînnoit anatema rostită asupra patriarhului Fotie, creând astfel premisele reactivării schismei.

III.3. A doua fază a schismei sau Marea Schismă din 1054 dintre patriarhul Mihail Cerularie al Constantinopolului și papa Leon al IX-lea al Romei

Semnala pentru redeschiderea ostilităților dintre Roma și Constantinopol a fost dat tot pe fondul „problemei bulgare”. În anul 894, țarul Simeon al bulgarilor a obținut o strălucită victorie asupra bizantinilor extinzându-și stăpânirea până aproape de Tesalonic. În această nouă conjunctură politică, Biserica Bulgară a fost pusă din nou sub jurisdicția scaunului papal. Papa Formosus a dispus alungarea clerului grec din Bulgaria și înlocuirea lui cu cel latin.

Situația tensionată dintre Roma și Bizanț s-a menținut și datorită disputei tetragamice din timpul împăratului Leon al VI-lea Filosoful (886-912). Totuși, în urma reglementării acestei situații de împăratul Roman I Lekapenos (920-944) prin tomosul de unire formulat de Sinodul de la Constantinopol, din 9 iulie 920, schisma dintre cele două Biserici a fost din nou depășită, legații papei Ioan al X-lea (914-928) găsind înscris numele acestuia în dipticele Patriarhiei Ecumenice.

Chiar și relațiile cu bulgarii s-au reglementat. Țarului Simeon, care se autointitulase „împărat al romeilor (bizantinilor) și bulgarilor” și a ridicat Biserica Bulgară la rang de patriarhie, n-a mai ajuns să atace din nou Imperiul Bizantin, pentru că a murit în anul 927. Țarul Petru (927-969) a încheiat un tratat de pace cu bizantinii obligându-se să retrocedeze o parte din teritoriile ocupate, în timp ce Bizanțul se obliga să plătească tribut. El era recunoscut ca țar al bulgarilor, iar Biserica ca patriarhie, înrundindu-se cu familia imperială bizantină în urma

căsătoriei cu o nepoată a împăratului Roman I Lekapenos. Papa Ioan al XI-lea (931-935) l-a recunoscut pe noul patriarh al Constantinopolului, care nu era altul decât Theofilact (933-956), fiul cel mic al împăratului în vârstă de 16 ani. Abia prin alegerea lui Polyeuct (956-970) Biserica din Constantinopol primea din nou un patriarh eminent. El a reușit să obțină de la împăratul Ioan I Tzimiskes (969-976) anularea dispozițiilor imperiale conform cărora episcopii nu puteau fi hirotoniți fără acordul împăratului, iar bisericile și mănăstirile nu mai puteau primi noi donații în terenuri și clădiri și nu se permitea întemeierea de noi așezăminte monahale până nu erau reparate și întreținute cele existente.

În timpul domniei împăratului Vasile al II-lea Bulgaroc-tonul (976-1025) atât imperiul, cât și Biserica au cunoscut perioade de apogeu prin cucerirea primului țarat bulgar (972 și 1018) și încreștinarea rușilor (988). În același timp, în Apus se produceau schimbări importante care au influențat noile relații dintre Roma și Constantinopol. În anul 962 papa Ioan al XII-lea (955-964) încorona la Roma pe Otto I cel Mare (936-973) ca împărat al Imperiului Romano-German. În concepția medievală apuseană el devenea, astfel, singurul moștenitor legitim al fostului Imperiu Roman universal. Extinzându-și stăpânirea și asupra Italiei, el leza interesele bizantine în zonă. Refuzul împăratului Ioan Tzimiskes de a oferi printului moștenitor Otto al II-lea (973-983) mâna unei prințese bizantine porfirogenete și amestecul alianței papalo-otone în posesiunile bizantine din sudul Italiei au determinat deteriorarea relațiilor dintre Roma și Constantinopol, conducând spre Marea Schismă de la 1054.

Întrucât interesele germane în sudul Italiei coincideau cu speranțele papei de a redobândi jurisdicția în zonă, pierdută în timpul crizei iconoclaste, l-au determinat pe patriarhul Polyeuct să ridice cu acordul împăratului Nichifor al II-lea Focas (963-969) și al Sinodului din anul 968, la rang de mitropolie scaunul episcopal din Otranto (Hydrus) având ca eparhii sufragane Episcopiile din Acerentila, Turcicum, Gravina,

Maceria și Tricaricum. După Luitprand, această măsură a fost determinată de atacurile împăratului Otto I asupra posesiunilor bizantine din Apulia din același an 968. Totuși alianța papalo-ottonă care a însemnat imixtiunea prea pronunțată a casei imperiale germane în problemele bisericești, până la impunerea pe scaunul papal a candidaților germani, nu excludea reactivarea alianței cu Bizanțul, fapt pentru care papa Ioan al XII-lea a trebuit să abdice, iar papa Bonifaciu al VII-lea (974-975), instalat de aristocrația italiană prin casa de Crescentius ca antipapă, se refugia la Constantinopol cu vistieria bisericii „Sfântul Petru”. Prin urmare, este greu de explicat de ce relațiile dintre Roma și Constantinopol s-au înrăutățit din nou în ultimul deceniu al secolului al X-lea și în primele decenii ale secolului următor. Istorici remarcabili înclină să-i considere pe papii Ioan al XV-lea (985-996) și Ioan al XVI-lea (antipapă 997-998) susținătorii atmosferei tensionate dintre cele două Biserici. Pe de altă parte, sub patriarhii Sisinie al II-lea (996-998) și Serghie al II-lea (1001-1019) ai Constantinopolului a fost repusă în circulație enciclica patriarhului Fotie din anul 867. De asemenea, se impută patriarhului Serghie al II-lea ștergerea din diptice a numelui papei Benedict al VIII-lea (1012-1024) întrucât la insistențele împăratului Henric al II-lea (1002-1024) a admis la 14 februarie 1014 ca Simbolul de credință niceo-constantinopolitan cu adaosul „Filioque” să fie rostit și la Roma. Cert este faptul că în anul 1053 numele papei nu figura în dipticele bizantin. Este greu de stabilit cum s-a ajuns la această situație.

În sprijinul elucidării cât de cât a situației existente, trebuie să precizăm că între anii 929 și 1047 pe scaunul papal s-au perindat aproximativ 28 de papi, unii dintre ei cu un pontificat de câteva luni. Ori, gândindu-ne la modul în care erau comunicate aceste schimbări, nu este greu de concluzionat că în Bizanț nu se mai știa în astfel de situații cine este papă și poate secretarii patriarhali se plictisiseră să tot schimbe numele din diptice. În plus, ștergerea numelui din diptice nu însemna

neapărat provocarea schismei, dacă ne gândim la faptul că în anul 553 papa Virgiliu (537-555) a fost șters din diptice fără ca între cele două Biserici să funcționeze schisma. Fără îndoială că ștergerea din diptice era rezultatul unei neconcordanțe, a unei stări conflictuale, însă ea nu se răsfrângea imediat și necondiționat asupra Bisericii la toate nivelele. Schisma de la 1054 trebuie analizată și judecată neapărat și din prisma intereselor politice urmărite de ambele părți. Cu atât mai mult prezintă importanță deosebită evenimentele politice din prima jumătate a secolului al XI-lea.

În anul 1009, din încredințarea papei Benedict al VIII-lea, Meles ataca la Bari posesiunile bizantine din sudul Italiei cu trupe normande. Campania bizantină împotriva Romei din anul 1018 a putut fi oprită doar cu ajutorul împăratului german Henric al II-lea. Situația s-a agravat în timpul domniei împăratului Henric al III-lea (1039-1056), care a impus Dietei de la Worms, din luna decembrie 1048, acceptarea lui Bruno, conte de Egisheim în Alsacia, ca papă cu numele de Leon al IX-lea (1049-1054). Format în disciplina Mănăstirii Cluny, noul papă n-a acceptat intronizarea până nu s-au îndeplinit condițiile formale ale unei alegeri canonice în Roma. Papa Leon al IX-lea nu urmărea numai redresarea morală a clerului latin prin combaterea simoniei și impunerea respectării celibatului, ci și întărirea autorității față de casa imperială germană și a primatului universal. Conceptul lui eclesiologic exprimat în nenumărate sinoade urmărea extinderea autorității bisericești dincolo de granițele jurisdicționale ale Bisericii Romei. În acest sens avea nevoie și de sprijinul politic.

El urmărea în primul rând redobândirea jurisdicției asupra Siciliei și sudului Italiei, teritorii transferate de împăratul Leon al III-lea în anul 731 în jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol. La Sinodul de la Reims din anul 1049 a declarat oficial că numai episcopul Romei este episcop „apostolic” și primat al Bisericii universale. Pentru a da și mai mare rezonanță acestor declarații, papa Leon al IX-lea a ținut sinoade și în

teritoriile bizantine din Italia, de exemplu în Siponto, considerate ca aparținând jurisdicției romane. Mai mult decât atât, în anul 1050 l-a hirotonit pe Humbert, un vechi colaborator al său, ca arhiepiscop de Sicilia, ridicându-l în scurt timp la rang de cardinal de Silva Candida. Întrucât Sicilia era ocupată de normanzi care nu atacau numai posesiunile bizantine, ci și bunurile bisericești, papa a încercat să-i câștige ca aliați, în felul acesta urmărind să-și întărească autoritatea bisericească în zonă. Nefiind posibilă o alianță diplomatică, s-a recurs la forța armelor. Papa, însă, nu deținea o armată care să facă față unei confruntări cu normanzii și de aceea a apelat mai întâi la împăratul german Henric al III-lea. Acesta a organizat inițial un marș spre Sicilia, însă apoi și-a revocat ordinul, fie că avea nevoie de soldați în Germania, fie că nu dorea să strice relațiile de până atunci cu normanzii.

În fața acestui insucces, papa s-a orientat din nou spre Bizanț, mai precis spre Argyros, guvernatorul bizantin din sudul Italiei. Acesta era fiul lui Meles care, cu binecuvântarea papei Benedict al VIII-lea, a luptat împotriva bizantinilor în anul 1009 la Bari. Învins de bizantini, Meles a trebuit să se refugieze în Germania, bucurându-se de protecția împăratului Henric al II-lea, care îl numise duce de Apulia. Argyros a fost luat ostatec la Constantinopol, fiind suspectat de infidelitate pentru că nu a renunțat la ritul latin. Revenind în Italia în anul 1029 era tentat să pună în aplicare planul tatălui său, iar în anul 1042 a fost numit de longobarzi și normanzi „principe și duce al Italiei”. Luptând împotriva lui Georgios Maniakes, pretendent la tronul imperial bizantin, și-a câștigat simpatia împăratului Constantin al IX-lea rezidând ca guvernator bizantin și duce la Bari, începând cu anul 1043.

Întrucât nu dispunea de o armată puternică, alianța cu papa era benefică. Pentru aceasta și-a dat acordul împăratul Constantin al IX-lea, dar s-a lovit de opoziția patriarhului Mihail Cerularie (1043-1058) al Constantinopolului. Patriarhul Mihail, descinzând din elita aristocrației bizantine, a

participat împreună cu viitorul împărat Constantin Monomahul la un complot împotriva împăratului Mihail al IV-lea Paleologul (1034-1041) în anul 1040. În urma înăbușirii complotului, el a fost exilat într-o mănăstire și călugărit, încheindu-și astfel cariera politică. Când a ajuns împărat, Constantin al IX-lea Monomahul (1042-1055) l-a chemat pe Mihail Cerularie la Constantinopol, desemnându-l mai întâi „synkelos” al patriarhului Alexios Studitul (1025-1043), iar apoi patriarh ecumenic. Cunoștințele sale teologice limitate secondau caracterul lui foarte orgolios. Ceea ce n-a putut realiza pe linie politică a încercat să pună în practică pe linie bisericească. De aceea, Mihail Psellos îl caracteriza astfel: *„Plin de iubire de patrie și de dorința de a comanda tuturor, de a mișca dintr-o încredințare de sprâncene, cerul și Olimpul, conștient de mărirea și gloria scaunului său, Mihail Cerularie era hotărât să lupte cu adversarul său de la Roma, trecând peste toate obstacolele”*. Datorită trecutului său oscilant, patriarhul Mihail avea toate motivele să pună la îndoială fidelitatea lui Argyros față de bizantini. O victorie asupra normanzilor l-ar fi determinat să-și declare independența față de Constantinopol, supunând Biserica din sudul Italiei jurisdicției papale.

Situația politică și religioasă din sudul Italiei a condus spre redeschiderea ostilităților dintre Roma și Constantinopol. Faptul că papa Leon al IX-lea trata episcopatul grec de aici ca proprie jurisdicție, ținând sinoade și înființând în paralel un arhiepiscopat latin, era interpretat de patriarhul Mihail ca provocare deschisă. Fără îndoială că reforma morală inițiată de papă vizând în special simonia și concubinajul se vedea zădărnicită de tradiția răsăriteană a preoților căsătoriți care sfida impunerea celibatului preotesc în Apus. În plus, compromisul făcut de papalitate în anul 1024 în sensul acceptării universalismului bizantin în sfera de influență a Patriarhiei de Constantinopol era corectat acum de papa Leon al IX-lea, un alt adept al universalismului roman. Primele acțiuni în această direcție au vizat acele teritorii care au aparținut până la înce-

putul secolului al VIII-lea jurisdicției papale, în special Sicilia și sudul Italiei. Acestor acțiuni le-a răspuns patriarhul Mihail printr-o susținută propagandă antilatină.

Deși izvoarele grecești nu fac nici o referire, el ar fi interzis practicarea ritului latin în Constantinopol, deoarece apusenii obișnuiți cu folosirea azimei (pâine nedospită) la Sfânta Euharistie (practică introdusă în Apus în secolul al VIII-lea) au refuzat să se împărtășească împreună cu grecii care foloseau pâine dospită. Tot din încredințarea lui, arhiepiscopul Leon de Ohrida a scris în anul 1053 o scrisoare polemică împotriva latinilor adresată episcopului Ioan de Trani care urma s-o difuzeze printre episcopii apuseni. Latinii nu erau acuzați de erori dogmatice cum ar fi adaosul „Filioque”, ci de tradiții liturgice diferite de cele răsăritene, ca de exemplu folosirea azimei la Sfânta Euharistie, postul de sâmbăta, consumul de carne și sânge de la animalele sufocate și faptul că nu cântau „Aliluia” în Postul Mare. Problema azimilor a fost dezvoltată de arhiepiscopul Leon în alte două scrieri. La acestea se adăugau alte scrieri ale starețului Nichita Pectoratul de la Mănăstirea Studion din Constantinopol. Scrisoarea lui Leon a ajuns în mâinile cardinalului Humbert, care a tradus-o în limba latină și a înaintat-o papei Leon al IX-lea.

Între timp papa, fără sprijin german și nemaiașteptând joncțiunea cu trupele guvernatorului bizantin Argyros, i-a atacat pe normanzi, însă a suferit o dezastruoasă înfrângere la Civitate în apropiere de Gargano, la 16 iunie 1053. Separat au fost învinse și trupele lui Argyros. Papa a fost luat prizonier și a putut să se întoarcă la Roma abia la 12 martie 1054. În aceste condiții Argyros l-a trimis la Constantinopol pe episcopul Ioan de Trani pentru a discuta asupra încheierii unei alianțe antinormande și pentru a pondera atitudinea antilatină a patriarhului Mihail Cerularie. De data aceasta, inclusiv patriarhul era adeptul unei alianțe militare cu Roma, adresând la insistența împăratului o scrisoare ironică papei. În scrisoarea sa, împăratul îl încredința pe papă că nimic nu consideră mai

important decât împăcarea dintre cele două Biserici și alianța antinormandă. Observăm că relațiile dintre Roma și Constantinopol, începând cu a doua jumătate a secolului al IX-lea, erau influențate de interesele politice și religioase, alianța militară în principiu nefiind posibilă fără unitatea religioasă dintre cele două Biserici.

Papa, la rândul său, era forțat de împrejurări să trateze cu interes alianța cu Bizanțul, dar în același timp nu intenționa să lase neclarificată provocarea patriarhului Mihail. Astfel, a decis să trimită legați la Constantinopol care să trateze cu împăratul alianța politică, iar cu sinodul pe care împăratul intenționa să-l țină pentru reglementarea problemelor bisericești dintre Răsărit și Apus, revizuirea atitudinii patriarhului. Delegația papală era alcătuită din cardinalul Humbert de Silva Candida (un adversar declarat al grecilor), Friedrich de Lotharingia, cancelarul Bisericii Romane (viitorul papă Ștefan al IX-lea între anii 1057-1058) și arhiepiscopul Petru de Amalfi. În scrisoarea adresată împăratului se prevedea încheierea unei alianțe germano-papalo-bizantine contra normanzilor și retrocedarea jurisdicției romane a sudului Italiei și Illyricului. Papa își exprima, de asemenea, speranța într-o împăcare cu patriarhul Mihail Cerularie.

În comparație cu tonul ironic degajat din scrisoarea către împărat, tonul folosit în cea către patriarh era dur și impunător. În primul rând era abordată problema primatului papal. *„Să stie patriarhul, afirma papa, că fără aprobarea sa, nici nu are dreptul să existe, căci așa cum împăratul Constantin cel Mare a predat papilor puterea să conducă pe principii pământești, tot așa răspunde și de Biserică. Nu trebuie să fie atât de lipsită de respect Biserica de Răsărit, care a fost moleșită de plăceri și de îndelungată odihnă, în timp ce papa a apărut-o de atâtea erezii. Apostolul Petru și urmașii lui pot judeca toată Biserica, dar pe ei nu-i judecă nimeni. Chiar și împăratul trebuie să se întoarcă ca un fiu ascultător la maica sa”*.

În acest context era respins titlul de „patriarh ecumenic” purtat de patriarhii Constantinopolului începând cu Ioan al IV-lea Postitorul (582-595) și, fără suport canonic, pune la îndoială chiar hirotonia lui. Mai departe, i se reproșa patriarhului Mihail că s-a erijat ca „primat” peste patriarhii răsăriteni și că incită la nerespectarea ritului latin. Din conținutul scrisorii reiese că adevăratul autor al ei nu este papa Leon al IX-lea, ci cardinalul Humbert.

Legatii papali, înainte de a pleca la Constantinopol, s-au întâlnit cu guvernatorul Argyros care i-a sfătuit cu siguranță să nu se lase intimidați de atitudinea patriarhului, ci să conteze pe sprijinul împăratului. Intuiția lui Argyros a devenit realitate. În timp ce împăratul i-a primit cu mare cinste, patriarhul i-a întâmpinat cu mare răceală, întâlnirea rezumându-se la înmânarea scrisorii din partea papei, lipsind cu desăvârșire dialogul. Diplomația bizantină a lipsit și la alegerea locului de cazare a delegației papale și anume la Mănăstirea Studion. Este adevărat că, la insistențele împăratului, starețul Nichita Pectoratul a retractat cele două scrisori polemice în care combătea azima, celibatul și nerespectarea Postului Mare după tradiția răsăriteană, însă resentimentele sale față de latini erau vizibile, iar comportamentul cardinalului Humbert făcea ca acestea să se accentueze. Cu apostrofări de genul „câine murdar, mușcă-ți limba” cardinalul Humbert nu putea atrage simpatia starețului, care descoperea ura necontrolată a acestuia față de greci.

Fermitatea și atitudinea intransigentă a patriarhului l-au determinat pe cardinal să-și folosească răspunsurile date polemicii arhiepiscopului Leon de Ohrida, în traducere greacă, pentru a incita opinia publică bizantină împotriva lui. Văzând că misiunea politică a mandatului său a fost îndeplinită, cardinalul Humbert a dat în continuare mai mare atenție misiunii bisericești. Deoarece patriarhul Mihail refuza dialogul cu el și nu răspundea scrisorii papei și polemicii sale, a abordat chiar problema adaosului „Filioque” pentru a-i mobiliza pe greci la

un dialog teologic oficial sau la deschiderea lucrărilor unui sinod. Înțelegând că împăratul îi este aliat, dispus pentru rezolvarea unor interese politice să-l înlăture din scaun chiar pe patriarhul Mihail și pondera sau chiar înăbușea orice atitudine antilatină (cum a fost cazul starețului Nichita Pectoratul care nu numai că a retractat și ars scrierile sale polemice, ci a trebuit să ceară iertare legaților papali), cardinalul Humbert prevedea că va putea impune pretențiile papei chiar și în fața sinodului.

Tergiversarea convocării sinodului și vestea morții papei Leon al IX-lea în aprilie 1054 au pus capăt răbdării cardinalului. Intrând în Catedrala „Sfânta Sofia”, sâmbătă 16 iulie 1054, a așezat pe Sfânta Masă din altar în timpul Sfintei Liturghii actul de excomunicare a patriarhului Mihail Cerularie, a arhiepiscopului Leon de Ohrida, a starețului Nichita Pectoratul și a tuturor celor care s-au asociat cu ei. Apoi, scuturând praful de pe încălțăminte, a ieșit din biserică strigând: „Dumnezeu să vadă și să judece”. Un diacon, luând documentul de pe Sfânta Masă, a alergat după cardinal rugându-l să-l ia înapoi. Acesta a refuzat, iar actul de excomunicare a căzut jos pe stradă, fiind luat de altcineva și înmănat patriarhului Mihail.

Legatii papali și-au luat rămas bun de la împărat și au părăsit orașul. Deși părea nejustificată plecarea lor înainte de clarificarea problemelor bisericești controversate, împăratul nu i-a reținut, neștiind desigur despre actul de excomunicare. Dacă acordăm încredere răspunsului scris de cardinalul Humbert cu privire la cele întâmplate în Constantinopol, împăratul, aflând de excomunicare și dând curs solicitării patriarhului, a trimis o solie care, ajungându-i pe legații papali la Selymbria, le-a cerut să se întoarcă. Aceștia, venind până la porțile orașului, au aflat că patriarhul Mihail se opune participării împăratului la sinod și că ar fi instigat clerul și credincioșii împotriva lor. În acest caz, însuși împăratul i-ar fi sfătuit să plece.

Patriarhul Mihail, primind actul de excomunicare, a dispus traducerea lui în limba greacă. Actul respingea titlul de „patriarh ecumenic” și-l acuza pe patriarh că practică simonia, încuviințează sterilizarea masculină, cere rebotezarea latinilor, permite căsătoria preoților, refuză să primească în comuniunea bisericească pe bărbații care își rad barba și că a scos din Simbolul de credință niceo-constantinopolitan adaosul „Filioque”. Prin urmare, toți care fac acestea „sunt anatematizați împreună cu simoniacii, valentinienii, arienii, donatiștii, nicoaliții, severienii, pnevmatomahii, maniheii, nazareii și cu toți criticii, cu diavolul și îngerii lui, dacă nu se vor îndrepta”.

Se observă, ca atare, o vădită necunoaștere și ignoranță din partea cardinalului Humbert. Cel puțin unele acuzații denotă o totală lipsă de onestitate și corectitudine. Simonia era un flagel cu care s-a confruntat în mod special în secolele X-XI Biserica apuseană. Însuși cardinalul Humbert a scris un tratat (*Adversus Simoniacos*) în acest sens. În ceea ce privește căsătoria preoților, se uita că în Biserica primară au fost și episcopi căsătoriți atât în Răsărit cât și în Apus și că abia la Sinodul al II-lea Trulan (691-692) s-a hotărât ca episcopii să fie înainte de hirotonie călugăriți, în timp ce generalizarea celibatului preotesc s-a impus în Apus prin reforma cluniană din secolul al XI-lea. Cu atât mai nejustificată și lipsită de onestitate teologică era învinuirea privind scoaterea adaosului „Filioque” din Simbolul de credință, deși se știe că acest Simbol formulat la Sinoadele ecumenice de la Niceea (325) și Constantinopol (381) nu conținea adaosul în discuție iar canonul 7 al Sinodului al III-lea ecumenic de la Efes (431) interzicea orice adăugire sau omisiune acestei mărturisiri de credință.

Din toate acestea rezultă că învinuirile aduse erau doar un pretext, adevăratul motiv al dezbinării de la 16 iulie 1054 era dat de faptul că papalitatea nu-și putea impune pretenția de jurisdicție universală asupra Bisericii din Răsărit și Apus, scop urmărit până astăzi.

La 20 iulie 1054, patriarhul Mihail Cerularie, în prezența reprezentanților împăratului, a aruncat anatema asupra autorilor actului de excomunicare de la 16 iulie, iar la 24 iulie a făcut același lucru în fața sinodului permanent alcătuit din 16 mitropoliți și 5 arhiepiscopi. S-a alcătuit apoi un document care cuprindea răspunsul Bisericii din Constantinopol la actul de excomunicare al cardinalul Humbert, inserat în traducere grecească la sfârșitul textului. Din acest document și din scrisorile patriarhului Mihail către patriarhul Petru al III-lea al Antiohiei (1052-1056) aflăm unele amănunte despre acest eveniment regretabil din istoria Bisericii.

Patriarhul crede, așa cum a arătat și critica modernă, că scrisoarea înmănată de cardinalul Humbert nu aparținea papei Leon al IX-lea întrucât din ea reieșea o cu totul altă atitudine a Romei în comparație cu prezentarea făcută de arhiepiscopul Ioan de Trani. Mai mult decât atât, patriarhul, sesizând că sigiliul nu era intact, considera că textul scrisorii ar fi fost redactat de cardinal cu ocazia întâlnirii cu guvernatorul Argyros înainte de plecarea spre Constantinopol. Ca atare, delegația apuseană nu-l reprezenta pe papa ci pe guvernator, ceea ce desigur este exagerat. Este de înțeles că patriarhul nu era încântat de finalitatea lucrurilor și căuta îndreptarea lor absolvindu-l pe papă și incriminându-l numai pe cardinal. Aceasta cu atât mai simplu cu cât actul de excomunicare nu includea Biserica din Constantinopol despre care însuși Humbert spunea că păstrează credința vie. La rândul său, patriarhul Mihail și sinodul său, nu au anatematizat pe papa și Biserica Romană, ci doar pe cardinalul Humbert, pe ceilalți legați papali și pe cei care se făceau vinovați de dezbinarea Bisericii.

În scrisoarea care însoțea actul de excomunicare, patriarhul Mihail Cerularie făcea referire la acuzațiile contra latinilor incluse în enciclica patriarhului Fotie din anul 867 și în scrierile polemice ale arhiepiscopului Leon de Ohrida și starețului Nechita Pectoratul. Ca atare, acuzațiile reciproce

priveau tradițiile liturgice ale celor două Biserici și, când acestea n-au mai fost recunoscute, s-a ajuns la schismă.

Analizând documentele schismei, se poate trage concluzia că formal nu se rupea comuniunea dintre cele două Biserici, ci se anatematizaseră reciproc patriarhul Mihail Cerularie al Constantinopolului și cardinalul Humbert ca delegat papal împreună cu cei apropiați lor. Papii care i-au urmat lui Leon al IX-lea n-au confirmat, dar nici n-au infirmat acțiunea legatilor papali la Constantinopol. În plus, ei și-au depășit mandatul întrucât papa Leon al IX-lea, în numele căruia trebuiau să trateze cu bizantinii, murise la 19 aprilie 1054, iar papa Victor al II-lea (1055-1057) a fost ales abia după un an de vacanță a scaunului papal. În fața istoriei, actul de excomunicare este un act personal al cardinalului Humbert și însoțitorilor lui, care la 16 iulie 1054 nu mai reprezentau formal Biserica Romană.

Din păcate, lucrurile n-au avut un rezultat mai bun nici la Constantinopol întrucât după depunerea și exilarea patriarhului Mihail Cerularie la 8 noiembrie 1059 nu s-a ridicat anatema și nici nu s-a manifestat intenția reluării dialogului cu Roma. Răceala care se instalase între cele două Biserici a făcut ca schisma de la 1054 să fie acceptată, de fapt, chiar dacă inițial ea n-a fost percepută de mulțimea credincioșilor. Abia în timpul cruciadelor credincioșii din Răsărit au aflat efectiv despre schismă, mai ales că patriarhii ortodocși din Antiohia și Ierusalim au fost înlocuiți cu patriarhii latini între anii 1099-1268 și respectiv 1099-1187. În plus, cucerirea Constantinopolului de latini la 13 aprilie 1204, care a dus la formarea Imperiului Latin de Constantinopol și instalarea venețianului Tomo Marosini ca patriarh latin în capitala bizantină, a adâncit prăpastia deschisă între cele două Biserici în iulie 1054.

Efectele schismei au fost tragice pentru ambele Biserici și mai ales pentru mărturia creștină în lume. De acest lucru au devenit conștiente mult prea târziu, iar încercările de unire n-au fost motivate de identificarea modalităților de înțelegere care

să ducă la refacerea efectivă și durabilă a unității de credință, ci de interese extrabisericești, papalitatea urmărind în continuare extinderea supremației asupra Bisericii Ortodoxe din Răsărit, iar împăratul bizantin să obțină ajutor militar apusean pentru salvarea imperiului în urma atacurilor arabe și turcești.

În urma dialogului ecumenic, s-au ridicat la 7 decembrie 1965 anatemele reciproce rostite la 16/24 iulie 1054 printr-o „declarație comună” citită concomitent de papa Paul al VI-lea (1963-1978) în Catedrala „Sfântul Petru” din Roma și de patriarhul Athenagoras I al Constantinopolului (1948-1972) în Biserica „Sfântul Gheorghe” din Istanbul, subliniind că „*sunt conștienți că acest act de dreptate și iertare reciprocă nu este suficient să pună capăt diferențelor vechi și noi, care există între Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă și care vor fi depășite prin lucrarea Sfântului Duh, grație curățirii inimilor, regretului nedreptăților istorice, precum și printr-o voință activă de a ajunge la o înțelegere și la o mărturisire comună a credinței și a cerințelor ei*”.

De asemenea, se declara că: „*sunt regretate cuvintele jignitoare, acuzele lipsite de fundament real și faptele condamnabile care au însoțit sau au contribuit fie dintr-o parte, fie din alta la evenimentele triste ale acelei perioade; sunt șterse din memoria și din mijlocul Bisericii și sunt date uitării excomunicările care au urmat și amintirea lor ce stă până astăzi în calea apropierii și iubirii; sunt regretate acele evenimente provocatoare de discordie, care au precedat și care au fost sub influența diferiților factori printre care și lipsa înțelegerii și încrederii reciproce au dus în final la ruperea comuniunii bisericești*”.

Ridicarea formală a anaternelor din 16/24 iulie 1054 n-a îndepărtat consecințele schismei, iar deosebirile dogmatice, cultice și disciplinar-canonice trebuie discutate cu multă seriozitate și sinceritate pentru ca în urma clarificării și eliminării lor să se poată realiza intercomuniunea sau „*communicatio in sacris*” dintre cele două Biserici. Reactivarea Bisericilor

Ortodoxe unite cu Roma sau Bisericilor Greco-Catolice după evenimentele politice din anii 1989-1990 a trezit noi resentimente ale ortodocșilor față de romano-catolici deoarece crearea acestor Biserici unite s-a făcut cu prețul dezbinării credincioșilor unei Biserici Ortodoxe locale. Acest lucru a stagnat pentru un timp mersul firesc al dialogului, fiind necesară clarificarea poziției scaunului roman față de această nouă situație. În timp ce Bisericile Ortodoxe trebuie să accepte această realitate și dreptul la existență al Bisericilor unite, Biserica Romano-Catolică trebuie să recunoască la rândul ei că politica unionistă nu corespunde dorinței de unitate, ci propagandei și prozelitismului catolic. De aceea, ea trebuie părăsită pentru a se crea premisele unui dialog teologic sincer, serios și real susținut de ambele Biserici ce se recunosc reciproc Biserici surori egale, deținând împreună adevărul de credință revelat care trebuie păstrat, mărturisit și propovăduit pentru mântuirea oamenilor.

Bibliografie

- M. P. Șesan, *Schisma între patriarhii Fotie și Ignatie*, Cernăuți, 1936; Idem, *Patriarhul Fotie și Roma*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1960, p. 535-559; Idem, *Problema Iliricului bisericesc* în „Mitropolia Ardealului” nr. 11-12/1959, p. 863-884; Idem, *Iliricul între Roma și Bizanț*, în „Mitropolia Ardealului” nr. 3-4/1960, p. 202-224; T. M. Popescu, *Enciclica patriarhului Fotie către patriarhii orientali (867)*, trad. din l. greacă, în „Studii Teologice” nr. 2/1930, p. 58-76; I. Bria, *La împlinirea a 1100 de ani de la enciclica patriarhului Fotie al Constantinopolului către patriarhii răsăriteni*, în „Ortodoxia”, nr. 4/1967, p. 608-614; V. Ioniță, *Sinodul de la Constantinopol din 879-880 și actualitatea hotărârilor lui*, în „Studii Teologice”, nr. 3-4/1982, p. 174-185; T. G. Bulat, *Fotie, Patriarh al Constantinopolului*, București, 1949; Ch. Diehl, *Figuri bizantine*, București, 1944, reed. 1969; N. Bănescu, *Chipuri și scene din Bizanț*, Cluj, 1927, reed. București, 1972; N. Iorga, *Medalioane de istorie bizantină*, ed. de D. Zamfirescu, în „Sinteza bizantină”, București, 1972; D. Găină, *Din activitatea canonică a patriarhului Fotie*, în „Studii Teologice”, nr. 5-6/1963, p. 347-364. M. Șesan, *În problema schismei*, în „Mitropolia Banatului”, nr. 7-8/1959, p. 9-15; Idem,

Considerațiuni asupra schismei de la 1054, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 3-4/1957, p. 205-218; Idem, *Biserica Ortodoxă în veacul al XI-lea*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 1-3/1963, p. 93-108; T. P. Popescu, *Geneza și evoluția schismei*, în „Ortodoxia” nr. 2-3/1954 p. 163-217; Idem, *Sentința de excomunicare de la 16 iulie 1954*, trad. din l. latină, în „Studii Teologice”, nr. 1/1931 p. 49-68 și nr. 2/1931, p. 35-46; D. Stăniloae, *Motivele și urmările dogmatice ale schismei*, în „Ortodoxia” 2-3/1954, p. 218-159; Vl. Guettée, *Papalitatea schismatică*, trad. de Iosif Gheorghian, București, 1906, reed. Alexandria, 2001.

IV. Situația religioasă în Răsărit și Apus după schisma de la 1054 până în secolul al XV-lea

IV.1. Situația generală

Și înainte, dar mai ales după schisma de la 16 iulie 1054, situația Bisericii Ortodoxe a depins în cea mai mare măsură de situația politică a Imperiului Bizantin, care la rândul ei era determinată de politica practică de popoarele vecine și de capacitatea militară și economică a imperiului în vederea menținerii sau extinderii granițelor sale. De cele mai multe ori, însă, bizantinii au fost nevoiți să cedeze teritorii după teritorii pentru a menține o pace relativă în imperiu.

Pericolul cel mai mare l-a constituit apariția turcilor selgiucizi. După pătrunderea lor în Persia și Mesopotamia au devenit nesigure granițele de răsărit ale imperiului. În urma confruntării armate de la 26 august 1071 la Mantzikert, în Armenia, bizantinii conduși de împăratul Roman al IV-lea Diogenes (1067-1071) au fost înfrânți, chiar împăratul a fost luat prizonier. În capitală, datorită intrigilor, scaunul imperial a fost ocupat de Mihail al VII-lea Dukas (1071-1078), iar Roman, orbit și înlăturat după întoarcerea sa din prizonierat. Această mârșăvie nu a fost benefică imperiului deoarece turcii au înaintat tot mai mult spre centrul Asiei Mici întemeind *Sultanatul de Iconiu* sau *Rum* care a durat până în anul 1307.

În secolul următor, împărații din dinastia Comnenilor, Alexios I (1081-1118) și Ioan al II-lea (1118-1143), au reușit să recupereze unele teritorii foste bizantine, dar în urma înfrângerii armatei împăratului Manuel I Comnenul (1143-1180) la Myriokephalon, în Frigia, la 17 septembrie 1176, s-a pierdut totul în fața turcilor sultanului Kiligi Arslan. De acum înainte turcii nu au mai putut fi scoși din Asia Mică.

În partea de nord au cunoscut o puternică afirmare politică sârbii, care au obținut independența regatului încoronând pe jupanul Ștefan al II-lea Nemanja (1196-1228) ca rege „cel întâi încoronat”, în anul 1217. Cu ajutorul fratelui său, Sf. Sava (1176-1236) de la mănăstirea sârbească din Athos, Hilandar, regele Ștefan a obținut în anul 1219 și autocefalia Bisericii Sârbe, cu rang de arhiepiscopie. Tomosul a fost dat de patriarhul ecumenic Gherman al II-lea (1222-1240) care avea reședința, după ocuparea Constantinopolului de latini (1204), la Niceea.

Tot în această perioadă au cunoscut o nouă emancipare politică și religioasă bulgarii. Aceștia, sub conducerea fraților vlahi Petru și Asan, s-au răsculat în anul 1185 împotriva împăratului bizantin Isac al II-lea Anghelos (1185-1195), care impusese impozite foarte mari. Astfel, s-a înființat Imperiul Vlaho-Bulgar cu capitala la Târnovo, pe versantul nordic al munților Balcani. Imperiul a cunoscut o puternică dezvoltare în timpul lui Ioniță, supranumit Caloian (1197-1207). După ce l-a înfrânt pe împăratul latin al Constantinopolului, Balduin de Flandra, la 15 aprilie 1205 la Adrianopol, luându-l prizonier (a murit închis la Târnovo) a cucerit Tracia și nordul Macedoniei. Pentru a-și obține titlul de împărat (tar) iar pentru Biserica Bulgară independența, Ioniță s-a adresat prin scrisori (1199-1204) papei Inocențiu al III-lea (1198-1216). Acesta a trimis pe cardinalul Leo, care la 7 noiembrie 1204 a sfintit la Târnovo pe arhiepiscopul Vasile ca primat al Bisericii Vlaho-Bulgare, iar la 8 noiembrie a încoronat pe Ioniță ca rege, cu coroana trimisă de papă. Țaratul a cunoscut o și mai mare înflorire în timpul

țarului Ioan Asan al II-lea (1218-1241) înglobând în granițele sale teritoriul dintre Dunăre și Balcani, estul Serbiei cu orașele Belgrad, Nis și Scopje, Macedonia, Tracia și Albania, slăbind astfel puterea economică și politică a Imperiului Bizantin.

Imperiul Bizantin a suferit o mare lovitură și din partea latinilor. În urma cruciadei a IV-a, la 13 aprilie 1204, Constantinopolul a fost ocupat și jefuit de soldații regelui Balduin de Flandra. Imperiul a fost împărțit în mai multe formațiuni politice: ducatul Atenei, regatul Tesalonicului, despotatul Ahaiei, despotatul Moreei cu reședința la Mistra (Sparta). Bizantinii s-au retras în Asia Mică, stabilind capitala la Niceea, imperiul purtând denumirea de Imperiul Grec de Niceea (1204-1261). În anul 1208 și-a stabilit reședința la Niceea și Patriarhia ecumenică. Bizantinii mai dețineau două teritorii, despotatul de Epir în Balcani și ținutul Trebizonda, în Asia Mică. După această fărâmițare a imperiului, bizantinii nu și-au mai putut reveni, ceea ce a determinat cucerirea treptată a teritoriilor locuite de greci de către turci, culminând cu căderea Constantinopolului la 29 mai 1453.

După revenirea bizantinilor în Constantinopol prin intrarea triumfală a împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282) la 15 august 1261, s-a urmărit permanent respingerea atacurilor amenințătoare venite din partea sârbilor, bulgarilor, venețienilor, turcilor și chiar a papei.

În dorința de a avea pace din partea papei Grigorie al X-lea (1271-1276), a regelui Neapolului Carol de Anjou (1226-1285) și a fratelui acestuia, Ludovic al IX-lea (1226-1270) al Franței, împăratul Mihail al VIII-lea a recunoscut Sinodul unionist de la Lyon, din 6 iulie 1274, acceptând „unirea” celor două Biserici și supremația scaunului papal. Urmașul acestuia, împăratul Andronic al II-lea (1282-1328), a denunțat unirea de la Lyon, știind că prin răscoala sicilienilor din 31 martie 1282, cunoscută sub numele de „Vespera siciliană”, Carol de Anjou a renunțat la intenția de a cuceri Constantinopolul.

Dacă din Apus pericolul scăzuse, din Răsărit amenințau tot mai mult turcii otomani. În anul 1354 turcii intrară în Europa, iar sultanul Murad I (1359-1389) și-a stabilit capitala la Adrianopol în anul 1365. În urma înfrângerii de la Kossopolje din 15 iunie 1389 unde a participat și domnul Țării Românești, Mircea cel Mare (1386-1418), despotul Lazăr (1371-1389) pierde regatul sârbesc, care a fost transformat în provincie turcească. La 17 iulie 1393 a căzut și țaratul bulgar de la Târnovo al lui Ioan Șisman (1371-1393) sub sultanul Baiazid I Ilderim-Fulgerul (1389-1402). Tot Baiazid a ieșit învingător în urma confruntării armate de la Nicopole, din 25 septembrie 1396, dintre turci și armata creștină (cavaleri occidentali, unguri și români conduși de Mircea cel Mare). În acest an (1396) a căzut și țaratul bulgar de la Vidin, așa încât Bulgaria a rămas sub stăpânire turcească până în anii 1877-1878 (războiul ruso-româno-turc).

O clipă de liniște pentru bizantini a fost creată de înfrângerea turcilor de către mongolii lui Tamerlan sau Timurlenk (1336-1405), la 28 iulie 1402, la Ancyra (Ankara), unde căzu prizonier chiar sultanul Baiazid I. În anul 1421 sultanul Murad II (1421-1451) a reluat ofensiva cucerind în anul 1430 Tesalonicul, cumpărat de venetieni de la greci în anul 1423.

Nici cruciada creștină de la Varna (1444), condusă de Iancu de Hunedoara, cu soldați unguri, români și polonezi nu a putut da speranțe bizantinilor, deoarece a fost învinsă la 10 noiembrie 1444 de turcii lui Murad al II-lea. Așa stând lucrurile, la 29 mai 1453 a fost cucerit și Constantinopolul de sultanul Mahomed al II-lea (1451-1482), punându-se astfel capăt Imperiului Bizantin milenar.

În ceea ce privește celelalte regate și formațiuni politice creștine, care au avut mai mult sau mai puțin tangențe cu Bizanțul, se poate constata că Rusia se împătea în trei principate mari: Rusia Kieveană (Kiev), Rusia Mică sau Albă (Smolensk) și Rusia Mare (Moscova). Toate aceste principate au ajuns în urma înfrângerii de pe râul Calca din 1223, sub

stăpânire tătară, a așa numitei „hoarde de aur” a lui Batu și Gingis-han (Temugin). Abia în 1480, cneazul Moscovei, Ivan al III-lea cel Mare (1462-1505) a zdrobit puterea tătarilor.

În 1241 mongolii au distrus și regatul Ungariei. Polonia, deși devenise un puternic stat catolic cu capitala la Cracovia, a fost dezmembrată prin alipirea de către Rusia a rușilor și rutenilor conduși de cazaci.

Franța și Anglia au cunoscut, de asemenea, o puternică dezvoltare în sec. XI-XV. Anglia a cucerit teritorii din Irlanda, Scoția și Franța devenind un regat puternic. Franța și-a putut redobândi integritatea teritorială abia în anul 1431, când a avut loc războiul condus de tânăra Jeanne d'Arc, arsă pe rug de englezi la 30 mai 1431.

Portugalia a fost eliberată de sub dominația maurilor în anul 1147, cunoscând astfel o puternică dezvoltare în special în secolul al XV-lea, având posibilitatea de a întreprinde mari expediții pe mare. Celebrul navigator Bartolomeo Diaz a reușit să înconjure Africa pe la Capul Bunei Speranțe în anul 1480.

În anul 1397 s-a realizat sub patronajul reginei Margareta (1353-1412) unirea celor trei țări nordice: Danemarca, Norvegia și Suedia. Prin centrele episcopale de la Lund (Danemarca), Trondheim (Norvegia) și Upsala (Suedia) a fost coordonată viața bisericească și misionară în ținuturile Mării Baltice, în Islanda și Groenlanda.

Imperiul Romano-German, întemeiat de Otto I cel Mare (936-973), care avea suzeranitate și asupra statului papal, a jucat când rolul de aliat, când de adversar al Imperiului Bizantin.

Alungând pe arabi, regele Ferdinand de Aragon (1479-1516), căsătorit cu Isabelle de Castillia, a creat un puternic regat catolic spaniol.

După descoperirea Americii (1498), țările occidentale cu ieșire la mare au prezentat un mare interes pentru bogățiile acestor ținuturi, devenind astfel foarte bogate și permițând

descoperirea noilor drumuri navale, Ferdinand Magellan, navigator portughez, reușind să facă primul înconjur al lumii între anii 1519-1521.

IV.2. Cruciadele

Cruciadele, pornite din Apusul Europei și având ca scop inițial eliberarea Locurilor Sfinte de sub ocupația arabă (Ierusalimul cucerit în 1080, iar Antiohia în 1085) s-au desfășurat între anii 1096-1270. Numărul acestor expediții militare a depășit cifra 10, dar de cea mai mare importanță se recunosc șapte cruciade.

Deoarece angajau factori sociali, politici, economici și chiar culturali, cruciadele au antrenat și variate straturi sociale apusene. Prin urmare, cruciadele au constituit un fenomen complex în istoria Evului Mediu.

În cruciade au fost angajați, în primul rând, cavaleri feudali, dornici de fapte mărețe și de aventură, mai ales dintre cei fără domenii feudale, urmărind dobândirea unor mari teritorii și averi sau crearea de state de tip feudal în Orient, care să constituie pe viitor surse de mari venituri. Trebuie adăugat și faptul că Orientul deținea la vremea aceea un număr imens de opere de artă și bogății fabuloase, care au fost jefuite și transportate în Occident (Numai Constantinopolul a fost supus unui jaf de trei zile și trei nopți după ce a fost ocupat de cruciați în anul 1204).

Papalitatea a considerat cruciadele expresii ale luptei creștine împotriva necredincioșilor, numind pe cruciați „milites Sancti Petri” (oștenii Sfântului Petru) care să cucerească creștinătatea orientală în favoarea Sfântului Petru, deci pentru statul papal. În timpul desfășurării cruciadelor, pentru că de cele mai multe ori cavalerii se certau între ei pentru domeniile cucerite, papa a decretat „armistițiul lui Dumnezeu”. După succesul primei cruciade a numit patriarhi latini în Ierusalim și Alexandria. În anul 1204, după cucerirea Constantinopolului,

a așezat și aici patriarh latin, iar la Sinodul de la Lateran din anul 1215 și-a așezat pe cap tiara (mitra) cu trei coroane: una ca patriarh, a doua ca suveran al statului papal, iar a treia ca suveran al suveranilor.

Populația creștină a fost și ea antrenată în aceste cruciade, fie trimițând pelerini care să se roage pentru iertarea păcatelor poporului, fie susținând lupta cruciaților. A existat mult fanatism, încât în anul 1212 s-a desfășurat o cruciadă a copiilor, crezând că aceștia prin inocența lor vor dobândi de la Dumnezeu victoria asupra păgânilor. Expediția s-a transformat într-o catastrofă, afirmându-se sub influența fricii chiar că semiluna islamică este mai puternică decât Sfânta Cruce.

În cruciade au fost implicați și evreii din statele europene care nădăjduiau reîntoarcerea în Palestina. Întrucât mulți dintre ei erau cămătari, au împrumutat cavalerilor bani cu dobânzi foarte mari. Aceștia, neavând apoi cu ce să plătească, au pornit o acțiune antisemită, numindu-i pe evrei „ucigașii lui Hristos” și persecutându-i ca atare.

N-a lipsit de la organizarea și susținerea cruciadelor nici elementul comercial. Venetienii și genovezii au pus flotele lor comerciale în slujba cruciaților, dar după insuccesul din anul 1187, când Ierusalimul a căzut din nou în mâinile arabilor, ei au făcut comerț chiar și cu aceștia sub scuza: „Banul nu este confesional”.

IV.2.1. Cruciada I (1096-1099)

Ideea de cruciadă s-a născut odată cu vizita pelerinului Petru din Amiens sau Eremitul (Pustnicul) la Clermont, în anul 1095, unde a prezentat papei Urban al II-lea (1088-1099) o scrisoare din partea patriarhului Ierusalimului și i-a relatat despre situația tristă în care se aflau Locurile Sfinte după ocuparea lor de arabi. De asemenea, împăratul Alexios I Comnenul (1081-1118) a cerut ajutor papei în anul 1095, în vederea eliberării Asiei Mici de sub ocupația turcilor selgiucizi.

Papa Urban al II-lea, dorind să pună în aplicare proiectul predecesorului său, papa Grigorie al VII-lea (1073-1085), care prin așa numitul „dictatus papae” din anul 1075 a afirmat că papa este suveran nu numai peste Biserica, ci și peste suveranii statelor feudale, s-a folosit de aceste împrejurări lansând la conciliul de la Clermont (27 noiembrie 1095) ideea de cruciadă, acceptată cu entuziasm de cei prezenți. Papa a lansat un apel la întreaga creștinătate occidentală de a participa la cruciadă, data plecării fiind fixată la 15 august 1096. Propaganda pentru cruciadă s-a făcut atât de către papă și episcopii prezenți la conciliu (episcopul Ademar de Puy a aderat primul la cruciadă și a fost numit chiar conducătorul ei spiritual) cât și de Petru Eremitul, care pentru cei săraci a devenit chiar o personalitate sfântă.

Începutul s-a făcut cu o cruciadă populară susținută de o armată neorganizată, formată din bărbați, femei și copii, cca. 50000 de persoane, condusă de Petru Eremitul ajutat de Walter Habenichts (cel Sărac). Trecând prin Ungaria, Serbia și Bulgaria au ajuns la Constantinopol la 1 august 1096. Pe tot parcursul s-au comportat necivilizat, prădând ce întâlneau în cale, iar când au ajuns la Constantinopol au provocat o mare dezordine. Împăratul Alexios I Comnenul i-a trecut pe coasta golfului Nicomidiei, la Kivotos, unde au fost în mare parte nimiciți de turci sau luați în robie. Petru Eremitul a scăpat cu viață, revenind la Constantinopol în anul 1097, după care i s-a pierdut urma, iar Walter a fost ucis într-o ambuscadă aproape de Nicomidia.

Adevărata cruciadă a fost a nobililor și baronilor. S-au format patru corpuri de armată. Primul corp, alcătuit din nobili lorenzi și germani, era condus de ducele Godefroy de Bouillon al Latharingiei Inferioare (Belgia 1058-1100), care înaintând prin Ungaria, Serbia și Bulgaria au ajuns la Constantinopol la 23 decembrie 1096. Al doilea corp format din cavaleri francezi, era condus de contele Hugo, fratele regelui Filip I, la care s-a alăturat cu o mică flotă alcătuită din cavaleri bretoni și

englezi și Robert Courthouse, duce al Normandiei (1087-1105), fiul mai mare al regelui Angliei, Wilhelm Cuceritorul (1066-1087). Ei au trecut prin Italia, au traversat Marea Adriatică și pe Via Ignatia au ajuns la Constantinopol în anul 1097. Al treilea corp format din nobili flamanzi și frisoni, era condus de Balduin de Boulogne și Robert de Flandra. Al patrulea corp, format din cavalerii din sudul Franței, era condus de contele Raymond al IV-lea de Toulouse (1088-1105).

În mai 1097 a avut loc fuziunea celor patru corpuri, însumând peste 200000 de luptători francezi, englezi, italieni, germani și genovezi. Cu excepția contelui Raymond de Toulouse, toți ceilalți au depus jurământ de fidelitate față de împăratul Alexios I Comnenul. Trecând în Asia Mică, au atacat împreună cu bizantinii orașul Niceea pe care l-au cucerit. La 1 iulie 1097 au ocupat Dorylaeum, important punct strategic. De aici au trecut în Cilicia, iar în octombrie 1097 au ajuns la Antiohia, pe care au cucerit-o la 3 iunie 1098 după un asediu de șapte luni, probabil în urma trădării.

Antiohia era o cetate bine fortificată, după model bizantin, cu ziduri și turnuri (peste 450), având și o poziție strategică foarte bună. La nord-est curgea râul Orontes, la sud era înconjurată de creste muntoase greu accesibile, iar la vest de mare. La cucerirea ei au contribuit și genovezii și englezii care, ancorând flotele în port, au ajutat la construirea dispozitivelor de luptă și mașinilor de război.

Nerespectând jurământul depus, cavalerii cruciați au pornit la întemeierea statelor latine. Balduin de Boulogne, chemat de conducătorul armenilor, Thoros, i-a eliberat regatul, la Edessa întemeind primul stat latin în Orient, care a durat până în anul 1144.

La Antiohia s-a format un principat latin, care a durat până în anul 1268. Raymond de Toulouse și Godefroy de Bouillon, nemulțumiți de împărțirea stăpânirii asupra principatului Antiohiei, au pornit cu soldații lor spre Ierusalim, pe care l-au cucerit la 15 iulie 1099. A urmat un mare masacru în

Orașul Sfânt, evreii și musulmanii fiind omorâți, ceea ce a compromis ideea de cruciadă. După ce orașul a fost trecut prin foc și sabie și jefuit (Tancred de Sicilia nu s-a jenat să strângă aurul și pietrele prețioase din Biserica Sfântului Mormânt), cruciații, plini de sângele populației nevinovate, și-au amintit de scopul religios al luptei lor și au pornit în procesiune (printre ei făcea penitență și Tancred de Sicilia), lăudând pe Dumnezeu, cerând iertare și mulțumind pentru victoria obținută. S-a format regatul latin al Ierusalimului, condus de Godefroy de Bouillon (22 iulie 1099 - 18 iulie 1100), care a refuzat să se încoroneze ca rege, numindu-se „advocatus Ecclesiae Sancti Sepulcri”. Se intenționa organizarea unui stat spiritual, cruciații nedorind un conflict cu Biserica. Însuși Tancred de Sicilia, la cererea patriarhului, a restituit bisericii Sfântului Mormânt aurul și pietrele prețioase, dar orașul rămase mai departe în mâinile cruciaților. Rege al Ierusalimului a devenit fratele său, Balduin de Boulogne, la 25 decembrie 1110, și a condus până în anul 1118. Patriarhul ortodox a fost înlocuit cu un patriarh latin.

În Siria s-a înființat comitatul de Tripoli care a durat până în anul 1289.

Regatului Ierusalimului i s-au mai adăugat unele orașe, cucerite cu ajutor genovez, venețian și pisan, cum au fost Cesareea Palestinei, Sidon, Beirut, Tir. Regatul a durat până în anul 1187 când a fost recucerit de arabii conduși de sultanul Saladin (1171-1193).

Tot cu scop militar au luat ființă acum ordinele militare ale ioaniților și templierilor.

IV.2.2. Cruciada a II-a (1147-1149)

Cruciada a II-a s-a desfășurat între anii 1147-1149. Organizarea acestei cruciade a fost determinată de căderea Edessei la 23 decembrie 1144 în mâinile sultanului Persiei, Muhamed Zengi. Acest lucru periclita și situația regatului

Ierusalimului, având în vedere deficitara apărare militară susținută de regele Foulque al V-lea, datorită relațiilor neprietenești atât cu împăratul bizantin Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143), cât și cu alți principii latini din Orient.

Promotorii cruciadei au fost papa Eugen al III-lea (1145-1153), căruia îi ceruse ajutor principele Antiohiei, Raymond de Poitiers și Bernard de Clairvaux (1091-1153), care în urma propagandei sale i-a câștigat pentru cruciadă pe regele Franței, Ludovic al VII-lea (1137-1180) și pe împăratul Germaniei, Conrad al III-lea (1138-1152).

Cu toate că lozinca cruciadei era, de fapt, de nuanță religioasă: „mântuirea sufletului credincioșilor”, scopul adevărat era tot economico-politic, dorința de aventură, speranța eliberării de sărăcie, îmbogățirea chiar pe seama altor creștini, iar pentru criminali absolvirea de pedeapsă.

Cruciada a II-a pornea cu aceleași acțiuni reprobabile ca și prima. Printre victimele jafului și chiar ale omorului se numărau evrei, acțiune susținută de Petre Venerabilul de la Mănăstirea Cluny, care-i considera și pe evrei la un loc cu necredincioșii mahomedani și îmbogății pe seama creștinilor. Desigur, scopul lui era de a-l împiedica pe regele Ludovic al VII-lea să plece în cruciadă, ademenindu-l cu banii evreilor pentru realizarea dorinței sale de a centraliza regatul francez.

Armata germană condusă de Conrad al III-lea și nepotul său, Frederic de Hohenstaufen, însumând aproape 70000 de luptători, a plecat din Regensburg în aprilie 1147 prin Ungaria, Serbia, Bulgaria spre Constantinopol. Întâmpinați cu neîncredere de împăratul Manuel I Comnenul (1143-1180), cruciații au fost transportați dincolo de strâmtoarea Dardanele. Rătăcind drumul, flămânzi și hărțuiți de atacurile turcilor, germanii au fost drastic îpuținați.

Armata franceză, condusă de regele Ludovic al VII-lea, însumând 80000 de luptători a călătorit spre Corint, iar la Teba, regele a încheiat o alianță cu sultanul Egiptului. În această situație, împărarul Manuel I Comnenul a încheiat o

alianță cu sultanul de Iconiu, temându-se de un atac asupra Constantinopolului din partea cruciaților. După ce și aceștia au fost înpuținați de pecinegi, cumani și turci, împăratul Manuel a acceptat tratativele cu regele Ludovic al VII-lea, care în cele din urmă a depus jurământul de vasalitate față de împăratul bizantin. Au fost transportați în Asia Mică, mărșăluind înformați și obosiți până s-au întâlnit cu germanii. Împăratul Conrad al III-lea dorea încetarea campaniei, lăsându-și ostașii sub comanda regelui francez. Intenționa să se întoarcă la Constantinopol, iar de acolo să meargă la Ierusalim să se închine la Locurile Sfinte ca un simplu penitent.

Ludovic al VII-lea, după o serie de insuccese militare a ajuns la Antiohia, unde a fost primit cu pompă de Raymond de Poitiers. De aici a plecat la Ierusalim, tot ca simplu penitent. Cei doi comandanți de cruciadă au încercat o ultimă acțiune armată pentru cucerirea Damascului, soldată cu eșec la 28 iulie 1148.

Cu această tristă experiență, Conrad al III-lea s-a imbarcat la Acra, la 8 octombrie 1148, îndreptându-se spre Germania, după ce a încheiat o alianță politico-militară cu împăratul Manuel I Comnenul. Cumnata lui, Bertha de Sultzbach, deveni soția împăratului bizantin, primind numele Irina.

Un an mai târziu, se îndreptă și regele Ludovic al VII-lea spre Franța, trecând prin Roma. Pe mare, soția sa Eleonora a fost răpită de niște corăbii grecești, fiind eliberată de flota normandă. Cu acest prilej Ludovic al VII-lea a încheiat o alianță cu Roger al II-lea al Siciliei, contracarând-o pe cea bizantino-germană.

Cruciada s-a terminat cu un mare eșec. La Ierusalim au fost construite două biserici latine, pe Golgota și la Sfântul Mormânt.

IV.2.3. Cruciada a III-a (1189-1192)

Insuccesul cruciadei a II-a a arătat arabilor și turcilor că latinii nu sunt atât de puternici și invincibili. După o serie

întreagă de confruntări militare și politice în Egipt s-a instaurat o puternică dinastie, primul sultan fiind Salah-al-Din, cunoscut în istorie sub numele de Saladin (1171-1193). Acesta, profitând de certurile interne după moartea sultanului Nur-al-Din, fiul vestitului sultan al Persiei, Muhamend Zengi, și a regelui Amaury I (1162-1174) al Ierusalimului, fiind sprijinit și de califul din Bagdad, a devenit suveran asupra Egiptului, Siriei, Yemenului și sultan al Palestinei. Atacarea Ierusalimului era de așteptat. După moartea lui Amaury I, regatul de Ierusalim era condus de fiul acestuia Balduin al IV-lea, în vârstă de doar 13 ani. Balduin, fiind bolnav, a recurs la ajutorul contelui de Tripoli, Raymond al III-lea, pentru a respinge desele atacuri arabe, drept recompensă numindu-l pe acesta prin testament urmaș la tron. Acest lucru a nemulțumit pe cumnatul lui, Guy de Lusignan.

O primă victorie a lui Saladin asupra cruciaților i-a deschis calea spre Ierusalim și Antiohia. Când au intervenit certurile dintre Raymond al III-lea și Guy de Lusignan, primul l-a chemat în ajutor pe Saladin. Acesta, indignat de faptul că înțelegerea dintre el și Raymond al III-lea fusese deseori încălcată, pelerinii musulmani spre Mecca fiind mereu atacați de cruciați, nu a venit pe post de arbitru, ci a pornit ofensiva împotriva Ierusalimului. O victorie strălucită a obținut Saladin în apropierea lacului Tiberiada, la Hattin, unde a căzut prizonier chiar regele Guy de Lusignan, la 15 iulie 1187. A urmat cucerirea porturilor Acra, Jaffa, apoi Beirut și Ascalon. Ierusalimul a fost luat fără vărsare de sânge, locuitorii fiind răscumpărați cu monede de aur bizantine (10 pentru un bărbat și 5 pentru o femeie), iar cei nerăscumpărați au fost duși în robie. Față de familia regală și patriarhul Ierusalimului, Saladin s-a arătat mărinimos, aceștia părăsind Ierusalimul cu toate tezaurele. Nici mormintele regilor și al Mântuitorului nu au fost profanate. După 88 de ani, regatul latin al Ierusalimului cădea în mâinile turcilor. Cruciatii franci mai dețineau doar orașele Antiohia, Tripoli și Tyr.

Vestea căderii Ierusalimului a cutremurat Europa Occidentală. Papa Grigorie al VIII-lea a hotărât organizarea unei noi cruciade dar, murind peste două luni, misiunea a fost preluată de papa Clement al III-lea (1187-1191). Și de data aceasta un rol important l-a avut un călugăr, Foulque de Neuilly, care a reușit să convingă pentru cruciadă pe cei doi regi aflați în conflict, Filip al II-lea August al Franței (1180-1223) și Richard Inimă de Leu al Angliei (1189-1199). Lor li s-a alăturat împăratul Germaniei, Frederic I Barbarossa (1180-1190). Pentru a se evita dezordinea și indisciplina, s-au impus măsuri disciplinare foarte severe.

În mai 1189, Frederic I Barbarossa plecă prin Ungaria spre Constantinopol. Filip al II-lea August și-a imbarcat armata la Genova în anul 1190, iar Richard Inimă de Leu pleca tot pe mare de la Marsilia.

La Constantinopol au ajuns mai întâi germanii. Împăratul Isac II Anghelos (1185-1195) a încercat să impună lui Frederic jurământ de vasalitate, dar nereușind a acceptat să-i treacă armata în Asia Mică, decât să-l aibă dușman la porțile capitalei. După ce a înaintat cu greu spre Iconiu, a trecut prin Cilicia spre porțile Siriei. Sultanul Saladin a dispus distrugerea fortificațiilor unor cetăți pentru ca atunci când vor fi cucerite de cruciați, să nu constituie o forță de apărare. Din păcate, decizia a fost inutilă, căci cruciații nu au ajuns să le cucerească. La 10 mai 1190, împăratul Frederic murea înecat în râul Cydnus. Conducerea a preluat-o fiul său, Friederich de Șvabia, care a murit în asediul cetății Acra. Armata condusă de Leopold de Austria a rătăcit de colo-colo până a întâlnit armata franceză.

Între timp, Filip al II-lea August și Richard Inimă de Leu au petrecut o iarnă la Messina (Sicilia). După plecare, englezii au mai poposit în Cipru, insulă cucerită de la bizantini în mai 1191, iar francezii au ajuns la Acra, unde se purtau dezbateri pentru ocuparea tronului Ierusalimului, în caz că revenea din nou cruciaților. După mai multe disensiuni, s-au reunit cele

trei armate reușind să ocupe la 13 iulie 1191 orașul Acra, care devenea centrul regatului Ierusalimului.

Regele Filip al II-lea, îmbolnăvind-se, s-a hotărât să se întoarcă în țară, lucru făcut și de Leopold de Austria. Comanda rămânea regelui Richard Inimă de Leu. Acesta a mai cucerit câteva orașe de pe țărm, dar hărțuit de soldații lui Saladin, s-a oprit aproape de Ierusalim încheind un tratat de pace cu acesta în ianuarie 1192. A mai urmat o serie de confruntări armate între Richard și Saladin, dar Ierusalimul nu a putut fi cucerit. Inițial s-a încheiat o înțelegere prin care creștinii puteau vizita orașul sfânt. În octombrie 1192 a plecat spre Anglia, cedând insula Cipru în schimbul unei mari sume de bani, fostului rege al Ierusalimului Guy de Lusignan. După o ocupație franceză de trei secole, insula a fost cucerită de venetieni, care au stăpânit-o până în anul 1571, când a fost ocupată de sultanul Selim al II-lea (1560-1574).

IV.2.4. Cruciada a IV-a (1202-1204)

După încheierea cruciadei a III-a, cruciații mai stăpâneau în Orient regatul Acrei, cu orașele cetăți: Tyr, Haiffa, Caesarea, Arsuf, Jaffa, condus de regele Henric de Campagne, comitatul Tripoli și principatul Antiohiei redus teritorial, condus de Boemund al III-lea.

Moartea vestitului sultan Saladin în anul 1193 a trezit în Apus din nou dorința de aventură, de expediție, de cruciadă. Feudalii occidentali, dorind să întemeieze în Orient state sub suveranitatea lor, s-au izbit de opoziția împăratului bizantin, în fața căruia au trebuit să cedeze sau să depună jurământ de vasalitate, au înțeles că împlinirea acestui ideal presupunea mai întâi cucerirea Constantinopolului.

Ideea de cruciadă a fost lansată în dieta de la Bari, din 31 mai 1195, conducători fiind aleși cancelarul Conrad și contele Adolf de Holstein în numele împăratului Henric al IV-lea al Germaniei. Nu se poate vorbi de o cruciadă propriu-zisă,

nefiind organizată cu aprobarea papei. Armata a debarcat pentru atac la 24 septembrie 1197 în portul Acra. Nefiind pregătită pentru un asemenea atac, nu au câștigat nici o victorie și în februarie 1198, datorită morții împăratului Henric al IV-lea, au fost chemați în Germania. Se pierdea încă un oras port Jaffa, cucerit de musulmani în septembrie 1197.

Cruciada propriu-zisă a fost declanșată de papa Inocențiu al III-lea (1198-1216), ajutat de propaganda cardinalului Pedro de Capua și a lui Foulque de Neuilly. Pentru susținerea materială a armatei a impus ca fiecare biserică să aloce 40% din venituri. Orașele italiene s-au angajat să sprijine cruciada facilitând transportul pe mare. Pentru reușita cruciadei papa urmărea și o unificare bisericească. Acest lucru părea realizabil deoarece Alexios al IV-lea, fiul împăratului bizantin Isac al II-lea Anghelos (1185-1195), orbit și detronat de fratele său, Alexios al III-lea Anghelos (1195-1203), fugind în Apus a cerut ajutor papei contra unei mari recompense și supunerea Bisericii Bizantine autorității scaunului papal.

La organizarea și desfășurarea acestei cruciade, un rol important l-a jucat dogele Venetiei, Enrico Dandolo, care s-a angajat personal în cruciadă, preluând până la urmă conducerea ei. Planul de acțiune era conceput ca mai întâi să se stabilească ordinea politică în Constantinopol, iar apoi să fie atacat orașul Cairo.

În iunie, cruciații au plecat spre insula Corfu, iar de aici spre Constantinopol. În drumul lor au ocupat cetatea Zara de pe coasta Dalmatiei, aflată până atunci sub stăpânirea regelui Ungariei. Deci, era un prim atac cruciat împotriva unui monarh creștin. În fața Constantinopolului s-au schimbat mesaje cu declarații de război. S-a cucerit mai întâi portul Galata, apoi portul Constantinopolului. După mai multe atacuri orasul a fost cucerit, pe tron fiind așezat împăratul Isac al II-lea Anghelos. Acesta, însă, a refuzat să recunoască tratatul încheiat la Venetia de fiul său, în urma căruia ar fi trebuit să plătească cruciaților 200000 de mărci de argint, să asigure hrană pentru

armată, să participe cu 10000 de soldați la expediție timp de un an, și cât va trăi să întrețină 500 de călăreți în pământul asiatic. A urmat un nou atac și la 13 aprilie 1204, în Vinerea Patimilor, Constantinopolul cădea în mâinile cruciaților, fiind jefuit trei zile și trei nopți.

Papa, știind că prin ocuparea Constantinopolului de cruciați speranța unității Bisericii s-a năruit, a apostrofat pe Bonifaciu de Montferrat, unul din conducătorii militari, astfel: *„Neavând nici dreptul, nici putere asupra Greciei v-ați abătut imprudent și în mod nechibzuit de la planul vostru, îndreptându-vă privirea spre Constantinopol în loc de Ierusalim.... Dar vinovăția voastră se agravează prin faptul că nu ați cruțat absolut nimic și pe nimeni”*. Purtarea voastră a făcut ca *„Biserica grecească să nu mai vrea să se supună tronului apostolic, văzând din partea latinilor numai fapte diabolice și criminale, ceea ce le dă dreptul de a-i privi cu dezgust ca pe niște câini”*. (Scrisoarea papei Inocențiu al III-lea către ducele de Montferrat, în „Hrestomația pe istorii Srednih vecov”, ed. de N. P. Gratianski, S. D. Skazkin, vol. I, Moscova 1953, p. 364).

Cruciații au întemeiat Imperiul Latin de Răsărit cu capitala la Constantinopol, cuprinzând fosta Tracie, regatul Saloncului, ducatul Atenei, principatul Ahaei. Titlul de împărat l-a primit Balduin de Flandra. Venețienii câștigau noi privilegii comerciale în Răsărit, Catedrala „Sfânta Sofia” din Constantinopol și dreptul ca patriarhul latin să fie ales dintre ei. Astfel, primul patriarh latin în Constantinopol a fost venețianul Toma Morosini.

Pentru bizantini rămăneau orașele Niceea, Epir și Trapezunt, centrul imperial fiind fixat la Niceea.

Cruciada a IV-a încheia șirul cruciadelor clasice, celelalte cruciade arătând că s-a renunțat la idealul religios în schimbul intereselor politice.

Mutându-se administrația imperiului la Niceea, în anul 1208 s-a mutat aici și centrul ortodox cu patriarhul ecumenic.

Revenirea la Constantinopol în anul 1261 nu a mai putut restabili Imperiul Bizantin, ceea ce a dus treptat la slăbirea tot mai accentuată și la căderea lui sub turci la 29 mai 1453.

Cruciada copiilor (1212). Eșecurile cruciadelor clasice conduse de feudali și practicate în mare parte de armate organizate, au dus la creșterea fanatismului în rândul maselor. Astfel, în anul 1212 Ștefan, un tânăr cioban francez, socotindu-se ales de Dumnezeu, a condus o cruciadă formată de copii. Se credea că prin inocența lor vor dobândi de la Dumnezeu înfrângerea musulmanilor.

Cu toate că regele Filip al II-lea August al Franței ordonă întoarcerea copiilor la familiile lor, doi negustori i-au îmbarcat la Marsilia. Două corăbii s-au distrus pe mare iar două au ajuns la Alexandria, unde copiii au fost vânduți ca sclavi.

Și din Germania, din Colonia (Köln), a pornit un grup de copii cu intenția de a traversa Alpii spre a ajunge în Italia, de unde să se îmbarce pentru Palestina. Mulți au murit de frig, foame și oboseală, doar puțini reușind să se întoarcă la familiile lor.

IV.2.5. Cruciada a V-a (1217-1218) (1227-1229)

Ideea unei noi cruciade a fost lansată în cadrul Sinodului de la Lateran (1215) de către papa Inocențiu al III-lea dar murind în anul 1216, sarcina organizării ei a fost preluată de papa Honoriu al III-lea (1216-1227). Cruciada a cunoscut două faze.

În prima fază s-au implicat Leopold al VI-lea, ducele Austriei și Andrei al II-lea, regele Ungariei (1205-1235). Se presupune că în armata regelui Andrei erau și soldați români din Transilvania.

Locul de întâlnire era fixat la Acra, unde Andrei al II-lea a ajuns în anul 1217. A ocupat mai întâi poziții la Tiberiada, dar

bătălia decisivă s-a dat pe Tabor, unde au fost respinși de musulmani. Regele Andrei al II-lea, bolnav, epuizat și descurajat a preferat să se întoarcă în țară.

Ducele Leopold al VI-lea a continuat lupta, conducerea propriu-zisă având-o regele Acrei, Jean de Brienne. S-a hotărât atacul centrului musulman din Egipt, Cairo. Moartea sultanului Malik-al-Adil a facilitat înaintarea cruciaților pe Nil, ajutați și de forțe noi sosite din Apus. Astfel, la 2 octombrie 1218 cruciații obțin o victorie strălucită, cucerind portul Damietta. Ducele Leopold al VI-lea, epuizat, a părăsit cruciada, însă vestea victoriei a mobilizat noi forțe occidentale în luptă, având pe cardinalul Pelagius de Albano, un prelat spaniol, conducător spiritual și legat papal.

Noul sultan Malik-al-Kamil a încercat un schimb, cedând Ierusalimul, căruia fratele său îi distrusese fortificațiile, în schimbul portului Damietta. Cardinalul Pelagius, foarte ambițios, a refuzat schimbul, chiar la insistențele regelui Jean de Brienne, pe care în cele din urmă l-a alungat din cetate. Pelagius, sperând într-un ajutor german, s-a aventurat într-o expediție contra orașului Cairo, refuzând încercările repetate de a face schimb cu Ierusalimul, chiar și atunci când i se propunea refacerea fortificațiilor Orașului Sfânt. Punea aceste insistențe pe seama slabei rezistențe a musulmanilor și întrevedea victoria cruciaților.

Sultanul, silit de împrejurări, a recurs la ultima soluție: a distrus digurile, apa Nilului invadând întreaga luncă. Armata cruciată, în apă până la genunchi, era scoasă din competiție. Singura soluție era cea diplomatică. Acum, sultanul punea condiții. Musulmanii reprimeau portul Damietta, creștinii putând să se întoarcă la Acra sau la cetățile lor din Siria. Mulți cruciați au murit, iar cei rămași s-au întors în Europa, cruciada terminându-se cu un eșec total.

Cruciada a cunoscut și o a doua fază. Regele Acrei, Jean de Brienne, temându-se de o ofensivă musulmană, a cerut personal sprijinul împăratului Germaniei, Friederich al II-lea

(1215-1250), oferindu-i de soție pe unica fiică, Iolanda Isabella de numai 11 ani și coroana Ierusalimului, Isabella fiind moștenitoare legitimă. Împăratul Friedrich al II-lea, rămas văduv de curând, a acceptat propunerea susținută și de papa Honoriu al III-lea.

În august 1225, la Acra, se încheia căsătoria prin procură, Isabella, de 14 ani, fiind însoțită la altar de perna care purta sabia împăratului. După ce împăratul o primea pe tânăra soție la Brindisi, s-a și intitulat rege al Ierusalimului, spre stupoarea socrului său, și a nobilimii din Siria. Toate promisiunile făcute erau uitate și chiar ideea de cruciadă.

Abia la 8 septembrie 1227 cruciatii germani se îmbarcau la Brindisi. După o întrerupere lungă, timp în care împăratul, excomunicat de papa Grigorie al IX-lea pentru neplecare la timp în cruciadă, l-a amenințat că va ocupa Roma, s-a îndreptat spre Orient, ajungând în Siria în anul 1228. A fost primit la Acra cu multă răceală. Printr-o scrisoare adresată sultanului Al-Kamil, prin care făcea uz de pace între creștini și musulmani, a reușit să încheie la Jaffa un tratat de pace la 18 februarie 1229, care prevedea:

- armistițiul pentru 18 ani;
- retrocedarea Ierusalimului, menținând o enclavă musulmană;
- retrocedarea Nazaretului, Betleemului cu un coridor spre mare.

Protestul patriarhului Ierusalimului nu a afectat pe Friedrich al II-lea care, intrând în Ierusalim, și-a așezat singur coroana regală pe cap, în mai 1229. Provoacă mari nemulțumiri în rândul clericilor și chiar o răscoală a baronilor, Friedrich al II-lea pleacă apoi spre Germania.

IV.2.6. Cruciada a VI-a (1248-1254)

În urma restabilirii puterii musulmane, ajungând sultan al Egiptului Al-Salih, unul dintre fiii lui Al-Kamil, s-a pornit o

ofensivă asupra Ierusalimului, ajutați fiind și de triburile mongole. După ce nobilii latini nu au respectat tratatul de pace dintre Friedrich al II-lea și Al-Kamil, nu și-au unit forțele nici în apărarea Ierusalimului, care a căzut în mâinile musulmanilor la 23 august 1244, când a fost jefuit, iar biserica Sfântului Mormânt profanată și distrusă.

Pierderea Ierusalimului nu a impresionat pe suveranii occidentali, nici chiar pe Friedrich al II-lea, regele de drept al Ierusalimului. Doar papa Inocențiu al IV-lea (1243-1254), a primit cu prietenie și afecțiune solia patriarhului Ierusalimului și a cerut în conciliul de la Lyon (1245) organizarea unei cruciade. Acestei chemări i-a răspuns doar evlaviosul rege al Franței, Ludovic al IX-lea cel Sfânt (1226-1270), care urmărea să crească puterea Franței în fața Germaniei. Pregătirile au durat patru ani, înrolându-se numai francezi.

S-a plecat în primăvara anului 1249 cu 120 corăbii mari și 150 ambarcațiuni mai mici. O primă oprire s-a făcut în Cipru, unde se urmărea o fuziune cu trupele ordinilor militare bisericesti din Orient. De aici s-a plecat spre Egipt. La Rusalii, 4 iunie 1249, erau în fața portului Damietta. După o bătălie nedecisivă, musulmanii, crezând că sultanul întors bolnav din Mesopotamia a și murit, s-au retras, orașul fiind ocupat de francezi la 6 iunie 1249.

Între timp, murind sultanul Al-Salih, iar urmașul lui, Al-Muazzam-Turan-Sah, fiind încă în Mesopotamia, a creat condiții favorabile înaintării francezilor spre Cairo. Punct strategic greu de ocupat a fost Mansurah. După mai multe ciocniri, regele Franței, îmbolnăvindu-se, a căzut prizonier în timp ce era transportat într-un sat. Răscumpărarea s-a făcut cu o mare sumă de bani și cu retrocedarea portului Damietta. La 13 mai 1250 regele Ludovic al IX-lea pleacă spre Acra.

După ce a pus în siguranță teritoriile creștine din Siria, a fortificat cetățile Jaffa, Caesareea, Sidon, Acra și a vizitat Betleemul, a plecat spre Franța în anul 1254.

IV.2.7. Cruciada a VII-a (1270)

După cucerirea Constantinopolului în iulie 1261 de către împăratul Mihai al VIII-lea Paleologul, cu ajutor genovez, cel mai puternic stat cruciat era principatul Antiohiei. Urcând pe tron sultanul Baibars, Egiptul a început o nouă ofensivă asupra cetăților și teritoriilor ocupate de creștini, neacceptându-se nici un compromis. Rând pe rând au căzut cetățile Caesareea, Haifa, Arsuf, iar biserica din Nazareth a fost rasă de pe pământ. În anul 1268 a căzut și Jaffa, iar la câteva luni era silit să se predea și orașul Antiohia. Tactica musulmană era de a distruge fortificațiile, slăbindu-le astfel rezistența. După 170 de ani de ocupație creștină, Antiohia devenea iarăși oraș musulman. Cruciații mai dețineau Acra și comitatul Tripoli.

Organizarea unei noi cruciade fără o alianță necreștină nu era posibilă. De aceea s-a încercat o înțelegere cu mongolii din Persia.

În Apus, în anul 1267 s-a declanșat cruciada la care a răspuns numai regele Frantei, Ludovic al IX-lea. De data aceasta nu mai putea pleca cu o armată de cruciați convinși de idealul sfânt, ci cu o armată de cavaleri plătiți.

În mai 1270 porneau de la Marsilia, regele însoțit de cei trei fii, printre care și moștenitorul tronului Filip și alți nobili francezi, precum și de Eduard, fiul regelui Angliei cu o oaste de mercenari, și Carol de Anjou, fratele regelui Ludovic al IX-lea, regele Siciliei și al Ierusalimului.

În loc să meargă în Siria și să facă joncțiune cu armata mongolă, s-au îndreptat spre Tunis, zvonindu-se că sultanul Omar ar prefera creștinismul. În fața Tunisului, creștinii erau luați în derădere de Omar, iar regele Ludovic al IX-lea îmbolnăvindu-se, ca și mulți alți ostași, a murit, înainte să ajungă și Eduard și Carol de Anjou. Armata franceză, dezorganizată și dezorientată, s-a destrămat.

S-au mai făcut unele încercări nereușite din partea lui Eduard împreună cu mongolii. O nouă ofensivă egipteană ocupa și ultimele cetăți creștine: Tripoli (1289) și Acra (1291), rămânând doar insula Cipru până în 1571, când a căzut sub turcii otomani. Orașele Tir, Beirut și Sidon au fost cedate de bună voie sultanului Egiptului Kalavun (1277-1293).

Astfel luau sfârșit cruciadele clasice. Ideea de cruciadă a rămas și pentru secolele ulterioare, însă și de data aceasta s-a soldat cu eșec.

Bibliografie

Steven Runciman, *A history of the crusades*, Cambridge, 1957; I. Grămadă, *Cruciadele*, București, 1961; S. Columbeanu/R. Valentin, *Cruciadele*, București, 1971; F. Căzan, *Cruciadele*, București, 1990; M. Șesan, *Cruciadele și Biserica Ortodoxă și actualitatea*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 4-6/1961, p. 216-241; Idem, *Cruciadele și Biserica Ortodoxă*, Cernăuți, 1938.

IV.3. Încercări de unire a Bisericii

Schisma Bisericii de la 1054 a fost considerată o dezbinare de scurtă durată, cum de fapt mai fusese în timpul împăraților iconoclaști, patriarhului Fotie (858-867; 875-886) și papei Nicolae I (858-867), și se spera într-o apropiată refacere a unității bisericești. De aceea, ori de câte ori se ivea prilejul, se discuta această problemă, numai că papalitatea urmărea prin unire extinderea puterii ei și asupra Bisericii din Răsărit, iar Bizanțul obținerea ajutorului militar și financiar pentru respingerea atacurilor turcilor selgiucizi din Asia Mică. Datorită acestor interese extra-religioase nu s-a putut ajunge la realizarea acestui ideal, iar în decursul veacurilor cele două Biserici s-au distanțat tot mai mult.

După înfrângerea bizantinilor la Mantzikert (1071), când împăratul Roman al IV-lea Diogenes a căzut prizonier la turci, prima ofertă de unire a venit din partea împăratului Mihail al

VII-lea Dukas (1071-1078), care oferea papei Grigorie al VII-lea (1073-1085) unirea Bisericii în schimbul unui ajutor militar împotriva turcilor. Această ofertă convenea papei care, prin așa numitul *Dictatus papae*, își manifesta pretenția de supremație față de puterea politică și religioasă, cerând împăratului bizantin să recunoască primatul papal. Datorită conflictului cu normanzii în sudul Italiei și cu împăratul privind „cearta pentru investitură”, ajutorul promis nu a fost trimis și, deci, refacerea unității bisericești a eșuat.

A doua încercare s-a făcut în timpul împăratului Alexios I Comnenul (1081-1118) și al papei Urban al II-lea (1088-1099). Se urmărea cel puțin unirea grecilor din sudul Italiei cu Roma, fapt pentru care s-a convocat un sinod la Bari (1098) cu participare latină și greacă. Discuțiile s-au axat pe problema adaosului „Filioque”, ideologul teologiei catolice fiind Anselm de Canterbury (†1109). Nu s-a ajuns la nici un rezultat. Totuși, grecii din sudul Italiei s-au unit cu Roma datorită situației politice foarte grele, unire care nu implica însă întreaga Ortodoxie.

Și alte încercări ale împăratului Alexios I Comnenul s-au soldat cu eșec. Incursiunile militare ale latinilor în teritoriile bizantine urmate de jafuri, au provocat o și mai mare ură între latini și greci, bizantinii fiind considerați eretici și piedică în calea eliberării Locurilor Sfinte. De aceea, ducele normand Boemond, ajuns principe al Antiohiei, a încercat cu sprijinul papei organizarea unui atac asupra Constantinopolului. Înfrângerea de la Dyrrachion (1107-1108) s-a încheiat cu o pace umilitoare pentru duce, pericolul normand și papal fiind înlăturat pentru mai multă vreme.

Împăratul Alexios I Comnenul a mai purtat tratative cu papa privind unirea Bisericii în anul 1113, urmărind obținerea coroanei imperiale a Imperiului German pentru el și fiul său Ioan. Papa a condiționat tratativele de recunoaștere a primatului papal mai întâi și a discutării problemelor legate de diferențele doctrinare și de cult dintre cele două Biserici.

Discuțiile teologice dintre delegatul papal, Petru Chrisolan, arhiepiscopul Milanului și teologii bizantini (Ioan Furnis, Eustatie al Niceei, Eutimie Zigabenu, Ioan Zonaras ș.a.) asupra adaosului „Filioque” au accentuat și mai mult diferența dintre cele două Biserici, tergiversând și mai mult unirea.

Nici tratativele de unire dintre împăratul Ioan al II-lea Comnenul (1118-1143) și papii Calist II (1119-1124), Honoriu al II-lea (1124-1130) și Inocențiu al II-lea (1130-1143) nu s-au soldat cu rezultate pozitive. De asemenea, tratativele legate de realizarea unei alianțe bizantino-germane contra ofensivei normando-papale, însoțite de discuții teologice asupra azimelor, primatului papal și adaosului „Filioque”, ținute la Constantinopol între Anselm de Havelberg și Nichita al Nicomidiei, s-au soldat cu eșec.

La încercările papei Adrian al IV-lea (1154-1159) de a realiza unirea Bisericii în anul 1155, împăratul Manuel I Comnenul (1143-1180) a răspuns condiționând acest lucru de obținerea coroanei imperiale germane. Aceeași condiție i-a fost cerută și papei Alexandru al III-lea (1159-1181), care se afla în conflict cu împăratul Friedrich I Barbarossa (1152-1190), sprijinindu-l cu armată și bani ca să-l învingă pe suveranul german în anul 1176 la Pavia. Schimbările politice ulterioare (masacrul latinilor la Constantinopol în anul 1182 și ocuparea Tesalonicului de normanzi în anul 1185) au distanțat și mai mult cele două lumi creștine.

În anul 1201, fiul împăratului detronat și orbit Isac al II-lea Anghelos, Alexios al IV-lea oferea papei Inocențiu al III-lea (1198-1216) o mare recompensă în bani și unirea Bisericii în schimbul reîntronării tatălui său. Refuzul plății banilor promiși și recunoașterii unirii Bisericii sub autoritatea papală de către Isac al II-lea Anghelos a dus la ocuparea, jefuirea și distrugerea parțială a Constantinopolului de către cruciada a IV-a la 13 aprilie 1204. Înființarea Imperiului Latin la Constantinopol (1204-1261) și înlocuirea patriarhului ortodox

cu unul latin a adâncit și mai mult prăpastia dintre cele două Biserici.

De acum înainte, până în anul 1261, încercările de unire venite din partea bizantinilor urmăreau în primul rând alungarea latinilor și redobândirea Constantinopolului.

O încercare de unire nereușită a avut loc în anul 1234 între împăratul de la Niceea, Ioan al III-lea Dukas Vatatzes (1222-1254), patriarhul Gherman al II-lea (1222-1240) și papa Grigorie al IX-lea (1228-1241), reprezentat de doi călu-gări dominicani și doi franciscani. Fără rezultat au fost și tratativele de unire din anul 1256 dintre papa Alexandru al IV-lea (1254-1261) și împăratul de la Niceea, Teodor al II-lea Lascaris (1254-1258).

După redobândirea Constantinopolului la 25 iulie 1261, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282), care și-a făcut intrarea triumfală în vechea capitală bizantină la 15 august 1261, a reluat tratativele de unire cu papalitatea știind că formarea unei coaliții antibizantine ar putea duce la o nouă pierderea a orașului. Era greu să se ajungă la o înțelegere mai ales că teologii apuseni Toma d'Aquino (†1274) și Bonaventura (†1274) îi acuzau pe greci de erori dogmatice.

Pentru a contracara pericolul ce se contura din partea regelui Siciliei, Carol de Anjou (1226-1285), fratele regelui Franței, Ludovic al IX-lea cel Sfânt, împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul a inițiat tratativele de unire cu regele Franței. După moartea acestuia la Tunis în anul 1270, regele Carol de Anjou se gândea din nou la un atac asupra Constantinopolului.

Sinodul unionist de la Lyon (1274). Ideea de unire venea de data aceasta din partea papei Grigorie al X-lea (1271-1276). Socotind momentul favorabil începerii tratativelor, a cerut împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul să accepte unirea spre a salva Constantinopolul. Patriarhul Iosif I (1266-1275;

1282-1283) a refuzat acceptarea unirii și l-a însărcinat pe Ioan Bekkos să apere învățătura Bisericii de Răsărit.

Pentru a salva situația, împăratul l-a închis pe patriarh, iar pe Ioan Bekkos l-a convins să adere la unire, scriind că diferențele dintre cele două Biserici nu sunt prea mari, grecii trebuind să accepte următoarele puncte:

- a - primatul papal;
- b - dreptul papei de a primi apeluri din întreaga Biserică;
- c - dreptul papei de a fi pomenit la Liturghie și în Răsărit.

Împăratul Mihail al VIII-lea a făcut un compromis cu patriarhul Iosif, unirea urmând să fie discutată de el. La Sinodul de la Lyon, din anul 1274, socotit al XIV-lea Conciliu general al Bisericii Romano-Catolice, din delegația ortodoxă făceau parte fostul patriarh Gherman al III-lea (1265-1266), Teofan, mitropolitul Niceei și ministrul Gheorghe Acropolitul.

Astfel, unirea s-a făcut fără a impune grecilor adaosul „Filioque”. Delegația bizantină a depus jurământul la 6 iulie 1274, socotind deci încheiată unirea dintre cele două Biserici.

După întoarcerea delegației de la Lyon, patriarhul Iosif I, conform înțelegerii, s-a retras din scaun, Ioan Bekkos (1275-1282) un adept al unirii, devenind noul patriarh.

Unirea a fost, însă, respinsă de populația capitalei și chiar de unii membrii ai familiei imperiale.

În anul 1276, papa Grigorie al X-lea cerea grecilor să accepte ritualul latin și adaosul „Filioque”, iar papa Nicolae al III-lea (1277-1280), în anul 1278, acceptarea doctrinei catolice în totalitate, lucru care i-a indignat peste măsură pe bizantini. Văzând că grecii nu acceptă unirea de la Lyon, papa l-a declarat pe împărat trădător și eretic, iar urmașul său, papa Martin al IV-lea (1281-1285) l-a excomunicat în anul 1281.

Reacția a fost imediată. Regele Siciliei Carol de Anjou a devenit ostil Constantinopolului, concentrând toate forțele în vederea unui nou atac. Salvarea a venit prin declanșarea unei

puternice răscoale în Sicilia, la 31 martie 1282, numită „vespera siciliană”, care a masacrat pe francezii din Sicilia și Palermo. Față de această revoltă nu erau străini nici papa Martin al IV-lea, nici împăratul Mihail al VIII-lea și regele Aragonului, Petru al III-lea (1276-1285).

Împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul a murit la 11 decembrie 1282. Urmașul lui, Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328), a respins complet unirea de la Lyon, înlocuindu-l pe patriarhul Ioan Bekkos cu Grigorie al III-lea (1283-1289), un antiunionist. Acest lucru a dat satisfacție și populației indignate de unirea cu Roma.

Încercări de unire s-au făcut și mai târziu. În anul 1339, împăratul Andronic al III-lea Paleologul (1328-1341) a trimis la Avignon, în Franța, pe călugărul Varlaam de Calabria să trateze cu papa Benedict al XII-lea (1334-1342). Papa a cerut mai întâi supunerea totală a Bisericii de Răsărit față de scaunul papal. Varlaam s-a întors la Constantinopol fără vreun rezultat sau promisiune de ajutor militar.

Sinodul isihast de la Constantinopol din 1341 a atacat catolicismul. Varlaam a scris împotriva grecilor, când a ajuns episcop de Gerace, iar Sinodul de la Constantinopol din 1351 l-a excomunicat, deși murise în 1350.

Pericolul turcesc creștea tot mai mult. Împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino a făcut chiar compromisul de a-și căsători fiica, Teodora, cu sultanul Orkan. Turcii pătrund în Europa, stabilind capitala la Adrianopol în anul 1365.

Împăratul Ioan al V-lea Paleologul, fiul lui Andronic al III-lea și al Anei de Savoya, a continuat tratativele de unire cu Roma. Promitea să trimită chiar ostatec la Avignon pe fiul său Manuil. La 21 octombrie 1369, întreaga familie imperială trecea la catolicism, în Catedrala „Sfântul Petru”, în fața papei Urban al V-lea (1362-1370). Acest lucru a îngrijorat Patriarhia Ecumenică, iar patriarhul Filotei Cokkinos (1353-1354; 1364-1376) a condamnat acest act de trădare.

Această convertire a fost, însă, strict personală, fără a implica Ortodoxia.

Bibliografie

T. M. Popescu, *Sensul schismei și al unirii Bisericilor*, în „Omagiu mitropolitului Nicolae Bălan”, Sibiu, 1940; Idem, *Cucerirea Constantinopolului de către latini ca mijloc de unire a Bisericilor (sec. XI-XIV)*, în „Studii Teologice”, nr. I/1929, p. 48-132; Idem, *Contribuții la istoria încercărilor de unire a Bisericilor. Tratatule de la 1337-1339*, în „Studii Teologice”, nr. 3/1930, p. 23-79; Idem, *Cum s-au făcut unirile cu Roma*, în „Ortodoxia”, nr. 2-3/1949, p. 120-142; L. Gafton, *Agravarea schismei prin încercările de unire în secolele XI-XV*, în „Ortodoxia”, nr. 3/1956, p. 397-416; I. Zugravu, *Încercări de unire la Conciliul de la Lyon (1274) până la cel din Florența (1439)*, Cernăuți, 1922; S. Runciman, *Vecerniile siciliene*, trad. de M. Moroiu, București, 1993.

V. Biserica Ortodoxă în secolele XI-XIV

V.1. Vechile Patriarhii Ortodoxe

Înfrângerea armatei bizantine de către turcii selgiucizi la Mantzikert, la 19 august 1071, a determinat retragerea granițelor imperiului mult spre vest, ceea ce a afectat și jurisdicția vechilor patriarhii răsăritene care pierdeau multe teritorii locuite de creștini, în care cu timpul s-au instalat islamicii.

V.1.1. Patriarhia Ecumenică din Constantinopol

Patriarhia Ecumenică a continuat să-și mențină prioritatea onorifică în cadrul Bisericii Ortodoxe, extinzându-și jurisdicția din Asia Mică până în Rusia, din ținuturile românești și sârbești până în Grecia și sudul Italiei. Dinastia Comnenilor a extins granițele imperiului și astfel a crescut și prestigiul Patriarhiei Ecumenice. Chiar și dinastia Paleologilor a încercat să mențină pe cât posibil autoritatea și prestigiul imperiului și al Patriarhiei Ecumenice cu toate că imperiul se micșora teritorial tot mai mult.

La mijlocul secolului al XII-lea Patriarhia Ecumenică număra 664 de episcopii și 65 de mitropolii, iar misionarii bizantini erau menționați în Mongolia și China încă din secolul al XIII-lea. În Constantinopol se găseau 485 de biserici și 825 de mănăstiri.

O mare criză a provocat cruciada a IV-a, când după ocuparea Constantinopolului la 13 aprilie în 1204 s-a creat aici un imperiu latin și s-a instalat un patriarh latin, patriarhul ecumenic fiind nevoit să se mute la Niceea. Pentru a menține legăturile cu ortodocșii din Balcani și la nord de Dunăre, patriarhul și împăratul au susținut mitropoliile locale existente în aceste regiuni. În 1219 s-a creat Mitropolia Autocefală Sârbă, iar în 1234 Mitropolia Autocefală a bulgarilor, ambele cu ranguri onorifice de patriarhii. Între anii 1204-1261 a luat ființă Mitropolia Vicinei pentru români.

Pentru a menține în continuare prestigiul Patriarhiei Ecumenice, patriarhul Gherman al II-lea s-a intitulat „patriarh ecumenic” și a rezervat pentru scaunul de la Constantinopol dreptul de sfințire a Sfântului Mir. Tot numai patriarhul ecumenic purta „mantia cu multe stelute” și sacosul la sărbătorile mari. Alegerea sa se făcea dintre cei trei candidați propuși de sinod și confirmat de împărat, care îi oferea însemnele patriarhale în sala de aur a palatului Magnaura, iar mai târziu în palatul Vlaherne. Stăpânirea temporară a latinilor în Constantinopol a declanșat procesul de feudalizare a imperiului și chiar a Bisericii. Arendarea averilor mănăstirești a dus la abuzuri, iar introducerea la Athos a vieții idioritmice poate fi văzută tot ca un proces de feudalizare deși el trebuie pus și în legătură cu mișcarea isihastă. După recucerirea Constantinopolului, împăratul și patriarhul au căutat să-și refacă prestigiul. Dacă imperiul își micșora mereu teritoriul, Patriarhia Ecumenică își păstra mai departe prestigiul său bisericesc.

V.1.2. Patriarhia Alexandriei

Patriarhia a suferit mult sub stăpânirea islamică din Egipt. Atât patriarhul ortodox, cât și cel copt au trebuit să-și mute reședința la Cairo, capitala sultanului. După cucerirea Ierusalimului de sultanul Saladin în 1187, Patriarhia de Alexandria a împărtășit aceleași necazuri cu Ortodoxia din Ierusalim și Palestina.

V.1.3. Patriarhia Antiohiei

În anul 1085, Patriarhia a căzut în stăpânirea turcilor selgiucizi, iar când în 1098 a fost ocupată de cruciați, patriarhul ortodox a fost alungat, rezidând vremelnice prin regiunea Cilicia, Niceea sau Constantinopol. În Antiohia era doar oaspete, titular fiind patriarhul latin.

Patriarhia Antiohiei avea la sfârșitul secolului al XII-lea 14 mitropolii, 12 arhiepiscopii și 127 de episcopii.

În anul 1228 islamicii au recucerit orașul Antiohia și teritoriile din jurul lui, sediul patriarhiei trebuind să se mute la Damasc, în Siria. În 1254 Siria a fost cucerită de mamelucii islamici.

V.1.4. Patriarhia Ierusalimului

Patriarhia, fiind amenințată de turcii selgiucizi, și-a restrâns activitatea din anul 1071 la protejarea Locurilor Sfinte din Palestina, prin înființarea frăției Sfântului Mormânt. Între anii 1099-1245 în mare parte Palestina era cucerită de cruciați. Patriarhul ortodox a fost înlocuit de unul latin, iar statul Palestina fărâmițat feudal. Ierusalimul a căzut sub stăpânire islamică în 1187, iar apoi în 1245 pentru patru secole de-a rândul. Avea 4 mitropolii iar patriarhul ortodox a putut să revină în Ierusalim abia după încetarea dominației cruciate la sfârșitul secolului al XIII-lea.

V.2. Bisericele Ortodoxe locale

V.2.1. Biserica Ortodoxă Bulgară

După cucerirea Bulgariei de către împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025), bulgarii au fost înglobați din punct

de vedere bisericesc în Arhiepiscopia Ohridei. În urma exploatării nemiloase a împăratul Isac II Anghelos (1185-1195) s-a declanșat revolta bulgarilor condusă de frații vlahi (români) Petru și Asan, formându-se Imperiul vlaho-bulgar în anul 1185, cu capitala la Târnovo, pe versantul nordic al munților Haemus (Balcani). După moartea celor doi frați, Asan (1196) și Petru (1197) a luat conducerea fratele lor mai mic, Ioniță Caloian (1197-1207). Acesta a organizat imperiul într-un stat puternic condus de el (cu titlul de țar). Credincioșilor vlaho-bulgari dorea să le ofere o patriarhie independentă, cerere refuzată de Patriarhia Ecumenică. Papalitatea, din dorința de-a atrage de partea ei pe vlaho-bulgari, a trimis o scrisoare țarului Ioniță numindu-l „nobilis vir” și amintindu-i de rudenia de sânge cu romanii.

În urma tratatelor, vlaho-bulgarii au încheiat în anul 1204 o unire cu Roma. La 7 noiembrie 1204, legatul papal, cardinalul Leo, ungea în Catedrala din Târnovo pe arhiepiscopul Vasile ca primat al vlaho-bulgarilor, ceea ce corespundea cu titlul de patriarh. A doua zi, 8 noiembrie, același Leo încorona pe Ioniță ca „rex bulgarorum et vlachorum”, nu însă țar cum voia el.

După ofensiva împăratului latin din Constantinopol, Balduin de Flandra, asupra țaratului bulgar, Ioniță, în fruntea unei armate de vlahi, bulgari, cumani și români din nordul Dunării, a obținut o strălucită victorie la Adrianopol, la 15 aprilie 1205. Balduin a fost luat prizonier și închis la Târnovo, unde a și murit, intervențiile papei Inocențiu al III-lea pentru eliberarea lui neavând nici un efect.

Imperiul vlaho-bulgar a cunoscut o și mai mare înflorire în timpul țarului Ioan Asan al II-lea (1218-1241), nepotul lui Ioniță. După mai multe tratative cu împăratul de la Niceea, Ioan al II-lea Ducas Vatatzes (1222-1241), lui Ioan Asan al II-lea i s-a recunoscut titlul de țar în 1235, iar prin Sinodul de la Lampsak din primăvara aceluiași an (1235) unde au participat patriarhii Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului și

numeroși ierarhi greci și bulgari, patriarhul ecumenic Gherman al II-lea (1222-1240) a recunoscut statutul de patriarhie Bisericii vlaho-bulgare cu reședința la Târnovo. Această nouă patriarhie avea ca eparhii sufragane și eparhia Durostorului (Silistra, care din anul 972 aparținea Constantinopolului) și eparhia Vidinului, fostă în Arhiepiscopia Ohridei, care aveau legături cu românii din nordul Dunării (primul patriarh fiind Ioanichie).

În secolele următoare Biserica Bulgară s-a confruntat cu secta bogomililor, un fel de pavlicianism cu tendințe gnostico-maniheice.

Patriarhia vlaho-bulgară de Târnovo a durat până în anul 1393, când orașul a fost cucerit de turci, ultimul patriarh Eftimie, un vlah din Adrianopol, murind ca martir în anul 1400. Patriarhul Eftimie a întreținut legături cu mitropolia Ungrovlahiei după cum reiese din corespundența sa cu Sfântul Nicodim de la Tismana (†1406) și cu mitropolitul Antim al Ungrovlahiei (1380-1401). Moaștele Sfintei Filofteia, a cărei viață a fost scrisă de patriarhul Eftimie, au fost aduse de la Târnovo la Vidin, iar în 1396 au fost dăruite domnitorului Mircea cel Mare, care le-a așezat în biserica Mănăstirii Curtea de Argeș.

V.2.2. Biserica Ortodoxă Sârbă

Statul sârb s-a consolidat în timpul regelui Ștefan al II-lea Nemanja (1196-1228), „cel dintâi încoronat” ca rege în anul 1217. Acesta a contribuit și la înființarea unei arhiepiscopii autocefale sârbești. Sfântul Sava, călugăr atonit de la Mănăstirea Hilandar, a obținut de la patriarhul ecumenic Gherman al II-lea în anul 1219 recunoașterea arhiepiscopiei autocefale a sârbilor.

Țarul Ștefan Dușan (1331-1355) a consolidat și extins granițele regatului, autoproclamându-se în anul 1345 „împărat și autocrator al sârbilor și romeilor”. Pentru încoronare avea

nevoie de un patriarh. Astfel, în Duminica Floriilor (1346), Sinodul de la Scopje a ridicat Biserica Sârbă la rang de patriarhie dându-și consimțământul și patriarhul de la Târnovo. Arhiepiscopul sârb Ioanichie (1338-1346, patriarh 1346-1355) a devenit primul patriarh, iar prima reședință a fost la Mănăstirea Jicea, apoi la Ipek sau Peci.

În Duminica Învierii, patriarhul Ioanichie l-a încoronat pe Ștefan Dușan împărat, pe soția sa Elena, împărăteasă și rege pe fiul lor Uroș.

Alungarea episcopilor greci din teritoriile bizantine ocupate de Ștefan Dușan, a determinat pe patriarhul ecumenic Kalist I (1350-1353; 1354-1364) să anatematizeze în anul 1353 pe țar, Biserica Sârbă și poporul sârb. Împăcarea Patriarhiei Ecumenice cu Biserica Sârbă s-a făcut în timpul despotului Lazăr (1371-1381) și a patriarhului ecumenic Filotei Kokkinos (1353-1354; 1363-1376), cu concursul călugărului sârb Isaia de la Hilandar și a starețului Nicodim de la Tismana. Anatema a fost ridicată în anul 1375.

Ca și bulgarii, sârbii s-a confruntat cu secta bogomililor.

În urma înfrângerii de la Kossovopolje, din 15 iunie 1389, când despotul Lazăr a murit eroic, sudul Serbiei a fost anexat Imperiului Otoman iar în 1459, Mahomed al II-lea a transformat întreaga Serbie în pașalâc turcesc. Biserica Sârbă a avut de suferit ca toate celelalte Biserici de sub stăpânirea otomană.

V.2.3. Biserica Ortodoxă Rusă

Încreștinarea rușilor s-a făcut la Kiev, în anii 988-989 sub principele Vladimir cel Mare (980-1015). Prestigiul mitropolitului Kievului a crescut tot mai mult, încât înainte de invazia mongolă (1237-1241) mitropolia avea 15 episcopii sufragane. Mitropoliții erau fie greci trimiși de la Constantinopol, fie ruși. Următorul centru spiritual al rușilor a fost orașul Vladimir, în cnezatul Suzdal, unde Sinodul din anul 1274 condus de

mitropolitul Chiril (1250-1280) a adoptat monocanonul slav *Kormciaia Kniga* completat cu timpul cu alte rânduieli canonice.

Între anii 1241-1480 Biserica Rusă s-a aflat sub stăpânirea tătară a Hoardei de Aur sau a Imperiului Kipciak cu capitala în orașul Sarai pe Volga.

Din anul 1325 Mitropolia Kievului avea reședința la Moscova, mitropolitul purtând titlul de „mitropolit de Kiev și Moscova”.

În anul 1386 Kievul a fost cucerit de lituanieni. În urma formării statului catolic Lituania, prin căsătoria principelui Vladislav Iagello cu poloneza Hedwiga, unindu-se Lituania cu Polonia, mitropolia Kievului a avut de suferit din cauza propagandei catolice.

Puterea Moscovei a crescut odată cu victoria marelui principe Dimitrie Ivanovici Donskoi (1363-1389) asupra tătarilor, pe râul Ugra, în anul 1380. În anul 1395 Hoarda de Aur a suferit o nouă lovitură din partea mongolilor lui Timur-lenk sau Tamerlan (1336-1405) aceasta însemnând destrămarea Imperiului Tătar. Bazele puternicului stat rus s-au pus în timpul marelui prinț Ivan al III-lea (1462-1505), care a pornit în anul 1480 luptele de „adunare a pământurilor rusești”.

După semnarea actului de unire la Florența la 6 iulie 1439, mitropolitul Isidor al Kievului și Moscovei, dorind să impună unirea și în Biserica Rusă a fost înțemnitat de principele Vasile al II-lea Orbul (1425-1462). Alegerea unui mitropolit rus în persoana lui Iona a însemnat desprinderea mitropoliei ruse de Patriarhia de Constantinopol.

Deoarece la 12 decembrie 1452 se proclama în Constantinopol unirea cu Roma, alegerea mitropolitului de neam rus Iona, în anul 1448, (care nu putea fi confirmat de Patriarhia Ecumenică unită cu Roma), corespundea cu declararea Bisericii Ruse ca biserică autocefală. La 26 ianuarie 1589 patriarhul Ieremia al II-lea (1572-1579; 1580-1584; 1587-1595) a ridicat mitropolia rusă la rang de patriarhie recunoscută de

celelalte și din februarie 1593 conferindu-i-se locul al V-lea în ordinea onorifică.

După căderea Constantinopolului, marele principe Ivan al III-lea al Moscovei, căsătorindu-se cu principesa Sofia Paleologina, nepoata ultimului împărat bizantin Constantin al IX-lea Dragases (1448-1453), a favorizat nașterea ideii de „a treia Romă”, care a stat la baza Imperiului Țarist. Călugărul Filotei scria în timpul marelui cneaz Vasile al III-lea (1505-1533); „Moscova este moștenitoarea marilor capitale ale lumii: Prima Romă a căzut sub păgâni, a doua a căzut sub turci, Moscova este a treia Romă, iar a patra nu va fi niciodată”.

Mitropolia Haliciului a fost înființată mai întâi ca episcopie pentru ortodocșii ucrainieni, la începutul secolului al XII-lea și pusă sub jurisdicția Mitropoliei Kievului, ca apoi în timpul împăratului Andronic al II-lea Paleologul (1282-1328), să fie ridicată între anii 1303-1305 la rangul de mitropolie cu cinci episcopii sufragane: Vladimir, Peremisl, Luțe, Turov și Helm. După anul 1328 însă revine din nou ca episcopie sufragună Mitropoliei Kievului.

Patriarhul Ecumenic Ioan Kalekas (1334-1347) a ridicat scaunul de la Halici la rang de mitropolie, dar numai între anii 1341-1347, căci după aceea ajunge pentru a treia oară episcopie sufragună Kievului.

În anul 1349 regele Poloniei, Cazimir cel Mare (1333-1370) a alipit Poloniei cnezatele rusești de Halici și Lwow. După ce în 1352 granițele Poloniei ajungeau până către Moldova de nord, pentru a împiedica pe ducii Lituaniei și cnezii ruși să revendice aceste teritorii, Cazimir a cerut patriarhului ecumenic Filotei Cokkinos să ridice din nou Haliciul la rang de mitropolie, ceea ce s-a și întâmplat în mai 1371, mitropolit al Haliciului fiind ales Antonie (1371-1391). Deoarece cele patru episcopii sufragane: Helm, Turov, Peremisl și Vladimir-Wohlynsk, nu aveau ierarhi, patriarhul le cerea „să meargă la preasfintitul mitropolit al Ungrovlahiei, pentru ca acolo, împreună cu acesta, să facă alegerile și hirotoniile”. Se poate

vedea marele prestigiu de care se bucura mitropolitul Țării Românești. De asemenea, episcopii din Moldova au fost hirotoniți la Haliciu înainte de anul 1386.

Nu am inclus aici și problematica Bisericii Ortodoxe Române întrucât aceasta se studiază detaliat la disciplina Istoria Bisericii Ortodoxe Române.

Bibliografie

E. Norocel, *Patriarhia bulgară de Târnovo între anii 1235-1393*, în „Studii Teologice”, nr. 3-4/1966, p. 147-159; Idem, *Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu Biserica românească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 5-6/1966, p. 552-573; I. Crăciunas, *Patriarhia Bulgară*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 3-4/1960, p. 274-287; C. Pistrui, *Imperiul vlaho-bulgar și Patriarhia de Târnovo*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 3-4/1972, p. 201-209; N. Vornicescu, *Patriarhia Serbiei*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 1-2/1980, p. 133-142; N. Șerbănescu, *Legăturile bisericești, culturale și politice între români și sârbi*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 5-6/1963, p. 307-317; S. Anuichi, *Raporturile dintre Patriarhia de Ipek și cea de Ohrida, în secolele XIV-XVIII*, în „Studii Teologice”, nr. 9-10/1962, p. 570-581; R. Theodorescu, *Bizant, Balcani, Occident la începuturile culturale medievale românești (secolele X-XIV)*, București 1974; H. D. Döpmann, *Die Russische Orthodoxe Kirche*, în „Geschichte und Gegenwart”, Berlin 1981; P. Hauptmann/G. Stricker editori *Die Orthodoxe Kirche in Russland, Dokumente ihrer Geschichte (860-1980)*, Göttingen, 1988; I.M. Mălinas, *Regeste și registre de la Constantinopol și Roma, din prima jumătate a secolului al XIII-lea privitoare la primatul Vasile I și la împăratul Ionita Caloian din Târnovo*, Oradea, 2000.

V.3. Erezii în Răsărit

V.3.1. Bogomilismul

Această erezie s-a manifestat mai ales în Peninsula Balcanică în secolele X-XIV. Ea a apărut în Bulgaria în timpul țarului Petru I (927-967), propagată de preotul Ieremia. Acesta și-a luat numele de Teofil (iubitor de Dumnezeu), care în

traducere slavă a dat numele de Bogomil, de unde și numele sectei. Există însă încă două variante: expresia „Bogo-milui” (Doamne miluiește), utilizată astfel în rugăciune, sau „bogo-mili”, adică rugători deoarece secta considera rugăciunea frecventă, mijloc de mântuire.

Erezia a luat amploare în timpul împăratului Alexios I Comnenul, datorită misiunii medicului Vasile, care a fost ars pe rug din porunca împăratului în anul 1111 împreună cu așa-numiții „apostoli ai bogomilismului”.

Erezia nu a dispărut, deoarece Sinodul de la Constantinopol din anul 1140 condamnă scrierile călugărului atonit Constantin Chrysomalas, deoarece conțineau idei bogomile. În anul 1143 doi episcopi capadocieni au fost depuși din scaun pentru că au aderat la bogomilism, iar în anul 1147 se întâmpla același lucru chiar cu patriarhul ecumenic Kosma al II-lea, suspectat că a protejat un neofit bogomil.

În secolele XIII-XIV, două sinoade ținute la Târnovo, în anii 1211 și 1350 condamnau bogomilismul. Abia după ocupatia turcească bogomilismul a dispărut, adepții sectei trecând la mahomedanism.

Doctrina bogomililor o cunoaștem din lucrarea *Panoplia dogmatică* a lui Eutimie Zigabenu. Ea prezintă influențe gnostice, maniheice și pavliciene. Pavlicienii fiind persecutați în secolele VII-VIII s-au refugiat în Asia Mică și Arabia, iar în timpul împăratului Ioan Tzimiskes (969-976) acordându-li-se libertate religioasă au fost colonizați în Balcani, în regiunea Plovdiv, cu misiunea de a proteja granițele imperiului de atacurile bulgarilor. Așa se face că pavlicienii au influențat doctrinara bogomilismul.

Doctrina lor este simplă. Dumnezeu este conceput antropomorfic, iar persoanele treimice emană pe rând și se întorc în Tatăl. Lumea a fost creată de Satanael, fiul lui Dumnezeu. Răzvrătindu-se, el a fost alungat din cer, creând pământul și pe Adam din lut și apă. Neputând să-i dea viață, i-a cerut-o lui Dumnezeu, care-l însuflețește pe Adam. Din urmașii lui,

Dumnezeu urmărea să completeze numărul îngerilor căzuți, iar Satanael să-și mărească cetele. Pentru că oamenii au fost atrași mai mult spre rău, după 5000 de ani a fost trimis Logosul, Hristos, care emană din Tatăl. Aceasta a săvârșit mântuirea și a emanat pe Duhul Sfânt pentru ca să desăvârșească opera Sa.

Viața omului se zbate între bine și rău. La originea răului stă Cain, fiul Evei și al lui Satanael.

Bogomilii negau Sfintele Taine, admitând Botezul fără apă la vârsta majoratului, prin care se alungau demonii și se pri-mea Sfântul Duh. Ei practicau o mărturisire publică, dezlegarea dând-o comunitatea și se împărțeau numai cu pâine, simbol al jertfei lui Hristos. Condamnau cultul icoanelor, moaștelor și nu aveau biserici. Sfânta Scriptură era redusă la Psalmi, șase profeți și Noul Testament interpretat alegoric. Ei negau sensul căsătoriei, perpetuarea umană fiind opera lui Satan și interziceau căsătoria celor perfecți. Recomandau sărăcia absolută și condamnau războiul. Interziceau uciderea animalelor, crezând într-o reîncarnare a celor păcătoși. Nu foloseau alimente de proveniență animală, ci numai vegetale, ei nu recunoșteau autoritatea statului și structurile sociale.

V.3.2. Strigolnicii

Sub influență bogomilă a apărut în Rusia, în secolul al XI-lea, propagată de un călugăr, Adrian, o erezie care condamna cultul icoanelor și ierarhia. Mai târziu au fost suspectați de bogomilism Dimitrie și un călugăr armean Martin, care s-au răzvrătit împotriva Bisericii. În secolul al XIV-lea a fost cunoscută și o mișcare antimonahală.

Cea mai puternică mișcare sectară, însă, a fost cea a strigolnicilor. Strigolnic este traducerea rusească a termenului bărbier. Inițiatorul mișcării a fost un oarecare Carp ajutat și de diaconul Nichita. Mișcarea era îndreptată împotriva clerului, acuzându-l de simonie și pierderea harului datorită păcatelor.

Ca atare ei contestau harul și implicit caracterul sacramental al Sfintelor Taine. După părerea lor tainele puteau fi administrate de oricine. Cei care se spovedeau la preot (de exemplu), erau considerați ca blasfemiatori, și propovăduiau spovedania înaintea pământului, mama lor. Doctrina lor se asemena mult cu cea bogomilă și cu o formă arhaică a maniheismului.

În anul 1375 inițiatorii sectei au fost excomunicați de mitropolitul Novgorodului și înecați de popor. Totuși secta a continuat să existe căci în anul 1382 era combătută de arhiepiscopul Suzdalului, iar în anul 1394 de către trimisul Patriarhiei Ecumenice la Novgorod, arhiepiscopul Mihail de Betleem.

Unii adepți ai sectei au continuat să existe până în secolul al XVII-lea, când au aderat la gruparea rascolnicilor.

Bibliografie

A. Comnena, *Alexiada*, vol. II, XV, 8-10, trad. de M. Marinescu, București 1977, p. 331-343; A. Iordan, *Izvoarele bogomile. Predica preotului Cosma*, București 1938; D. Vasilescu, *Bogomilismul*, în „Studii Teologice”, nr. 7-8/1963, p. 444-460; Gh. Ciuhandu, *Bogomilismul și românii*, Sibiu, 1932; A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și Țările Române*, în „Romanoslavica”, X/1964, p. 19-71; I. P. Culiianu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, 1990, p. 247-267.

V.4. Monahismul răsăritean

Cu toate greutățile și prigonirile suferite de creștini după ocupația arabă și turcă în Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică și Peninsula Balcanică s-a păstrat tradiția monahală, care în unele ținuturi a cunoscut chiar o puternică înflorire în secolele XI-XIV, cum a fost Muntele Athos, Bulgaria, Serbia, Țara Românească, Moldova, Transilvania și Rusia. Majoritatea mănăstirilor din aceste state erau organizate după principiile înscrise în *Regulile Mari* și *Regulile Mici* ale Sfântului Vasile cel Mare (†379).

Mănăstirea Studion din Constantinopol, înființată în anul 463 de un fost consul, Studios și reorganizată de Teodor Studitul (†11 noiembrie 826) a cunoscut în secolul al IX-lea o puternică înflorire. Cei peste 1000 de monahi erau organizați în cete, fiecare ceată având un întâistătător. Regula era ca monahii să fie încadrați în una din cele trei grupe: a rugătorilor, a lucrătorilor și a celor care se odihneau alternativ. În această mănăstire se practica pe lângă asceză, rugăciune, meditație și un studiu efectiv al teologiei, transcrierea de manuscrise vechi, pictura de icoane, existând chiar o școală de muzică.

Sfântul Munte Athos, numit și „Grădina Maicii Domnului” a fost însă centrul monahismului întregii Biserici Ortodoxe. Muntele Athos a cunoscut o puternică înflorire monahală în secolul al X-lea, ceea ce a determinat viața de secole a mănăstirilor de aici. Prima mare mănăstire, „Marea Lavră” a fost zidită de Sfântul Atanasie Atonitul († 997-1011), originar din Trapezunt, ajutat de împăratul Nichifor Focas (963-969) în anul 963. Biserica mare a acestei mănăstiri se numea „Katholicon”, până în anul 1000 fiind zidite alte mănăstiri: Vatoped (980), Zografu pentru bulgari, Ivir, ctitoria lui Ioan pentru călugării din Iviria (Georgia) înainte de anul 979. În anul 1143 a fost zidită Mănăstirea Rusicon pentru monahii ruși iar în anul 1197 Mănăstirea Hilandar de către călugărul sârb Sava (1176-1236) dăruită de împăratul Alexios al III-lea Angelos (1195-1203) călugărilor sârbi în anul 1199.

În secolele următoare s-au adăugat și alte mănăstiri. În secolul al XIV-lea, domnitorul Țării Românești, Nicolae Alexandru (1352-1364) a început zidirea Mănăstirii Cutlumuș, terminată de fiul său Vladislav Vlaicu (1364-1377) în anul 1372, mănăstirea devenind „Marea Lavră a Țării Românești”. În anul 1375 Muntele Athos avea 17 mănăstiri mari, numărul lor crescând ulterior până la 20.

Pentru menținerea unității și disciplinei toate mănăstirile erau supuse unui protos, care avea reședința la Karies.

Pe lângă mănăstirile mari existau schituri cu 4-5 călugări sau chilii și sihăstirii independente. La început, modul de viață era cel chinovial (de obște), iar după anul 1200 s-a permis și viața idioritmă (separată). Monahii pe lângă rugăciune, participare la serviciile religioase și meditație, se ocupau și cu unele activități practice: agricultură, pomicultură, creșterea animalelor și chiar unele meserii. Muntele Athos însă a fost și un puternic centru de cultură teologică (se cunosc peste 13000 manuscrise) și de pictură și artă religioasă, în secolul al XIV-lea fiind cunoscută școala lui Manuil Panselinos.

Turcii au vrut să ocupe Muntele Athos înainte de căderea Constantinopolului. Deoarece călugării s-au supus de bună voie, sultanul Murad al II-lea (1421-1451) a acordat unele privilegii, cum ar fi interzicerea așezării mahomedanilor pe acest munte, a accesului femeilor, ș.a. Sfântul Munte s-a bucurat de un puternic sprijin material din partea voievozilor, ierarhilor și credincioșilor români din Țara Românească și Moldova până în anul 1863, când prin legea secularizării dată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza au fost sistate aceste ajutoare. Dărnicia voievozilor români este consemnată de eruditul arhimandrit rus Porfirie Uspenski: „*Nici un alt popor ortodox n-a făcut atât bine pentru Athos cât au făcut românii*” (Istoriia Athos, Kiev 1877, p. 334), iar patriarhul ecumenic Athenagoras I al Constantinopolului (1949-1972), vizitând România a declarat la Mănăstirea Curtea de Argeș, la 17 octombrie 1967 următoarele: „*Numele strălucit al Basarabilor umple întreaga Catedrală din Constantinopol și pretutindeni unde am mers în Răsăritul ortodox am găsit aceste urme vii între Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă în general.*”

În afară de Constantinopol, Sfântul Munte Athos este plin de numele voievozilor ortodocși români.

Am găsit urme de voievozi ortodocși români la Damasc, Ierusalim, Alexandria și chiar la Muntele Sinai, unde am fost în 1959. Toate lăcașurile acestea sfinte păstrează cu evlavie

numele străluciților domnitori ai țărilor române pentru marile lor binefaceri, pentru interesul deosebit pe care l-au arătat Ortodoxiei..." (în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 9-10/1967, p. 867).

În Grecia mai sunt cunoscute mănăstirile din Meteora și Tesalia, care s-au bucurat de un mare renume.

În Palestina cea mai renumită mănăstire era pe Muntele Sinai, Mănăstirea „Sfânta Ecaterina”, ctitoria împăratului Iustinian din anul 527. În secolul al XIII-lea mănăstirea a devenit reședința arhiepiscopului de Sinai și Faran.

În Bulgaria este cunoscută Mănăstirea Rila, zidită pe muntele unde în secolul al X-lea a trăit vestitul pustnic Ioan de Rila, ocrotitorul Bulgariei. După întemeierea Imperiului vlaho-bulgar s-a ridicat Lavra din Târnovo și mănăstirile de pe muntele Vitoșa, lângă Sofia. Tot în această perioadă sunt cunoscute și Mănăstirile Bacicovo și Troian.

În Serbia monahismul a cunoscut o puternică înflorire în secolul al XIII-lea, promovat și sprijinit de Sfântul Sava, de la Mănăstirea Hilandar. Această mănăstire a contribuit la ridicarea prestigiului Bisericii Sârbe. Din cei 12 arhiepiscopi ai Bisericii Sârbe de după anul 1229, opt au fost călugări la Hilandar.

În anul 1183 despotul Ștefan I Nemanja (1167-1197) ctitorește Mănăstirea Studenița. Regele Ștefan II Nemanja (1196-1228) a ridicat în 1220 Mănăstirea Jicea, care din anul 1346 a fost și centrul Patriarhiei sârbe până ce a fost mutat la Peci sau Ipek, unde exista o biserică cu hramul „Sfinții Apostoli” ctitorită în anul 1260 de regele Ștefan Uroș (1243-1276).

În jurul anului 1228 a fost zidită Mănăstirea Mileșevo de regele Ștefan Radoslav (1228-1233), care a adăpostit moaștele Sfântului Sava, ocrotitorul sârbilor, arse de turci în anul 1555.

În anul 1320, regele Ștefan Uroș II Milutin (1282-1321) a ridicat impozanta Mănăstire Gracianița, iar urmașul acestuia, regele Ștefan Uroș al III-lea Decianski (1321-1331) a început

zidirea Mănăstirii Deciani în 1327, terminată în 1335 de țarul Ștefan Dușan.

Văduva despotului Lazăr, căzut în lupta de la Kossopolije, 15 iunie 1389, a ridicat între anii 1390-1393 Mănăstirea Liubostinia, în apropiere de Mănăstirea Jicea.

Toate aceste mănăstiri au contribuit la formarea morală, spirituală și religioasă a credincioșilor sârbi, care la rândul lor le-au cinstit și le cinstesc ca renumite vetre de cultură și trăire spirituală.

La români monahismul este cunoscut înainte de organizarea sa de către Sfântul Nicodim de la Tismana (†26 decembrie 1406). Astfel, bisericile rupestre de la Murfatlar, din secolul al X-lea, peștera Sfântul Nicodim de la Tismana, peștera de la Bistrița (Vâlcea), Schiturile de la Corbii de Piatră (Argeș), Schitul de la Peștera Ialomicioara, biserica săpată în stâncă la Cetățeni, numită a lui „Negru-Vodă” aproape de Câmpulung, bisericile rupestre din zona Sălajului, sihăstriile din Buzău și munții Neamțului, dovedesc existența tradiției monahale românești înainte de secolul al XIV-lea.

Patriarhul ecumenic Calist I prevedea în tomosul de recunoaștere a Mitropoliei Ungro-Vlahiei, din anul 1359 că „*toți clericii din acea țară și toți cei sfințiți călugări și laici să-l asculte și să se supuie lui Iachint*”.

Din *Vita major Sancti Gerhardi*, scrisă înainte de anul 1083 aflăm de existența unei mănăstiri de „călugări greci”, adică ortodocși, la Morisena cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul”, ridicată de voievodul ortodox Ochum sau Achtum. După anul 1030 s-a ridicat la Oroszlanus (azi Maidan în Iugoslavia) de către Chanadinus Mănăstirea „Sfântul Gheorghe”, unde au fost aduși călugării de la Mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul” cedată călugărilor latini.

Despre existența altor mănăstiri ortodoxe în Transilvania aflăm din scrisoarea papei Inocențiu al III-lea (1198-1216) trimisă la 16 aprilie 1204 episcopului Simion al Oradiei, prin care îl anunță că a aflat de la regele Ungariei Emeric (1196-1204) că

„unele biserici ale monahilor greci (ortodocși), existente în regatul Ungariei, se ruinează de tot, prin neglijența episcopilor diecezei și din cauza acelor greci înșiși...”

De la bizantinologul maghiar Gyula Maravcsik aflăm că înainte de invazia tătară din anul 1241 în Transilvania și Ungaria existau 600 (identificate 400) de mănăstiri ortodoxe.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea monahismul în Țările Române a fost reorganizat după practica isihastă de la Muntele Athos.

În Țara Românească este cunoscut în anul 1370 călugărul aromân, Nicodim, din părțile Prilepului (Serbia). Acesta care a avut de voievodul Vladislav-Vlaicu (1364-1371) a zidit între anii 1370-1371 Mănăstirea Vodița (Mehedinți), iar între anii 1377-1378 Mănăstirea Tismana (Gorj), unde a și fost înmormântat.

Voievodul Mircea cel Mare (1386-1418) a ridicat între anii 1387-1388 Mănăstirea Cozia, iar Radu I (1377-1383) a zidit Mănăstirea Cotmeana, refăcută de fiul său, Mircea cel Mare.

La începutul secolului al XV-lea a fost ridicată Mănăstirea Dealu. Unii cercetători o socotesc ctitorie a voievodului Radu cel Mare (1485-1508), zidită în anul 1496.

Voievodul Neagoe Basarab (1512-1521) a dat Țării Românești și de fapt tuturor românilor o capodoperă a arhitecturii și a artei universale, biserica mănăstirii Curtea de Argeș, zidită între anii 1514-1517, sfântită la 15 august 1517 cu mare fast.

În Moldova exista în timpul voievodului Petru I Mușat (1375-1391) Mănăstirea Neamț, căreia i-a zidit o biserică nouă voievodul Ștefan cel Mare în anul 1497. De numele voievodului Alexandru cel Bun (1400-1432) se leagă zidirea Mănăstirii Bistrița în anul 1407 și Mănăstirea Moldovița.

Între ctitoriile marelui voievod Ștefan cel Mare se numără Mănăstirea Voroneț zidită în 1488 și Mănăstirea Putna ridicată între anii 1466-1470, locul de odihnă al voievodului ctitor.

În Transilvania este cunoscută Mănăstirea Prislop ridicată de ucenicul Sfântului Nicodim de la Tismana în anul 1400, aproape de orașul Hațeg. Mai înainte a fost zidită Mănăstirea Râmet, unde a fost descoperită în anul 1978, pe al doilea strat de pictură o inscripție, care vorbește de arhiepiscopul Ghelasie la anul 1376, primul episcop ortodox cunoscut după nume în Transilvania. Probabil mai veche era Mănăstirea „Sfântul Arhanghel Mihai” din Peri (Maramureș). Fiii lui Sas Vodă și nepoții voievodului descălecător în Moldova, Dragoș Vodă, Baliță și Drag au închinat mănăstirea Patriarhiei Ecumenice în anul 1391, pe care a declarat-o stavropighie patriarhală.

În Rusia, sub influența Muntelui Athos, a fost înființată între anii 1051-1062 de Sfântul Antonie (†1073), organizatorul monahismului rusesc, Lavra Pecerskaja. Aici s-au format numeroși ierarhi ai Mitropoliei Kievului, ca Ilarion (†1073), Teodosie (†1073) și Antonie. Din secolul al XIV-lea exista în Moscova Lavra Sfintei Treimi sau a Sfântului Serghie (†1390).

Bibliografie

- A. Guillaumont, *Originile vieții monahale*, trad. de C. Jinga, București, 1998; T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941; Idem, *Tradiția Sfântului Munte în viața popoarelor ortodoxe*, în „Ortodoxia”, nr. 2/1953, p. 206-220; T.M. Popescu, *O mie de ani în Istoria Muntelui Athos*, în „Ortodoxia”, nr. 3-4/1963, p. 590-620; I.G. Coman, O. Căciulă, *Sărbătorirea Mileniului Sfântului Munte și participarea Bisericii Ortodoxe Române la festivitățile comemorative*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 7-8/1963, p. 598-649; V. Micle, *Despre monahismul ortodox român anterior secolului al XIV-lea*, în „Glasul Bisericii”, nr. 3-4/1978, p. 300-317; Tit Sinedrea, *Viața mănăstirească în Țara Românească înainte de anul 1370*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 7-8/1962, p. 673-687; N. Vonescu, *Cuviosul Nicodim de la Tismana, ctitor de sfinte locașuri*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 11-12/1976, p. 923-931; E. Norocel, *Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu Biserica românească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 5-6/1966, p. 552-573; I. Rămureanu, *Patru sute cincizeci de ani de la întemeierea Mănăstirii Curtea de Argeș*, în „Glasul Bisericii”, nr. 7-8/1967, p. 718-746; N. Grigoras/I. Caproșu, *Biserici și mănăstiri*

vechi din Moldova, București, 1968; V. Muntean, *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine (până la 1600)*, București, 1984; Ș. Metes, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1935; Idem, *Mănăstiri românești din Transilvania*, Sibiu, 1936; H. D. Döpmann, *Die Russische Orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart*, Berlin, 1981; A. M. Amann, *Ostslavische Kirchengeschichte*, Viena, 1950.

Isihasmul. Isihasm vine de la termenul grecesc ἡσυχία - liniște desăvârșită, contemplație, mod de viață adoptat de călugării atoniți în secolul al XIV-lea sub influența scrierilor lui Pseudo-Dionisie Areopagitul (sec.V) și Sfântul Simeon Noul Teolog (†1022). Călugării care practicau isihasmul se retrăgeau în singurătate și prin concentrarea gândurilor la rugăciune reușeau să se ridice mai presus de percepția simturilor și prin contemplare continuă ajungeau să vadă lumina dumnezeiască necreată, văzută de Sfinții Apostoli Petru, Iacob și Ioan pe Muntele Tabor. Rugăciunea rostită continuu era „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul”.

Teoreticianul și teologul acestei doctrine a fost Sfântul Grigorie Palama, care a trăit în Muntele Athos și a practicat isihasmul între anii 1318-1326, și apoi în Beroia (Macedonia) între anii 1326-1331.

Sfântul Grigorie învăța că este posibil a vedea lumina Dumnezeirii, necreată și incoruptibilă, identică cu lumina taborică, deoarece ea este numai o lucrare, energie și putere a lui Dumnezeu, emanată din ființa Sa nevăzută, fără a fi identică cu ea. Este așadar deosebire între Ființa lui Dumnezeu, nevăzută și inaccesibilă oamenilor, și puterile (δυνάμεις) sau energiile (ἐνέργεια) Sale necreate, care emană din ea, prin Care Dumnezeu Se descoperă oamenilor, asupra cărora revarsă harul Său pentru a dobândi mântuirea și îndumnezeirea.

Aceste energii sau puteri sunt comune celor trei persoane treimice, prin ele oamenii făcându-se părtași „firii celei dumnezeiești” (II Petru 1,4), fără ca firea umană să devină dumnezeire.

În Apus, Toma d'Aquino învăța că între ființa lui Dumnezeu și energiile Sale, care sunt create, nu există vreo deosebire, și acest lucru face imposibilă îndumnezeirea omului.

Cel care s-a ridicat împotriva isihasmului a fost călugărul Varlaam de Calabria. Venind la Constantinopol în anul 1340, el condamna isihasmul, învățând că lumina care emană din ființa lui Dumnezeu nu este necreată, căci atunci ar exista doi dumnezei, esența divină (οὐσία) invizibilă și energiile divine vizibile. Deci lumina emanată este creată.

Un sinod întrunit la Constantinopol în anul 1341 a admis isihasmul, iar Varlaam s-a retras în Apus, ajungând în anul 1342 episcop de Gerace, în Italia. El a continuat să combată isihasmul și chiar Ortodoxia.

În Răsărit lupta a fost susținută de Grigorie Achindinos, sprijinit de împărăteasa Ana de Savoia (†1347) și patriarhul ecumenic Ioan al XIV-lea Kalekas (1334-1347). Astfel, Sinodul de la Constantinopol din anul 1345 a condamnat isihasmul și l-a anatematizat pe Sfântul Grigorie Palama.

În timpul împăratului Ioan al VI-lea Cantacuzino (1347-1355) (asociat al împăratului Ioan al V-lea Paleologul 1341-1391), s-a ținut un sinod la Constantinopol în anul 1351, care a aprobat doctrina isihastă, proclamând-o învățătură oficială pentru toată Biserica Ortodoxă.

Sfântul Grigorie a fost ales în 1347 arhiepiscop al Tesalonicului păstorind până la moartea sa (13 noiembrie 1359), fiind canonizat în anul 1368, într-un sinod prezidat de patriarhul Filotei Kokkinos. Adepți ai palamismului au fost: Grigorie Sinaitul (†1346), Nil Cabasila (†1353), arhiepiscop al Tesalonicului din anul 1361, Nicolae Cabasila (†după 1371) și Simeon al Tesalonicului (†1429). O nouă înflorire a cunoscut

isihasmul în Biserica Ortodoxă datorită Sfinților Nicodim Aghioritul (†1804) și Paisie de la Neamț (†1794).

Ca adversari ai isihasmului amintim pe Varlaam de Calabria, Grigorie Aehindinos, Grigorie și Nichifor Gregoras (†1360), Dimitrie Kydones († după 1397) și canonistul Constantin Armenopoulos (†1380).

Bibliografie

D. Dima, *Contribuția românească la cunoașterea isihasmului (sec. al XIV-lea)*, în „Studii Teologice”, nr. 9-10/1965, p. 571-580; D. Stăniloae, *Istoria isihasmului în Ortodoxia română*, în „Filocalia”, vol. VIII, București, 1979, p.555-587; Idem, *Natură și har în teologia bizantină*, în „Ortodoxia”, nr. 3/1974, p. 392-439; Idem, *Viata și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, București, 1993; J. Mayendorff, *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, trad. de A. Pagu, București, 1995; Mitropolit Hierotheos, *Sfântul Grigorie Palama Aghioritul*, trad. de P. Bălan, Bacău, 2000; Mitropolit Serafim, *Isihasmul, tradiție și cultură românească*, București, 1994.

VI. Bisericile Vechi-Orientale până în secolul al XV-lea

VI.1. Biserica Siro-chaldeiană sau Nestoriană

Formula de unire semnată la 12 aprilie 433 de Sfântul Chiril al Alexandriei și Ioan al Antiohiei nu a rezolvat decât parțial conflictul dintre alexandrini și antiohieni privind învățătura despre unirea ipostatică. Sprijinul acordat de împăratul Teodosie al II-lea (408-450) pentru aplicarea acestei formule hristologice a nemulțumit pe nestorienii, care s-au retras la marginea imperiului, centrul lor de rezistență fiind școala de la Edessa. Când împăratul Zenon (474-491) a dispus închiderea școlii în anul 489, nestorienii s-au retras în Persia unde s-au bucurat de toleranță religioasă înființând la Nisibi o școală teologică sub îndrumarea mitropolitului Barsuma.

Prin Sinodul de la Nisibi din anul 489 s-a hotărât înființarea unui catolicat propriu sub conducerea catolicosului Toma Barsuma (†495). Sub catolicosul Nerses (†507) nestorienii „siro-chaldei” s-au constituit în *Biserica Națională Nestoriană Persană*. Sinoadele de la Valarșapat, din anii 491 și 496, au stabilit comuniunea liturgică dintre siro-chaldei și armeni, însă la scurt timp, armenii s-au delimitat de ei constatând că împărtășesc învățătura lui Nestorie condamnată la Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431).

Războaiele dintre Imperiul Bizantin și regatul persan l-au determinat pe catolicosul Babai cel Mare să rupă orice legătură

cu Bizanțul. Astfel, la sinodul de la Ctesifon-Babilon din anul 585 s-a hotărât proclamarea catolicatului nestorian ca „a V-a patriarhie a Bisericii lui Hristos”, separată de Patriarhia Antiohiei. Catolicosul Nerses a fost numit „lumina Orientului” în timp ce unii mari asceți ca Isaac de Ninive înclinau spre învățătura ortodoxă despre unirea ipostatică stabilită la Efes în anul 431.

Mesopotamia a fost cucerită de arabi în anul 637, catolicatul nestorian de la Ctesifon confruntându-se astfel cu mari greutăți. Sediul catolicosului care funcționa din anul 762 la Bagdad a fost mutat în anul 784 în nordul Mesopotamiei la Cotceanes-Mosul. Catolicosul deveni conducătorul spiritual al tuturor creștinilor din califatul arab de la Bagdad.

Se remarcă o intensă activitate misionară a creștinilor nestorienii întrucât unii misionari au ajuns până în Mongolia și China. În India, unde trăiau creștinii tomiți, au reușit să-i determine pe unii dintre aceștia să recunoască autoritatea bisericească a catolicatului de la Ctesifon, confirmată de sinoadele din anii 774 și 824. Prin aceasta s-a produs scindarea creștinilor tomiți din Malabar, provincie situată pe coasta apuseană a Indiei.

Catolicosului nestorian îi erau subordonate 25 de mitropolii care aveau, la rândul lor câte 6 până la 12 episcopii sufragane. Jurisdicția lui se întindea din China și până în Egipt, de la lacul Baical și până la Capul Comorion.

Biserica Nestoriană a cunoscut o și mai mare dezvoltare în secolele XI-XIII, când existau peste 2000 de eparhii organizate în 27 de mitropolii cu milioane de credincioși de limbi diferite.

După schimbările politice din China la sfârșitul secolului al XIV-lea și invazia mongolilor lui Timurlenk - Tamerlan: (1336-1405), Biserica Nestoriană a intrat într-o fază de declin. Majoritatea nestorienilor au rămas în Siria, Irak și Iran ca urmași ai vechilor nestorienii din Mesopotamia, Caldeea și Persia.

Conducătorul suprem al Bisericii Nestoriene poartă numele de „catolicos și patriarh de Babilon, Ctesifon și Bagdad”. Demnitatea de catolicos a devenit din 1450 ereditară, moștenindu-se de la unchi la nepot, regulă introdusă pentru scopuri familiale de catolicosul Simon al IV-lea Basidi (1437-1477).

Încercările de unire nu au reușit, ci după Sinodul de la Florența din anul 1444, ținut de papa Eugen al IV-lea (1431-1448) numai nestorienii din Cipru au încheiat unirea cu Biserica Romei la 7 august 1445. Cei care n-au acceptat unirea s-au refugiat în India, în ținutul Malabar.

Dintre nestorienii chaldei s-au remarcat Ebert-Jesu (†1418), scriind în toate ramurile teologiei.

VI. 2. Biserica Coptă din Egipt

După condamnarea eutihianismului și a patriarhului Dioscor al Alexandriei la Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451), în Egipt s-a produs scindarea Bisericii. Acceptarea edictului *Henotikon* nu a dus la împăcarea celor două grupări religioase, ci a provocat și mai mare confuzie. Contrastele și divergențele dintre chirilienii și severienii, la care se adaugă și apariția eutihienilor acefali, dar mai ales alternanța de patriarhi ortodocși și necalcedonieni pe scaunul patriarhal din Alexandria, au menținut starea conflictuală din Egipt și aversiunea față de împăratul din Constantinopol care a încercat să-i determine pe copti să accepte hotărârile de la Calcedon.

Când Ioan al Efesului a ajuns patriarh al Alexandriei în anul 543 s-a impus în Egipt hristologia severiano-iacobită. În opoziție cu grecii din Alexandria care susțineau politica religioasă a Bizanțului, coptii l-au părăsit pe patriarhul ortodox sau melkit, ceea ce l-a determinat pe patriarhul Petru al IV-lea să se declare în anul 567 „patriarh al coptilor” susținând o hristologie chirilo-severiană-iacobită. Astfel, a luat

ființă *Biserica Egipteană-coptă* delimitată de Patriarhia ortodoxă sau melkită.

La începutul secolului al VII-lea, Biserica Coptă din Egipt număra 100 de episcopii și câteva milioane de credincioși. Pentru a împiedica dezvoltarea Patriarhiei melkite susținută de Constantinopol, dar mai ales pentru a scăpa de dominația bizantină, care încerca uneori cu forța să-i aducă la Ortodoxia calcedoniană, coptii i-au sprijinit pe arabi să ocupe Egiptul între anii 630-643 socotindu-i chiar eliberatori. Arabii, însă, i-au persecutat secole de-a rândul și pe ei, ca și pe ortodocșii melkiți, rămași loiali împăratului de la Constantinopol.

În secolul al XI-lea, patriarhul Hristodul a fost forțat să mute sediul patriarhiei de la Alexandria la Cairo. Misionarii egipteni au contribuit la răspândirea creștinismului în Abisinia.

Întăistătorul Bisericii Copte poartă următoarea titulatură: „*Prea Sfințitul Părinte, patriarhul Alexandriei și al întregului Egipt, al Nubiei, Etiopiei și Pentapolei și al întregii țări evangelizate de Sfântul Marcu*”.

Datorită stăpânirii și propagandei islamice îndelungate, mulți copti au trecut la mahomedanism. Acest lucru a fost facilitat de introducerea limbii arabe, ca limbă oficială, de către sultanii dinastiei Omiazilor (658-750) și de fanatismul religios islamic. S-au interzis orice legături ale egiptenilor creștini cu Constantinopolul.

Persecuții mai grele au suferit coptii în timpul sultanului Al Hakim (992-1020), din dinastia Fatimizilor, care a condamnat pe patriarhul Zaharia să fie dat la fiare. Ceilalți demnitari creștini puteau să-și mențină funcțiile numai trecând la islamism. În 1008 s-a poruncit distrugerea bisericilor din Cairo. Nici în timpul sultanului curd Saladin (1171-1193), fondatorul dinastiei Aiyubizilor (1171-1259) situația creștinilor copti nu a fost mai bună.

Succesul inițial al cruciadei a V-a, când orașul port Damietta a fost cucerit (la 5 noiembrie 1219), a înrăutățit situația

creștinilor copti. Mulți s-au refugiat în Abisinia, iar sultanul Malik al-Kamil (1218-1238) a dispus distrugerea multor biserici din Egipt și chiar biserica „Sfântul Marcu” din Alexandria.

În timpul ocupației dinastiei mamelucilor (1254-1517, sclavi turci cumpărați cu bani) creștinii au avut mult de suferit datorită fanatismului religios islamic. În această perioadă, Biserica Coptă a fost aproape desființată. Limba coptă, vechea limbă a egiptenilor îmbogățită cu elemente lingvistice grecești, a rămas doar cu funcție liturgică. Zeci de biserici din Alexandria, Cairo și Damietta au fost distruse. Credincioșii copti au fost nevoiți să părăsească Egiptul sau să treacă la islamism.

Biserica Abisiniei sau Etiopiei, una din cele mai mari Biserici Vechi-Orientale, a depins de Biserica Coptă din Egipt. Pentru a împiedica revendicarea autocefaliei, „abuna”, conducătorul Bisericii Etiopiene era hirotonit de patriarhul copt, fiind ales dintre călugării egipteni de la Mănăstirea „Sfântul Antonie”, și nu avea dreptul să hirotonească mai mult de 7 episcopi. Pentru recunoașterea autocefaliei era nevoie de un sinod format din 12 episcopi.

În timpul cruciadelor și în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, papalitatea a încercat să atragă pe etiopieni și egipteni la unirea cu Roma. Chiar dacă în timpul Sinodului unionist de la Florența (1439-1445) s-a semnat un act de unire, acesta a rămas doar un simplu act de cancelarie. Nici misionarii portughezi, trimiși în Abisinia în anul 1489 nu au putut realiza mare lucru, chiar dacă au fost primiți cu entuziasm de credincioșii etiopieni.

VI.3. Biserica Siro-iacobită

Opuându-se nestorianismului prin școlile de la Edessa și Nisibi dar respingând și hotărârile Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon (451) o parte din sirieni au adoptat

hristologia chiriliană cu accente monofizite, pe care au aprobat-o la Sinoadele de la Antiohia (508) și Sida (511).

Cu sprijinul împărătesei Teodora, sirienii severieni s-au organizat în special în urma misionarismului neobosit al lui Iacob Baradai sau Tanțal (†577) într-o biserică separată și de nestorienii și de melkiți, cu centrul la Edessa. După hirotonirea ca episcopi a lui Teodor de Bostra și a lui Iacob Baradai de către patriarhul necalcedonian Teodosie al Alexandriei și intronizarea lui Iacob la Edessa în anul 543 s-a înființat, cu sprijinul mitropolitului Teodor Askidas și al împărătesei Teodora, *Biserica Siro-iacobită*, ca patriarhie. Primul patriarh iacobit la Antiohia a fost Sergiu din Pella.

Neavând o reședință stabilă, patriarhul iacobit a ajuns să-și extindă jurisdicția asupra unui mare număr de eparhii în Siria, Asia Mică, Mesopotamia și Cipru. Clerul iacobit a ajuns până în provincia Malabar din India, exercitând o puternică influență asupra creștinilor tomiți. Astfel, ei s-au supus patriarhiei siro-iacobite, convinși că propovăduiește doctrina ortodoxă împotriva nestorianismului. În secolul al VIII-lea, iacobii inzi au dobândit autonomie bisericească, centrul lor fiind fie la Ralian lângă Bombay, fie la Inilon în provincia Kerala.

Întâistătătorul Bisericii Siro-iacobite purta titlul de „patriarh al Antiohiei”, deși reședința o avea din secolul al XII-lea la Mardin, în nordul Mesopotamiei.

Spre sfârșitul secolului al XIII-lea, în urma unor neînțelegeri, Biserica Siro-iacobită s-a scindat în două grupări, fiecare patriarh luându-și numele de „Ignatiu” după numele Sfântului Ignatie Teoforul, episcopul Antiohiei, martirizat în anul 107. Unul avea reședința la Antiohia, iar celălalt la Mardin. În 1364 s-a format o a treia grupare cu un nou patriarh, având sediul la Sis, în Cilicia.

Biserica Siro-iacobită a avut dogmatisti de seamă ca Dionisie Bar Salibi (†1171), episcop de Amida, pe râul Tigru, și istorici ca Grigorie Abal-Faragi, cunoscut și sub numele de Bar-Hebräus (†1286).

Încercările papei Eugen al IV-lea de a uni Biserica Iacobită cu Roma au eșuat. Doar iacobii din Siria răsăriteană, conduși de mitropolitul Abdala de Edessa, au încheiat un act de unire cu Roma la 30 septembrie 1444.

VI. 4. Biserica Armeană

Aceasta este cea mai importantă și veche Biserică orientală, armenii fiind răspândiți în Caucaz, Turcia, Siria, Palestina, Persia, Balcani, Europa occidentală și America de Nord.

În secolele XI-XIV, Biserica Armeană a trecut prin mari încercări, greutăți și suferințe, mai ales în timpul dominației turcești.

Delimitându-se de toți ereticii condamnați de primele trei sinoade ecumenice, armenii s-au apropiat de sirienii chirilieni și au adoptat *Henotikon*-ul la Sinodul de la Devin din anul 527. După anul 543 au fost influențați de severianismul sirian. Înțelegerea încheiată cu Patriarhia Ecumenică în anul 622 a fost anulată după cucerirea Armeniei de arabi care au interzis orice legătură cu Imperiul Bizantin. Nici înțelegerea din anul 689 nu s-a bucurat de mare succes încât la Sinodul quinisept (691/692) armenii au fost condamnați ca monofiziți.

Respingând hotărârile Sinodului al IV-lea ecumenic la sinodul de la Mantzikert (719 sau 736) ca opuse hristologiei chiriliene, armenii au ratificat comuniunea cu Biserica Siro-iacobită, înțelegere reafirmată în anul 869 deși fusese condamnat Eutihie ca eretic.

Eliberându-se de sub dominația arabă în timpul dinastiei Bagratizilor (885-1079), armenii au reluat legăturile cu Patriarhia Ecumenică. Cele mai fructuoase convorbiri s-au purtat începând din anul 862 între patriarhul Fotie și catolicosul Zaharia, care înclina să recunoască hristologia calcedoniană. Discuțiile au fost reluate în timpul patriarhului Nicolae Misticul între anii 901-912, când Biserica Romei căuta să-i câștige

pe armeni pentru credința latină. La sinodul din anul 970 s-a încercat introducerea cultului icoanelor, armenii cinstind până atunci numai Sfânta Cruce. De atunci, ei au așezat în biserici icoane, însă numai câte una. Prefacerea darurilor, cred că se face la rostirea cuvintelor: „luați măncați...” dar și la epicleză.

Pe la anul 991 propovăduia printre armeni Ortodoxia calcedoniană călugărul grec Nikon Metanoites, însă preluând în cultul lor tradiții liturgice apusene l-au determinat pe starețul Nichita Pectoratul de la Mănăstirea Studion din Constantinopol să-i numească în anul 1053 „azimiți”.

Întâistătătorul Bisericii Armene se numește catolicos și își are sediul la Mănăstirea Ecimiadzins, în orașul Valarșapat, capitala Armeniei Mari. Pentru armenii de cetățenie turcă, turcii au ales un alt catolicos, care avea reședința pe insula Agamatar, de pe locul Van.

Armenii refugiați după distrugerea regatului armean în anul 1064, în Cilicia, au întemeiat regatul Armenia Mică, cu capitala la Romelah iar apoi la Sis (din anul 1293), care a durat până în 1375. În Armenia Mică, armenii au întemeiat Patriarhia de Sis, care a funcționat între anii 1293-1441. După anul 1441 catolicosul s-a stabilit din nou la Ecimiadzin. La Sis s-a ales un nou catolicos.

În anul 1311 s-a înființat un Patriarhat la Ierusalim pentru armenii din Țara Sfântă.

Sultanul Mahomed al II-lea a acordat în anul 1461 dreptul armenilor de-a avea un patriarh în Constantinopol, ca autoritate bisericească și civilă pentru toți armenii din imperiu.

La sfârșitul secolului al XV-lea armenii aveau patru conducători: doi catolicoși, la Ecimiadzin și Agamatar și doi patriarhi, la Ierusalim și Constantinopol.

În timpul împăratului Manuil I Comnenul (1143-1180) s-a încercat împăcarea armenilor cu ortodocșii. Împăratul a trimis pe Teologul Theorian la catolicosul Nerses din Romelah (Clah) pentru a trata această problemă, care părea rezolvabilă.

Moartea lui Nerses în anul 1173 și a împăratului Manuil în anul 1180 a compromis împăcarea.

În timpul cruciadelor și în perioada imediat următoare, armenii și-au dat seama că viitorul lor depinde de bunăvoința Apusului. De aceea s-au arătat deschiși față de dorința de unire a Romei și au adoptat chiar unele practici și ritualuri latine.

Prin misionarii trimiși de papa Ioan al XXII-lea (1316-1334) s-a înființat „Ordinul Sfântului Grigorie Luminătorul” (ordin duminican), care urma să înființeze un colegiu, unde tinerii armeni să-și însușească învățătura romano-catolică.

Încercările de unire au continuat și la Sinodul de la Ferrara-Florența, astfel că la 22 noiembrie 1439, se citea la Florența în fața papei Eugen al IV-lea decretul de unire *Exultate Deo*. Armenia fiind însă fărâmițată, fără organizare politică și religioasă, nu a pus în practică decretul de unire, el rămânând doar un document de arhivă al Vaticanului.

VI. 5. Biserica Maronită din Liban

Biserica Maronită a luat ființă după Sinodul al VI-lea ecumenic de la Constantinopol (680-681) persistând în erezia monotelită. Se susține că a fost organizată de un patriarh al Antiohiei din Mănăstirea „Sfântul Maron”, numit Ioan Maron (685-707). După alții, Ioan Maron a fost un simplu călugăr. Maroniții au păstrat erezia până în secolul al XII-lea. În 1182 ei au intrat în legătură cu patriarhul latin din Antiohia, Amaury, renunțând la monotelism și adoptând catolicismul. Ei l-au recunoscut pe papa drept conducător suprem al Bisericii, iar papa le-a recunoscut patriarhii și le-a făcut concesii: dreptul de a avea preoti căsătoriți, păstrarea unor obiceiuri și tradiții maronite în cult și în disciplina bisericească.

Unirea a fost reînnoită în 1445 în timpul papei Eugen al IV-lea.

La Sinodul al V-lea de la Lateran (1512-1517) maroniții au trimis o delegație pentru consolidarea unirii. Papa Leon al

X-lea (1513-1521) a recunoscut la 18 iulie 1516 pe patriarhul maronit Simon Petru și a declarat că Biserica Maronită este de acord cu întreaga învățătură romano-catolică despre mântuire. La 19 decembrie 1516, maroniții au declarat solemn supunerea față de papa, printr-o scrisoare trimisă papei Leon al X-lea, iar de atunci se poate vorbi de o Biserică Catolică Maronită, ea nemaifiind între Bisericile Vechi-Orientale.

Bibliografie

T. M. Popescu, *Condițiile istorice ale formării vechilor Biserici orientale*, în „Ortodoxia” nr. 1/1964, p. 28-43; M. Șesan, *Despre Bisericile orientale necalcedoniene*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1969, p. 480 ș.u; N. Chițescu, *Ortodoxia și Bisericile răsăritene mai mici*, în „Ortodoxia” nr. 4/1961, p. 483-554; C. Vasiliu, *Biserica nestoriană*, în „Ortodoxia”, nr. 1/1966, p. 70-98; Idem, *Biserica creștinilor tomiți din Malabar*, în „Studii Teologice”, nr. 5-6/1965, p. 354-368; Idem, *Biserica monofizită iacobită a Siriei*, în „Ortodoxia”, nr. 1/1965, p. 132-148; E. Branște, *Biserica monofizită coptă*, în „Glasul Bisericii”, nr. 9-10/1967, p. 942-956; D. Colotelo, *Biserica coptă*, în „Studii Teologice”, nr. 5-6/1961, p. 21-348; Al. N. Constantinescu, *Contribuții la istoria Bisericii Creștine din India (Malabar)*, trad. în „Glasul Bisericii”, nr. 1-2/1963, p. 152-156; M. Constantinescu, *Istoria Bisericii din Malabar*, în „Glasul Bisericii” nr. 1-2/1964; E. Norocel, *Biserica armeană*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei” nr. 7-8/1965, p. 374-390; H. Zohrabian, *Istoria Bisericii armene de la introducerea creștinismului în Armenia până în zilele noastre*, trad. de V. Mesturgian, București, 1934; Gr. D. Cruceanu, *Istoria Bisericii armene până la Sinodul al IV-lea ecumenic*, București, 1929; C. Vasiliu, *Biserica maronită*, în „Studii Teologice”, nr. 3-4/1966, p. 160-189.

VII. Biserica Apuseană în secolele XI-XV

VII. 1. Situația generală

La sfârșitul mileniului I și începutul celui de-al II-lea Apusul creștin a trecut printr-o mare criză, cunoscând o perioadă de decădere, numită „secolul obscur”, perioadă în care Biserica era la dispoziția unor familii nobiliare italiene. Redresarea a venit din partea Imperiului German și a unor papi, formați în Mănăstirea Cluny (sudul Franței), remarcabil centru cultural-religios și refomator.

Începutul redresării l-a făcut papa Leon al IX-lea (1048-1054), însă decisiv a fost decretul papei Nicolae al II-lea (1058-1061) din anul 1059 care hotăra:

- papa să fie ales numai de colegiul cardinalilor, format mai întâi din 53 de membri (7 episcopi, 28 preoți și 18 diaconi), care a crescut în timpul papei Ioan al XXIII-lea (1958-1963) la 79;

- alegerea lui să se facă dintre clericii de la Roma;

- împăratul doar confirma alegerea.

Papa Nicolae al II-lea a combătut simonia și concubinajul, deoarece mulți clerici erau numiți de autoritatea laică și nu respectau celibatul. Cel care a crescut prestigiul papalității și a salvat Biserica din criză a fost cardinalul Hildebrand, cunoscut ca papă sub numele de Grigorie al VII-lea.

Papa Grigorie al VII-lea (1073-1085) era fiu de țaran din Toscana. S-a născut în perioada anilor 1020-1025 și a primit educație severă în Mănăstirea „Santa Maria” din Roma, dar mai ales în Mănăstirea Cluny. În timpul papei, Leon al IX-lea a ajuns cardinal, desfășurând activități de importanță majoră pentru Biserică. În anul 1073 a fost ales papă, iar conform uzanței trebuia investit cu cârjă și inel de către împăratul Henric al IV-lea (1056-1105), care până la vârsta majoratului fusese sub protecția lui. Dornic de emancipare, ambițiosul împărat s-a împotrivit papalității. Papa Grigorie al VII-lea l-a înștiințat de alegerea sa, precizând că nu era nevoie de confirmare. El a fost totuși ultimul papă investit de împărat.

Cardinalul Deusdedit (†1099) a alcătuit o colecție de canoane, care în 27 de teze expunea prerogativele Sfântului Scaun față de puterea laică. Lucrarea cunoscută sub numele de *Dictatul papae* reprezentând ideile reformatoare ale papei Grigorie al VII-lea, căuta o conlucrare între sacerdoțiu și imperiu, afirmând superioritatea sacerdoțiului, care are origine divină, față de puterea imperială, care este de origine pământească. Conform acestei concepții teocratice, papa, ca reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, era mai presus de puterea imperială. Prin urmare, împăratul avea putere numai în măsura în care o primea de la papa.

În luna martie 1074 papa Grigorie al VII-lea a dat primul decret sinodal, care făcea începutul reformei prevăzând următoarele:

- clericii care primeau hirotonia sau parohia pe bani, nu puteau fi admiși în slujba Bisericii;
- clericii care nu respectau celibatul, pierdeau dreptul de a sluji.

Se urmărea eliberarea clerului de grijile lumești. Cu toată rezistența clerului, care a invocat autoritatea Sfintei Scripturi (Mt. 19, 3-6; I Cor. 7, 9) și pe vestitul eremit Pafnutie din Tebaida de Sus, participant la Sinodul I ecumenic, celibatul s-a impus până în secolul al XII-lea în toate țările catolice, ultima

fiind Ungaria în anul 1267. Credincioșilor li se interzicea să primească Sfintele Taine sau chiar să participe la slujbele oficiate de acești clerici.

Aceste măsuri au declanșat o puternică opoziție din partea clericilor și laicilor, însă papa a convocat un sinod între 24-28 februarie 1075, la care s-a dat un nou decret privind investitura: „*Oricine va primi în viitor din mâna unui laic o episcopie sau abatie nu va fi socotit episcop sau abate, egumen sau stareț de mănăstire. De asemenea, dacă vreun împărat, duce, marchiz sau conte îndrăznește să dea investitură unui episcop sau orice altă demnitate bisericească, să știe că-i interzicem comuniunea fericitului Petru*”.

Acest decret a stârnit indignare atât în rândul clericilor, cât și al principilor și monarhilor. Au protestat atât regele Filip I al Franței, cât și Wilhelm Cuceritorul al Angliei. Ulterior au renunțat, rămânând consecvent numai împăratul Henric al IV-lea al Germaniei. Acesta a convocat un Sinod la Wormes, la 24 ianuarie 1076, prezenți fiind episcopi germani adversari ai papei Grigorie al VII-lea, care l-au apostrofat numindu-l „Hildebrand tiranul și monahul fals”.

La rândul său, papa Grigorie al VII-lea l-a excomunicat pe împărat și pe participanții la acel sinod, printr-un alt sinod întrunit la Lateran în Postul Paștilor din anul 1076, și dezleagă de jurământul de fidelitate pe supușii împăratului. La scurt timp au murit câțiva participanți la Sinodul de la Worms, ceea ce a produs o mare teamă.

În aceste condiții, împăratul Henric al IV-lea, de teamă să nu-și piardă tronul, a trecut Alpii, la 25 ianuarie 1077, pentru a cere iertare papei care se afla în castelul Canossa, ca invitat al contesei Matilda de Toscana. Papa Grigorie a acceptat să ridice anatema cu condiția ca împăratul să facă penitență publică. Îmbrăcat într-o haină aspră, direct pe piele, și cu cenușă pe cap împăratul a stat trei zile la poarta castelului și la ușa bisericii cerând credincioșilor milă și rugăciuni pentru el.

După această penitență, papa a ridicat anatema și împăratul a fost repus în drepturi. Principii și o parte din episcopii germani, însă, nu i-au mai acordat încredere și la 15 martie 1077 au ales și încoronat la Mainz ca împărat pe Rudolf de Schwaben (Svabia), cumnatul lui.

Existând doi împărați a început lupta pentru supremație. Atitudinea papei Grigorie al VII-lea a fost echivocă. El avea obligații și față de Henric, pe care îl reabilitase la Canossa, dar nu l-ar fi respins nici pe Rudolf. Bătălia decisivă s-a dat în anul 1080, când Rudolf căzu în luptă, după ce mai înainte își pierduse o mână.

Împăratul Henric al IV-lea, indignat de atitudinea papei, care între timp l-a mai excomunicat o dată, a trecut Alpii, asediind Roma (1081-1083) și ocupând-o. În locul papei Grigorie al VII-lea a așezat un antipapă, pe Clement al III-lea (1080-1110) care l-a încoronat ca împărat al Germaniei. Papa Grigorie al VII-lea s-a retras în castelul Sfântul Înger.

Pentru a elibera Roma de germani, papa Grigorie al VII-lea a apelat la normanzii din sudul Italiei conduși de Robert Guiscard, care au eliberat Roma dar au și jefuit-o. Populația nemulțumită a pus totul pe seama papei Grigorie, care s-a retras cu normanzii, stabilindu-se la Salerno, unde a murit la 25 mai 1085, spunând: „am iubit dreptatea și am urât nedreptatea; de aceea mor în exil” (Dilexi justitiam et odi iniquitatem; propterea morior in exilio).

Grigorie al VII-lea a fost un mare om politic, de o moralitate ireproșabilă. El a redat Bisericii Apusene prestigiul avut mai înainte. De aceea, papa Grigorie al XIII-lea (1572-1585) l-a proclamat „fericit” în anul 1584, iar papa Benedict al XIII-lea (1724-1730) l-a canonizat „sfânt” în anul 1728.

Pretențiile universaliste ale papalității, inițiate de Grigorie al VII-lea și continuate de urmașii săi au dat naștere multor conflicte și au avut grele consecințe, papalitatea transformându-se treptat într-o mare putere pământească temporară cu pretenții de superioritate asupra puterii laice. Aceasta se

concretiza printr-o mitră cu trei coroane pe care au purtat-o papii începând cu secolul al XIII-lea, ca simbol al așa numitului triregnum-puterea cerului, a pământului și a celor de dedesubt.

Acest lucru a făcut ca la scurt timp după moartea papei Grigorie al VII-lea vestitul teolog catolic Bernard de Clairvaux (†1153) să critice aspru puterea temporară a papei, prin următoarele cuvinte: *„Ești pus în frunte ca să slujești, nu ca să comanzi; dacă ești prooroc, ți-ar trebui săpă ca să plivești buruienile păcatelor, iar nu sceptru ca să domini. Despre Petru nu se știe să fi fost împodobit cu pietre scumpe, sau să fi umblat în haine de mătase, pe cal alb de paradă, însoțit de cavaleri.... Însă în astfel de podoabe, Sfinte Părinte, ești urmașul lui Constantin, nu al lui Petru. Tu nu trebuie să fii stăpân peste episcopi, ci să fii unul dintre ei”*.

VII. 2. Cearta pentru investitură

O problemă care a creat mari conflicte între papalitate și puterea laică a fost cea legată de investirea clericilor, episcopilor și stareților de mănăstiri de către principii, regi, împărați, în general de către autoritatea laică.

Decretul dat de papa Grigorie al VII-lea la Sinodul de la Roma din 24-28 februarie 1076, care a nemulțumit autoritatea laică a creat probleme urmașilor lui, respectiv papilor Urban al II-lea (1088-1099) și Pascal al II-lea (1099-1118).

Pascal al II-lea fiind înrudit cu casa imperială germană s-a implicat în conflictul declanșat la curtea împăratului Henric al IV-lea, care a fost constrâns de fiii săi, Conrad și Henric să renunțe la tron, murind în nordul Italiei în anul 1106.

Tronul imperial german a fost ocupat de Henric al V-lea, la început aliat al papei Pascal al II-lea. S-a ajuns la un nou conflict în momentul în care Henric al V-lea n-a renunțat la investitură ci a numit episcopi în Germania și i-a cerut papei să-l încoroneze. Înțelegerea cunoscută sub numele de Convenția

de la Sutri, încheiată în 1111, prin care împăratul renunța la investitură iar Biserica la bunurile oferite de puterea imperială, a atras reacția negativă a clericilor, papa Pascal al II-lea fiind nevoit să cedeze.

Cearta pentru investitură a luat sfârșit sub papa Calist al II-lea (1119-1123). Prin Concordatul de la Worms sau Tranzacțiunea Calistină, încheiată în anul 1122, între reprezentanții papei și ai împăratului Henric al V-lea se prevedea o dublă investitură: din partea autorității bisericești cu *inel și cârjă*, alegerea făcându-se de canonicii fiecărei catedrale (capitularul) în prezența delegatului papei (un cardinal sau episcop), și din partea autorității laice cu *sceptru și sabie*, acordate de împărat împreună cu un domeniu, noul ales devenind și principe.

Împăratul era deci lipsit de dreptul de investitură religioasă, episcopii fiind aleși de canonicii catedralelor și confirmați de papă, iar egumenii mănăstirilor de către sobor și confirmați de episcopul locului. Această practică s-a extins în toate statele catolice și autoritatea papei a crescut tot mai mult, episcopii fiind obligați să depună jurământ de fidelitate față de el.

Concordatul de la Worms a fost consfințit de un sinod ținut la Roma în anul 1123, socotit de Biserica Apuseană al IX-lea Sinod ecumenic.

VII.3. Creșterea și descreșterea puterii papale

Rezolvarea conflictului legat de problema investiturii clerului de către autoritatea laică în favoarea Bisericii a dus la creșterea mai mare a autorității papale atât față de clerici, cât și față de împărat. Pretențiile casei imperiale de Hohenstaufen, începând cu împăratul Conrad al III-lea (1138-1152) de a-și extinde stăpânirea asupra întregii Europe Occidentale în amintirea fostului Imperiu Roman universal, dar fără încoronare din partea papei a dat naștere la o mare rivalitate între împărat

și scaunul papal, între puterea bisericească, reprezentată de papă și autoritatea laică reprezentată de împărat.

Conflictul s-a agravat în timpul domniei împăratului Friedrich I Barbarossa (1152-1190), care se considera ales împărat prin voia lui Dumnezeu și, deci, nu depindea de nici un papă. Papa a trebuit să cedeze pe moment în fața împăratului. Adrian al IV-lea (1154-1159), care era englez, datorită unei răscoale din Roma condusă de Arnaldo di Brescia, a apelat la împărat, care înăbușind-o, l-a prins pe Arnaldo și l-a predat Romei. Oricât de orgolios era împăratul, cu ocazia încoronării sale în anul 1155 a trebuit să-i facă papei oficiu de valet (*officium stratoris* - să-i țină scara când încăleca) și să-i sărute piciorul.

Ca să scape de pretențiile împăratului asupra întregii Italii, dar mai ales de normanzi, papa apelează la Bizanț. Între timp însă conflictul s-a încheiat. Schimbarea survenită la curtea imperială germană a facilitat ascensiunea puterii papale. În timpul papei Alexandru al III-lea (1159-1181), împăratul Friedrich I Barbarossa a fost învins de Liga lombardă la Legnano în anul 1176, fiind nevoit să facă serviciu de valet papei în anul 1177 și prin pacea de la Veneția recunoștea independența orașelor din Italia de Nord și stăpânirea papei asupra Italiei Centrale.

După moartea lui Friedrich în Orient, conducerea imperiului a revenit fiului său, Henric al VI-lea (1190-1197), care s-a căsătorit cu principesa Constanța de Sicilia. După nașterea fiului lor Friedrich al II-lea, Henric a murit, și la scurt timp și Constanța. Astfel, minorul Friedrich al II-lea a devenit moștenitorul Imperiului German și al regatului Siciliei, regenta fiind încredințată papei Inocențiu al III-lea (1198-1216).

În felul acesta puterea papală atinge cele mai înalte culmi, iar împărăția teocratică vizată de papa Grigorie al VII-lea se vedea realizată sub papa Inocențiu al III-lea.

Ajuns papă doar la 37 de ani, mare teolog, diplomat și canonist, Inocențiu al III-lea a folosit ca model pe înaintașul

său, Grigorie al VII-lea. A făcut tot posibilul să-și asigure suveranitatea bisericească și lumească: a patronat regenta împăratului, a organizat cruciada a IV-a pentru eliberarea Locurilor Sfinte, înființând în locul Imperiului Bizantin, Imperiul latin de Constantinopol, a organizat o adevărată cruciadă împotriva valdenzilor și a convocat și patronat Sinodul de la Lateran din anul 1215. Astfel, papa Inocențiu al III-lea putea afirma că a primit cele două săbii, cea lumească și cea bisericească: „Eu am primit de la Roma mitra, semnul funcției mele religioase, precum și tiara, care-mi conferă domnia pământească”. Inocențiu al III-lea s-a folosit de ideea lansată de Grigorie al VII-lea: precum luna primește lumina de la soare tot așa și împărații pământului primesc puterea lumească de la papa, reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ.

În calitate de suveran spiritual și lumesc al creștinilor din apusul Europei și chiar a unor țări răsăritene, papa Inocențiu al III-lea încoronă pe Otto al IV-lea (1198-1215) împărat al Germaniei, impunându-i să nu se amestece în treburile Bisericii; obligă pe regele Filip al II-lea August (1180-1223) să-și refacă familia cu soția alungată; aruncă anatema în anul 1208 asupra regelui Angliei, Ioan fără Țară (1191-1216) pentru că s-a opus numirii arhiepiscopului de Canterbury. Amenințat de regele Franței, Ioan fără Țară a făcut penitență și din anul 1213 Anglia a devenit stat vasal scaunului papal. L-a încoronat pe Ioniță Caloian (1197-1207), împăratul vlaho-bulgarilor ca „rege al bulgarilor și vlahilor” la 8 noiembrie 1204 în schimbul unirii cu Biserica Romei.

După moartea papei Inocențiu al III-lea și preluarea tronului imperial german de Friedrich al II-lea (1215-1250), puterea imperială s-a ridicat împotriva celei papale. Papa Grigorie al IX-lea (1227-1241) l-a excomunicat pe împărat pentru că refuza să plece în cruciadă. Adevăratul motiv însă era altul. Împăratul, fiind moștenitor și al regatului Siciliei, nu mai rezida în Germania ci în Italia. De aceea, papa voia să stăvilească tendința expansionistă a împăratului în Italia. Căsătorindu-se

cu fiica regelui Ierusalimului (de fapt al Acrei) Jean de Brienne, Isabella-Iolanda el devenea și moștenitorul regatului Ierusalimului. După moartea lui Friedrich al II-lea (1250) imperiul a intrat într-o mare criză. Împăratul Friedrich fusese excomunicat de Sinodul de la Lyon (1245), domeniile imperiale din Italia confiscate de papalitate, fiind cedate, însă curând noului rege al Siciliei, Carol de Anjou (1226-1285), care ținea înființarea unui puternic imperiu mediteranean, în care să fie înglobată Italia și Imperiul Bizantin.

Între timp papalitatea a intrat în conflict cu regalitatea franceză, căci ceea ce nu au reușit împărații germani, au continuat regii Franței, căutând să stăvilească puterea papală care urmărea înființarea unei monarhii universale. Astfel, puterea papală intra într-o fază de declin.

Prin așa numitul *Recursum ad principem* dat de regele Ludovic al IX-lea cel Sfânt al Franței în anul 1269, se putea apela la monarhie împotriva sentințelor papale. Tot el scotea de sub controlul papalității averile bisericești.

Situația s-a înrăutățit în timpul domniei regelui Filip al IV-lea cel Frumos (1285-1314) și a papei Bonifaciu al VIII-lea (1294-1303). Conflictul s-a declanșat odată cu amestecul papei în relațiile franco-engleze, refuzul celor doi regi, Filip al IV-lea al Franței și Eduard I al Angliei (1272-1307) de a pleca în cruciadă (la porunca papei) și punerea averii Bisericii în slujba războiului.

Prin enciclica *Clericis laicos* din anul 1296, papa interzicea puterii politice să dispună de bunurile și clericii Bisericii, fără acordul lui. Ca răspuns, regele Franței a oprit livrarea aurului și a argintului destinat papei. A urmat o perioadă de liniște după încheierea păcii dintre Franța și Anglia în anul 1298.

În anul 1301 regele Filip al IV-lea al Franței confiscă averile scaunelor episcopale vacante sau a căror titulari erau suspendați și întemnițată pe delegatul papei (chiar un francez) Bernard de Saisse. În plus, enciclica *Asculte filii* emisă de papă la Sinodul din decembrie 1301, prin care cerea socoteală

regelui, a fost arsă, iar în fața parlamentului și a reprezentanților poporului s-a citit una falsă.

Papa Bonifaciu al VIII-lea întruni sinodul la Roma și lansa enciclica *Unam Sanctam* la 18 noiembrie 1302, expresia teocratică a suveranității absolute a papalității. Ea cuprindea următoarele idei:

- nu există decât o singură Biserică adevărată și nu există mântuire în afara ei; există un singur corp și un singur conducător, reprezentat pe pământ de papă. Cine nu ascultă de el nu este urmașul Lui;

- există două săbii: una spirituală a Bisericii și alta temporală, pentru Biserică. Prima stă în mâna papei, cealaltă în mâna regelui, dar sub supravegherea papei;

- puterea spirituală este mai presus de cea temporală, pe care o directionează și o îndreaptă când greșeste: „Declarăm, definim și proclamăm că oricărei creaturi omenești îi este absolut necesar pentru mântuire să se supună pontifului roman”.

Regele Filip al IV-lea cel Frumos, neținând seama de această enciclică, a convocat parlamentul în lunile martie-iunie 1303 și l-a acuzat pe papa de crime grave: tăgăduiește viața veșnică și nemurirea sufletului, și-a ridicat statui în Biserică pentru a fi adorat, etc.

Ca urmare, papa Bonifaciu al VIII-lea pregătea excomunicarea și aruncarea interdictului asupra Franței (interzicerea oricărei slujbe). Oamenii regelui, conduși de vice-cancelarul Guillaume de Nogaret, au intrat în Roma, s-au aliat cu angevinii din Neapole și cu familia Colonna, adversarii papei, și l-au arestat la Anagni, unde se refugiase la 8 septembrie 1303. După arestare a fost palmuit cu mânușă de zale și apostrofat cu injurii. Chiar dacă papa a fost eliberat de compatrioți după 3 zile și dus la Roma, a murit la 11 septembrie 1303 în urma unui infarct miocardic.

Aceste evenimente au constituit declinul puterii papale (Sic transit gloria mundi - astfel a trecut gloria lumii), iar

urmașii lui Bonifaciu al VIII-lea au înțeles că misiunea lor principală este cea spirituală, nu cea lumească.

VII.4. Captivitatea babilonică a papilor (1309-1377)

Declinul puterii papale început cu umilirea papei Bonifaciu al VIII-lea la Anagni (8 septembrie 1303) a făcut să crească puterea regalității franceze față de pretențiile papalității de suveranitate universală, iar următorii papi au ajuns chiar să slujească intereselor acestei monarhii.

După Bonifaciu al VIII-lea a urmat papa Benedict al XI-lea (1303-1304), care distingându-se prin calitățile morale, a evitat duritatea și severitatea înaintașului său. A păstorit doar un an. La alegerea noului papă în luna iunie 1305, s-au confruntat interesele italiene cu cele franceze. Francezii au câștigat prin alegerea (la Perugia) arhiepiscopului de Bordeaux, Bertrand de Got, cunoscut ca papă sub numele de Clement al V-lea (1305-1314). Încăunarea lui nu s-a făcut la Roma, cum era normal, ci la Lyon. Papa Clement al V-lea și-a stabilit reședința mai întâi la Bordeaux (1305-1306), apoi la Poitiers (1307-1308) și în cele din urmă la Avignon, pe valea Rinului, un mic domeniu numit Venaissin aflat în proprietatea scaunului papal. Așa a început *Captivitatea babilonică a papilor*, cu o durată de 70 de ani, timp în care cei 7 papi, care au rezidat la Avignon, au slujit intereselor regilor Franței.

Astfel, din ordinul regelui Filip al IV-lea cel Frumos (1285-1314), papa Clement al V-lea a desființat la Sinodul de la Vienne (1311-1312), Ordinul Templierilor pentru a li se confisca averile și neutraliza opoziția lor față de autoritatea regală. Marele maestru, generalul Jacques de Molay a fost ars pe rug la 11 martie 1314. Tot papa Clement al V-lea împreună cu 10 cardinali numiți de el (9 francezi) au hotărât anularea enciclicelor emise de papa Bonifaciu al VIII-lea împotriva Franței și a regelui ei.

După moartea lui, scaunul papal a rămas vacant timp de 2 ani. În această perioadă s-au confruntat iarăși cardinalii italieni, care voiau ca papa să revină la Roma, și cardinalii francezi, dorind un papă pentru Avignon. În anul 1316 a fost ales la Lyon cardinalul Iacob de Osa, ca papă purtând numele de Ioan al XXII-lea (1316-1334).

Deși ca papă, Ioan al XXII-lea nu a părăsit Avignonul și reședința decât pentru a merge la biserică, s-a implicat în problemele politice și teologice. Pentru a salva papalitatea și Biserica Apuseană din decadentă și criză, a lansat unele idei conciliariste afirmând că autoritatea sinodală este mai presus de cea papală. De asemenea, a combătut unele formulări din scrierile misticului german Meister Eckhard (1260-1327) și a interzis vestita lucrare a lui Marsilius de Padua (1272-1342) și Jean de Jandun (†1328), *Defensor pacis*, în care s-a afirmat pentru prima dată principiul suveranității statului laic și era condamnată pretenția papalității asupra dreptului de imixtiune interstatală. Se susținea că puterea statală este conferită de popor (nu de papă) și că statul are dreptul să controleze, la nevoie chiar să confisce averea Bisericii.

Aceste idei au fost preluate de scriitorul florentin Nicolo Machiavelli (†1527) în lucrarea *Il Principe*, afirmând că statul civil se poate folosi de orice mijloace pentru menținerea intereselor sale și că papei nu i s-a dat nici o putere în stat și peste stat.

Papa Ioan al XXII-lea l-a excomunicat pe teologul Wilhelm Ockam (1270-1349) în anul 1328 pentru promovarea unor idei antipapale în lucrarea *Dialogus*. Acesta s-a împăcat însă cu Biserica în anul 1347.

Pe plan politic, Ioan al XXII-lea a contestat legitimitatea lui Ludovic Bavarezul, încoronat la Aachen ca împărat al Germaniei (care-l învinsese pe Friedrich cel Frumos de Austria încoronat la Bönne), dând naștere unui conflict între papalitate și monarhia germană. Anatematizat, Ludovic, la rândul lui, l-a acuzat pe papă de condamnarea teologilor mai sus

amintiți, anunțând la Roma detronarea lui Ioan al XXII-lea și alegerea unui nou papă, Nicolae al V-lea (Petru Rainalducci). În cele din urmă el a fost prins (de papă) și iertat.

Dintre urmașii lui, s-a remarcat în mod deosebit Urban al V-lea (1362-1370), care sfătuit de împăratul Germaniei (Carol al IV-lea 1346-1378), cu ocazia vizitei acestuia la Avignon, a hotărât să părăsească Franța. Însotit de 8 cardinali, papa Urban al V-lea a părăsit Avignonul fără știrea regelui Franței, la 30 aprilie 1367, făcându-și intrarea triumfală în Roma (octombrie 1367). Simțindu-se stingher în palatul Lateran ruinat, s-a întors la Avignon în 1370, unde a și murit.

Noul papă, francezul Grigorie al XI-lea (1370-1378), chiar împotriva voinței regelui Franței Carol al V-lea (1364-1380) și a cardinalilor francezi, a hotărât să se instaleze definitiv la Roma. El a păstorit aici între 17 ianuarie 1377 și 27 martie 1378, fiind ultimul papă francez și punând capăt captivității babilonice de la Avignon. El a prevăzut că interesele politice vor tulbura din nou viața bisericească și că se va ajunge la o schismă, de aceea și-a sfârșit zilele într-o mare amărăciune.

Benefic pentru Biserica romană a fost însă faptul că papa Grigorie al XI-lea a reușit să impună principiul, ca la alegerea noului papă să decidă majoritatea absolută a voturilor cardinalilor.

VII.5. Marea schismă papală (1378-1417) și Sinoadele conciliariste

Alegerea noului papă a fost dificilă. Din cei 23 de cardinali, 6 au rămas la Avignon, 1 era în Toscana și doar 16 la Roma, din care 11 erau francezi, 4 italieni și 1 spaniol. În timpul dezbaterilor, populația agitată a Romei a forțat ușile bisericii cerând un papă roman. Astfel, a fost desemnat Urban al VI-lea (1378-1389). Nemulțumit de critica noului papă prin care se înfiera luxul din Biserică, cei 6 cardinali din Avignon împreună cu alți 3 veniți de la Roma au ales un papă francez,

în persoana lui Clement al VII-lea (1378-1394). Astfel s-a declanșat *marea schismă papală* care a tulburat Biserica Apuseană timp de 40 de ani. Întrucât cei doi papi se excomunicau reciproc și aruncau interdictul dintr-o parte în alta a Europei Occidentale, creștinătatea apuseană s-a trezit dintr-odată în întregime excomunicată.

La moartea papei Urban al VI-lea, care a provocat indignarea profundă a italienilor, cei de la Avignon sperau ca noul papă să fie ales în Franța. Spre surprinderea și nemulțumirea lor a fost ales tot un italian, Bonifaciu al IX-lea (1389-1404) care s-a lăsat copleșit de pretențiile de îmbogățire ale rudelor lui. Ca atare, la Avignon, după moartea lui Clement al VII-lea a fost ales papă Benedict al XIII-lea (1394-1424), care deși postula împăcarea în Biserică, în realitate nu făcea nimic în acest sens.

La Roma, după pontificatul papei Inocențiu al VII-lea (1404-1406) cardinalii au decis să nu intre în „conclav” până ce nu vor relua legăturile cu francezii. Disputele ivite pe parcurs i-au determinat să aleagă totuși un nou papă, care în înțelegere cu cei de la Avignon, urma să renunțe la pontificat. Deși papa Grigorie al XII-lea (1406-1415) era dispus să respecte aranjamentul, scriind în acest sens lui Benedict al XIII-lea, cei doi papi au hotărât să convoace un sinod general abia sub presiunea normanzilor.

Sinodul de la Pisa a fost convocat la 25 martie 1409. Cei doi papi nu s-au prezentat în fața sinodului la care erau de față 14 cardinali de la Roma și 10 de la Avignon precum și 4 patriarhi, 80 de episcopi, 102 delegați episcopali, 87 egumeni, 41 priori, marele maestru al ioaniților, 4 generali ai ordinelor militare, delegați a 13 universități, 100 de canonici și peste 300 de doctori în teologie și drept caonic. Președinția a avut-o cardinalul de Poitiers, decanul de vârstă al cardinalilor.

Pentru neprezentare cei doi papi au fost judecați și depuși de Sinod la 5 iunie 1409. Tot acum s-a hotărât ca noul papă care ar fi ales, să continue lucrările sinodului și să realizeze

reformarea Bisericii Apusene, „in capite et membris”. A fost ales papă Alexandru al V-lea (1409-1410), care fiind un grec latinizat din Venetia (Petru Filargis) dădea speranța unirii celor două Biserici și eliminării schismei papale. Din păcate nici unul din cele două deziderate n-au fost realizate iar Biserica Apuseană avea acum trei papi.

După moartea papei Alexandru al V-lea a fost ales Ioan al XXIII-lea (1410-1415), un om dezinteresat față de situația Bisericii. Sinodalii indignați și descurajați au început să părăsească lucrările sinodului reușindu-se în final să se hotărască convocarea unui nou sinod trei ani mai târziu.

Sinodul de la Konstanz (1414-1418) a fost convocat și patronat de împăratul Germaniei, Sigismund I (1410-1437), care urmărea atât încetarea schismei papale, cât și demararea reformei „in capite et membris”. Acest „congres apusean” cu o largă participare din partea clerului și a laicatului a rezolvat pe lângă problema schismei papale și pe cea a condamnării mișcărilor eretice promovate de reformatorii John Wicliff (†1384) și Jan Hus (†1415).

Papa Ioan al XXIII-lea, însoțit de 9 cardinali și alți demnitari, a sosit la sinod la 28 octombrie 1414. Pentru că la deschiderea oficială din 5 noiembrie 1414 nu au fost prezenți toți invitații, s-a decis ca prima ședință să se țină în 16 noiembrie.

În ședința din 2 martie 1415 papa a fost obligat să citească în fața sinodului o declarație prin care se obliga să demisioneze dacă vor face același lucru și ceilalți doi papi. În aceeași ședință s-a citit și un rechizitoriu alcătuit împotriva lui. Dându-și seama că se găsește într-o situație defavorabilă, papa intenționa să fugă. Intuind aceasta, împăratul a dispus păzirea porților orașului. Travestit în vizitiu princiar și sprijinit de ducele Friederich de Austria, papa a reușit să părăsească orașul în noaptea de 20 martie 1415 însă a fost prins și adus înapoi de garda imperială. Întemnițat la 17 mai 1415, într-un castel, a fost eliberat abia în anul 1419, murind la scurt timp.

În aceste condiții cei 1800 de sinodali au considerat că sunt create premisele înfrângerii monarhiei absolute papale prin declararea superiorității autorității conciliului față de autoritatea papei. Conform teoriei „conciliariste” promovată în special de Universitatea din Paris prin Jean Charles Gerson (1362-1429) și Pierre d'Ailly (1350-1420), episcop de Cambrai, sinodali au hotărât următoarele:

1. Sinodul întrunit legitim, prin puterea Sfântului Duh, reprezintă Biserica militantă și deține puterea în chip nemijlocit de la Dumnezeu. Toți, chiar și papa, sunt obligați să i se supună în ceea ce privește credința, încetarea schismei și reforma Bisericii „in capite et membris”.

2. Cine se va opune sinodului va fi pedepsit conform legii și prevederilor dreptului canonic.

3. Papa Ioan al XXIII-lea, pentru că a părăsit sinodul este suspectat de favorizarea schismei și de erezii.

4. Membrii sinodului au avut și au deplină libertate de decizie.

Pentru a evita situația penibilă prin care a trecut rivalul său, papa Grigorie al XIII-lea a renunțat la demnitatea papală în schimbul unui post de episcop și a titlului de cardinal de Korzo, murind în anul 1417. Numai papa Benedict al XIII-lea n-a vrut să cedeze și acționa ca antipapă trăind în Franța la Perpignan.

La 11 noiembrie 1417 sinodul alegea ca papă legitim pe Otto de Colona primind numele Martin al V-lea (1417-1431), punându-se astfel capăt marii schisme papale care a tulburat Biserica Apuseană între anii 1378-1417. Deși era ales papă cu acordul unui sinod conciliarist, Martin al V-lea a reușit să dirijeze în așa fel deciziile finale încât să nu fie obligat să demareze acțiunea de reformare a Bisericii „in capite et membris” cum se prevedea inițial.

În afară de aceste realizări, Sinodul de la Konstanz a judecat și cazul prereformatorului ceh, Jan Hus. Considerat un lider popular care încerca să remedieze carențele morale și

administrative din Biserică, a fost condamnat ca eretic, depus din treapta preotească și extrădat autorităților civile, murind prin ardere pe rug la 6 iulie 1415.

În luna februarie 1418 sosea la Konstanz o delegație a Patriarhiei Ecumenice formată din 19 mitropoliți răsăriteni printre care și Grigorie Țamblac al Kievului. Preocupați de situația Bisericii lor, sinodali n-au fost interesați să discute în mod special problema unirii cu grecii, de aceea delegația ortodoxă s-a întors în Răsărit fără vreun rezultat pozitiv.

Sinodul de la Konstanz a fost declarat închis de papa Martin al V-lea, la 22 aprilie 1418, după ce se ținuseră 45 de sedințe publice și mai multe consultative.

Sinodul de la Basel (1431-1449) a avut o desfășurare foarte agitată. Papa Martin al V-lea silit de împrejurări a convocat sinodul la Pavia (1422) care urma să discute problema reformei în Biserică, dar izbucnind o epidemie de ciumă l-a mutat la Siena. În urma discuțiilor tensionate, la propunerea regelui Angliei, Henric al VI-lea (1422-1461) sinodul s-a mutat la Basel, în Elveția, papa fixând deschiderea lui în luna iulie 1431. Papa Martin al V-lea muri însă înainte de demararea lucrărilor, iar numărul mic al participanților și atitudinea prea liberală față de scaunul papal, l-au determinat pe noul papă, Eugeniu al IV-lea (1431-1447), să dispună la 18 decembrie 1431 închiderea sinodului și transferarea lui la Bologna, urmând ca acolo să se discute unirea cu grecii.

Sinodali surprinși de această decizie, au înțeles că mutarea sinodului urmărea sancționarea decretului conciliarist de la Konstanz. De aceea, încurajați de împăratul Sigismund I al Germaniei, de majoritatea prinților și de votul clerului francez întrunit la Bourges (1432) ca și de distinsele personalități sosite la Basel, ei au hotărât să continue lucrările sinodului, punându-l sub protecția a trei prinți. De asemenea, s-a hotărât ca opiniile profesorilor universitari, doctori în teologie și drept canonic și a altor clerici erudiți, să fie mai bine cotate decât cele ale episcopilor.

La început papa Eugeniu al IV-lea n-a recunoscut sinodul. Constrâns însă de conflictele cu familia Colonna (rudele antecesorului său), cu ducele Filippo Viscanti de Milano și cu Braccio di Montane (poreclit Fortebraccio pentru că deținea în mare parte supremația asupra statului papal) și sfătuit de cardinalul Cesarini (delegatul său la sinod), el a retras bula prin care dizolva conciliul și printr-o nouă enciclică, *Dudum sacrum*, dată la 15 decembrie 1431 recunoștea valabilitatea lui, dar respingea deciziile luate până în acel moment.

Odată refăcută colaborarea dintre papă și sinodali, s-a trecut la discutarea problemelor de fond: reforma curiei papale și realizarea procedurii de alegere a papei. Tot acum s-a hotărât ca pe viitor papa să depună un jurământ în fața sinodului. S-a ajuns din nou la neînțelegeri în momentul în care urma să se fixeze locul desfășurării sinodului unionist. În timp ce legații papali căutau să impună un oras italian, sinodalii optau pentru Basel, Avignon sau Savoya.

Pentru a pune capăt acestor discuții, papa Eugeniu al IV-lea a hotărât prin enciclica *Doctoris gentium* din 18 septembrie 1437 transferarea sinodului de la Basel la Ferrara, oraș așezat pe coasta de răsărit a Italiei. Această decizie i-a nemulțumit pe sinodali, care în ședința din 22 ianuarie 1438 au hotărât suspendarea papei prin neprezentare, iar la 25 iunie 1439, 20 de episcopi și peste 300 de doctori în teologie l-au declarat eretic și l-au depus din scaun pentru că a refuzat să respecte decretul emis la Konstanz. Ducele Amedeo al VIII-lea de Savoya (rămas văduv și trăind asemenea unui eremit în apropierea lacului Geneva) a fost proclamat la 5 noiembrie 1439 papă, purtând numele de Felix al V-lea (1439-1449). Astfel, s-a declanșat o nouă schismă papală, însă de mai mică amploare.

De noua schismă papală au profitat principii apuseni. Astfel, regele Carol al VII-lea al Franței a putut să pună în aplicare, *Pragmatica Sanctiune* de la Bourges (1438) prin care Biserica din Franța își declara independența față de papă și pune bazele viitoarei „libertăți galicane”. Principii electori

germani declarară un fel de neutralitate față de ambii papi. Regele Alfons al V-lea al Aragonului îl recunosc pe papa Felix al V-lea penru a se folosi de el în politica sa externă, vizând în special regatul de Neapoli. Ioana a II-a, descendentă din familia de Anjou, îl adaptase pe Alfons de Aragon, care era deja rege al Siciliei și îl desemnase moștenitor de Neapoli. Papa Eugeniu al IV-lea îl prefera pe ducele Renato, tot din familia de Anjou, însă, acesta a fost învins de Alfons, care îi propusese papei o formulă de compromis: nu-l mai susținea pe papa Felix al V-lea dacă i s-ar fi oferit regatul de Neapoli și-ar fi fost desemnat fiul său Ferrante, moștenitor al acestui regat. Papa Eugeniu al IV-lea semnă pactul cu Alfons al V-lea în anul 1444, un rol important jucând în această înțelegere episcopul Alfonso Borgia al Valenciei recompensat pentru aceasta cu titlul de cardinal și deschizându-i calea spre scaunul papal, unde a urcat cu numele de Calist al III-lea (1455-1458). El a făcut un mare deserviciu Bisericii Apusene pentru că l-a făcut cardinal pe viciosul său nepot, Rodrigo Borgia, viitorul papă Alexandru al VI-lea (1492-1503).

Nemaifiind sprijinit de Franta, Scoția și chiar de Germania din anul 1445, papa Felix al V-lea nu mai constituia un pericol pentru Eugeniu al IV-lea, care după o absență de nouă ani revenea la Roma. Sinodului de la Basel, deși închis abia în anul 1449, i-au fost recunoscute doar primele 25 de ședințe în care s-a discutat procedura de combatere a ereziilor și alte probleme bisericești, care însă nu subminau autoritatea scaunului papal. Prin Sinodul unionist de la Ferrara-Florența finalizat cu semnarea actului de unire din 6 iulie 1439, prestigiul papei Eugeniu al IV-lea a crescut foarte mult și a anihilat condamnarea și depunerea din scaun hotărâte de sinodalii rămași la Basel, la 24 ianuarie 1438.

Pe patul de moarte, papa Eugeniu al IV-lea află că schisma de la Basel a luat sfârșit și astfel Biserica Apuseană nu va mai avea pe viitor un antipapă.

Bibliografie

G. Stănescu, *Politica imperialistă a papii Inocențiu III și luptele de succesiune dintre Staufi și Walfi*, Cluj, 1939; W. Ullmann, *The growth of papal government in the Middle Ages*, London, 1953; K. Mitbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, Tübingen, 1967; W. Imkap, *Das Kirchenbild Innocenz III (1198-1216)*, Stuttgart, 1983; M. Șesan, *Năsterea ideii papale*, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1962, p. 469-482; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, vol. I-II, Tübingen, 1930-1933; Pierre du Luz, *Histoire des papes*, 2 vol. Paris, 1960; J. Gill, *Histoire des conciles: Constance et Bale, Florence*, Paris, 1965; A. Müller, *Das Konzil von Konstanz, Freiburg im Breisgau*, 1961; D. Manu, *Sinodul conciliarist de la Konstanz (1414-1418) și participarea Bisericii Ortodoxe din Moldova și Muntenia*, în „Studii Teologice”, nr. 5-6/1973, p. 377-386.

VII.6. Erezii în Apus

VII.6.1. Catarii

Această erezie a fost considerată ca o continuare a bogomilismului, (după ce adepții ei s-au răspândit în Europa Occidentală), sau o reînviere a concepțiilor maniheiste.

Catarii promovau o doctrină dualistă, având ca principiu lupta dintre bine și rău. Ei considerau Biserica și lumea create de diavol. De aceea, combăteau ierarhia și caracterul sacramental al Bisericii. Nu acceptau dogmele și tainele Bisericii și luptau pentru depozarea ei de averi, acuzându-i în special pe clerici de lux și preocupări lumești.

Erezia a cunoscut adepți în secolele XI-XV în Franța, Germania, Italia, Spania și Anglia. Prima dată a fost identificată în Italia prin anii 1030-1040 și în Franța în ținutul orașului Albi de unde catarii au mai fost numiți și albigenzi. Din Franța ei s-au răspândit în Spania, iar în secolul al XI-lea sunt întâlniți și în Germania descendenți ai prizonierilor aduși din Europa Centrală, adepți ai bogomilismului.

Membrii acestei secte au fost persecutați cu cruzime de Inchiziție, papa Inocențiu al III-lea (1198-1216) consimțind chiar asupra unei cruciade împotriva lor din partea nobilimii franceze. Un număr imens de catari a căzut victimă, aceștia fiind arși pe rug, torturați sau întemnițați pe viață. La un moment dat se ucidea fără discernământ, erau omorâți chiar și unii credincioși loiali autorității de stat și bisericești. Abatele Arnold de Citeaux afirma: „Ucideți-i pe toți, căci Dumnezeu îi va alege pe ai Săi!”. Prigonirea lor s-a extins și în celelalte țări vest-europene, așa încât adepții sectei catarilor, care au rezistat până în secolul al XVI-lea au aderat la Reforma protestantă.

VII.6.2. Probrusierii

Această sectă, al cărui nume vine de la inițiatorul ei Petru Brusius, a cunoscut ca arie de răspândire Franța. Ea se manifesta în primul rând împotriva clerului, acuzându-l de corupție, îmbogățire, îngâmfare, și cerându-i să se întoarcă la pocăință și sărăcie. Secta propunea secularizarea averilor bisericești, care să fie împărțite celor săraci.

Petru Brusius s-a ridicat împotriva clerului, contestând cultul divin, botezul copiilor, dogmele Bisericii și Biserica, ca locaș de cult. El, împreună cu alți adepți, a fost ars pe rug în anul 1137.

Un alt adept și lider al mișcării a fost italianul Arnaldo di Brescia (1100-1155). Acesta, conducând mișcarea populară, care urmărea instaurarea comunei la Roma în anul 1143, după înfrângere s-a refugiat în Germania. Împăratul Friedrich I Barbarossa l-a prins și l-a predat papei Adrian al IV-lea, care a ordonat executarea lui.

VII.6.3. Valdenzii

Promotorul acestei erezii a fost Petru Valdus, un comerciant din Lyon, care, preocupat de soarta omului, a ajuns la

concluzia că mântuirea se poate dobândi numai prin sărăcie și pocăință. Ideile sale le-a pus în practică, vânzându-și averea și împărțind-o săracilor, după care a fondat o asociație cu adepții ideilor lui. Deoarece critica ierarhia, învățând că aceasta și-a pierdut harul apostolic datorită bogăției, a fost oprit să mai predice de episcopul Lyonului și excomunicat de papa Lucian al III-lea (1181-1185). Excomunicarea l-a îndârjit și mai mult în acțiunea sa anticlericală și a început să-și hirotonească el însuși ucenici. Din punct de vedere doctrinar, Petru Valduș nu accepta purgatoriul și indulgențele, în rest a rămas fidel învățăturii romano-catolice.

Cu toate că au fost persecuții, valdenzii s-au menținut ca mișcare sectantă până astăzi, având chiar o facultate de teologie valdeză în Italia.

Aceste erezii din Apus au fost grupări prerreformatoare protestatare care au precedat marea Reformă luterană.

Bibliografie

R. Laiont (editor), *Les Cathars en Occitanie*, Paris 1982; J. Duvernoy, *Le Catharisme L'histoire des Cathars*, Toulouse, 1979; Ch. Tuozelier, *Catharisme et Valdésisme en Languedoc à la fin du XII-e et au début du XIII-e siècle*, Paris, 1965; I. P. Culișanu, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, 1995, p. 270-296; *Catarii*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 9-10/1964, p. 964-973.

VII.7. Monahismul apusean

Monahismul apusean a cunoscut în secolele XI-XIV o puternică dezvoltare, fiind organizat sub forma ordinelor monahale și militare, cunoscute în Italia, Franța, Germania, Spania și Anglia. Spre deosebire de cel răsăritean ascetic, contemplativ, practic și social, monahismul apusean era foarte centralizat și supus total puterii papale. Scopul urmărit era asceza (ceva mai blândă), asistența socială, combaterea imoralității clerului și credincioșilor. Uneori s-a exagerat pe plan

etic încât dominicanii de exemplu au promovat Inchiziția, iar misionarismul de tip apusean în Europa, Asia, Africa și chiar țările ortodoxe au trezit repulsie din partea acestor popoare.

În afara ordinelor centralizate, conduse de un general, iar la nivel de țară de un provincial, au existat și organizații mai mici numite, „confreerii” sau „tertiarii”. Din acestea făceau parte cei care nu puteau fi admiși în rândul monahilor, dar practicau asistența socială și opera caritativă ca și laicii.

VII.7.1. Mari ordine monahale

1. *Ordinul cartusienilor*. A fost înființat în anul 1086, în Franța, lângă Grenoble, în pustietatea Cartusium, de canonicul Bruno de Reims. Ordinul urmărea întărirea disciplinei monahale și clericale, monahii practicând asceza și sărăcia. Se hrăneau numai cu legume, fructe, pâine și apă, purtând haine aspre. Numai la sărbători mâncau pește și brânză. Se ocupau cu agricultura și transcrierea cărților, singurele daruri acceptate fiind alimentele și materiale de scris. Ei practicau tăcerea și singurătatea.

Regulile de viață ale ordinului au fost formulate de abatele Guido (†1157). În secolul al XIII-lea exista și o mănăstire de călugărițe cartusiene. Ordinul a dat Bisericii Apusene multe personalități.

2. *Ordinul cistercienilor*. A fost întemeiat în 1098 de egumenul benedictin Robert, în valea Cistercium (Citeaux), în Franța, având ca scop îmbunătățirea vieții monahale. Cistercienii trăiau simplu, în singurătate, lucrând pământurile necultivate. Refuzau aproape orice fel de daruri.

Un mare renume a adus ordinului intrarea lui Bernard de Clairvaux (†1153) în mănăstirea lor în anul 1112. Provenea dintr-o familie foarte bogată și a venit în mănăstire împreună cu patru frați și un tînchi. Bernard a combătut mișcările extremiste, ca cea a lui Arnolfo di Brescia, în Lombardia, (discipolul

scolasticului Abelard, †1142) și a propagat cruciada a II-a (1147-1149).

După 500 de ani de existență cistercienii, numindu-se și „bernardini” după Bernard de Clairvaux aveau 500 de mănăstiri.

3. *Ordinul carmelitilor* a fost întemeiat pe muntele Carmel în Palestina, de cruciatul Berthold de Calabria în anul 1156. În anul 1219 ordinul a fost recunoscut de patriarhul latin de Ierusalim, care i-a impus ca reguli de viațuire: sărăcia totală, abținerea de la carne și tăcerea, de la Vecernie până la o treime din a doua zi.

În anul 1238, datorită asupririi arabe, carmelitii au venit în Europa, practicând viața de obște. Din anul 1251 ordinul a cunoscut o perioadă de înflorire, datorită generalului Simeon Storck, care pretindea că a primit de la Maica Domnului un veșmânt, numit scapular, de culoare castanie. Monahii care mureau cu acest veșmânt ar fi scoși din purgatoriu de însăși Maica Domnului. Veșmântul era compus din două bucăți, una în față și alta pe spate, pe care îl poartă carmelitii până astăzi.

Din secolul al XV-lea se cunosc și mănăstiri de călugărițe carmelite.

4. *Ordinul franciscanilor* a fost întemeiat de Francisc de Assisi (1182-1226) în provincia Umbria (Italia), în anul 1209. Francisc, după o boală îndelungată și mai multe încercări, a părăsit cariera cavaleriească, ducând o viață simplă, în sărăcie și pocăință, practicând asistența socială și zidind locașuri de rugăciune. Era îmbrăcat într-o haină neagră, încins cu o funie și umbla desculț. La început Francisc a fost dezmostenit de părinți și părăsit de prieteni. Dezaprobat de papa Inocențiu al III-lea, ordinul a fost recunoscut oficial de papa Honoriu al III-lea în anul 1223 sub numele de „ordinul fraților minori” sau „ordinul serafic”, având centrul în capela Portiuncula din Assisi. Practicau sărăcia totală și puteau predica pretutindeni.

În anul 1212 s-a înființat ordinul franciscanelor sau al clareiselor, după numele Clarei de Assisi, întemeietoarea ordinului, iar în anul 1224 s-a format și o confrerie, din laici, bărbați și femei.

Deși a murit tânăr (44 de ani), Francisc de Assisi a devenit foarte popular încât la 40 de ani după moartea lui (1226) existau 8000 de mănăstiri. Pe seama lui s-a transmis o tradiție, anume că în anul 1224, la Sărbătoarea Înălțării Domnului i-au fost imprimate pe corp „stigmatete” Domnului de către un serafim. De aceea i s-a dat numele de „Seraficus” și a fost canonizat în anul 1228 de papa Grigorie al IX-lea (1227-1241).

În anul 1230 ordinul s-a scindat: observanții sau riguroșii (păstrau regulile aspre ale ordinului) și conventualii (practicau viața în comun, admitând chiar unele averi pentru ordin). Abia la Sinodul de la Konstanz (1414-1418) au putut fi împăcați, ca două ramuri deosebite. Franciscanii poartă o haină neagră sau cafenie cu glugă (capuciol), de unde și numele de capucini, încinsă cu o funie și sandale în picioare.

Pentru că renumitul teolog Duns Scott (†1308) a fost franciscan, ei se mai numesc și „scotiști”.

5. *Ordinul dominicanilor* a fost înființat de canonicul spaniol din Castilia, Dominic Guzman (1170-1221) în sudul Franței, în anul 1215. Ordinul condamna luxul, avuția, lăcomia și imoralitatea clerului, căutând să stopeze aderarea credincioșilor la ereziile anticlericale. În anul 1204, Dominic, îmbrăcat sărăcăcios și desculț, predica la Toulouse, reușind să convertească mulți catari. În anul 1215, adoptând regulile de viațuire ale franciscanilor (cu unele deosebiri), a întemeiat ordinul fraților predicatori.

Papa Honoriu al III-lea a recunoscut ordinul în anul 1216, l-a pus sub directă sa ascultare și le-a permis dominicanilor să predice, să săvârșească taine și să mărturisească. Pentru că predica împotriva episcopilor au avut de înfruntat greutate.

Dominic a murit în anul 1221. Papa Grigorie al IX-lea le-a dat jurisdicție asupra ereticilor, dar pentru că au fost foarte cruzi, mai ales cu catarii, populația i-a numit ostentativ dominicani, adică „Domini canes” - „câinii Domnului”.

După 5 ani, dominicanii aveau 8 provincii și 60 de mănăstiri mari. Prestigiul lor creștea pentru că erau culti, iar prin aderarea lui Toma d'Aquino (†1274) la ordinul lor le-a sporit și mai mult faima, fiind numiți și tomiști.

Ei nu erau iubiți de popor, dar au contribuit la promovarea învățământului teologic universitar. Uniforma lor era formată dintr-o tunică albă peste care purtau o mantie neagră cu glugă.

VII.7.2. Ordine monahale militare

Acestea au fost înființate după cuceririle cruciaților în Răsărit având în administrație casele de găzduire, azilele și spitalele.

1. *Ordinul ospitalierilor sau ioaniților*. Negustorii italieni din Amalfi au zidit în 1048, în Ierusalim, un azil pentru pelerini și bolnavi, sub patronajul Sfântului Ioan Botezătorul. Ordinul ioaniților inițial caritativ, a devenit în 1118 ordin militar, format din cavaleri, preoți și infirmieri, urmărind menținerea stăpânirii cruciate în teritoriile ocupate de la musulmani. Purtau o manta cu cruce albă în 8 colțuri, iar în luptă o manta roșie cu cruce albă.

După căderea Ierusalimului (1187) sub sultanul Saladin, ioaniții s-au retras la Acra, apoi în 1247 erau în Banatul Transilvaniei, cum dovedește „Diploma cavalerilor ioaniți” dată de regele Ungariei Bela al IV-lea. Pe urmă îi întâlnim în insula Rodos (1310-1522) iar după cucerirea insulei de către turci s-au stabilit la Malta (1530-1798) după care mai puteau fi găsiți în Austria, Italia, Spania.

2. *Ordinul templierilor*, a fost înființat de cavalerii francezi în frunte cu Hugues de Payens în 1118, regele Balduin al

II-lea oferindu-le o parte din palatul așezat pe locul vechiului templu mozaic. Purtau o mantie neagră cu cruce roșie. După anul 1291 au părăsit Palestina, stabilindu-se în Franța, deținând mari averi.

Din ordinul regelui Franței, Filip al IV-lea cel Frumos (1285-1314) sinodul de la Vienne (Franța) a desființat ordinul, averile fiind confiscate de rege. Marele maestru al templierilor, Jaques de Molay a fost arestat (1307) și ars pe rug la 11 martie 1314 împreună cu el și alți 54 de templieri, care au declarat că au fost chinuți să declare că sunt vinovați de imoralitate și idolatrie. În același an (1314) au murit neașteptat papa Clement al V-lea și regele Filip al IV-lea, adepții templierilor considerând aceasta pedeapsă divină.

3. *Ordinul teutonilor* a fost înființat în anul 1190, în timpul cruciadei a III-a pentru pelerinii și bolnavii germani. Erau foarte disciplinați și chiar cruzi. Purtau o mantie albă cu cruce neagră. Părăsind Palestina au venit la Veneția și apoi în Germania la Magdeburg.

Între anii 1212-1225 regele Ungariei Andrei al II-lea i-a chemat și i-a așezat în Țara Bârsei pentru a apăra regatul de invazia popoarelor din sud-estul Carpaților. Deoarece au construit cetăți de piatră, regele Ungariei i-a alungat în anul 1226, mutându-se în Prusia Orientală, unde având misiunea de a converti i-au exterminat pe localnici. Din anul 1309 și-au mutat sediul la Marienburg, intrând în conflict cu polonezii. Voievodul Alexandru cel Bun i-a ajutat pe polonezi în luptele de la Grünwald (1410) și la Marienburg (1422). În 1446 o parte a Prusiei a fost ocupată de regatul polon, iar în anul 1525 teutonii, de acum stăpâni în Prusia, au trecut la luteranism.

VII.8. Inchiziția

Aceasta a fost o instituție juridică, un tribunal de reprimare, în slujba papalității și regalității în care se urmărea

reprimarea oricăror mișcări eretice. Numele vine de la verbul „inquiero, -ere”, a căuta, a descoperi, a corecta, a ancheta, folosindu-se o procedură de judecată deosebită de cea uzuală.

Dacă după dreptul roman orice procedură de judecată se făcea în urma unei sesizări, unei acuzații, Inchiziția proceda la judecare chiar dacă nu exista un acuzator, de aceea ea a constituit o mutilare a jurisprudenței clasice.

Procedura inchițională cunoștea mai multe etape:

1. Inchizitorul (judecătorul) vizita zonele considerate că sunt contaminate cu învățături eretice. Cu această ocazie predica în biserici și era anunțat „timpul de grație”, care varia de la 15 zile la o lună. În această perioadă cei bănuți de erezie puteau să se prezinte la inchișitor de bunăvoie bucurându-se de o oarecare clementă. Cei bănuți, care nu se prezentau erau arestați.

2. Interogatoriul făcut de inchișitor. După ce acuzații jurau pe Sfânta Evanghelie, trebuiau să răspundă la întrebări. Cei care negau că sunt adepții ereziei erau confrunțați cu martori, care de cele mai multe ori nu aveau nici o legătură cu acuzatul (poate nici nu-l cunoșteau). De la un timp s-a luat dreptul acuzatilor de a avea avocat.

3. Se proceda apoi la constrângerea acuzatului, adeseori prin torturări, să mărturisească apartenența la erezie.

4. Pronunțarea sentinței în public

5. Act de credință - „autodafe” - lepădarea de erezie.

6. Acuzatul era excomunicat și anatematizat.

Întrucât inchișitorul nu putea da pedeapsa cu moartea (Biserica nu putea executa pedeapsa capitală), acuzatul era dat pe seama „brațului secular”, care executa arderea pe rug pentru a nu se spurca pământul.

Erau pedepsiți cu moartea ereticii iar cei acuzați de complicitate erau deposezați de averi, închiși pe viață (erau zidiți într-o celulă) și maltratați.

Inchiziția a fost înființată de papa Lucius al III-lea (1181-1185) în anul 1184, la Sinodul de la Verona, cu numele

de „Sfântul oficiu”, ca tribunal eclesiastic papal pentru combaterea catarilor sau patarenilor din Lombardia. În anul 1215, la Conciliul al IV-lea Lateran, papa Inocențiu al III-lea (1198-1216) a stabilit procedura inchițională cu etapele amintite mai sus.

Între anii 1184-1233 Inchiziția a fost încredințată episcopilor. Papa Grigorie al IX-lea (1227-1241) a permanentizat Inchiziția și a încredințat-o ordinului dominicanilor. Papa Inocențiu al IV-lea (1243-1254) permitea prin enciclica din anul 1252 practicarea torturii pentru a obține mărturisiri care de cele mai multe ori erau false, după cum le impuneau anchetatorii. Acest lucru a dus la abuzuri încât nu erau anchetați numai ereticii ci și cei ce săvârșeau sacrilegiu, blasfemie, sodomie, vrăjitorie, magie. Cădeau pradă Inchiziției chiar și unii oameni nevinovați, dar bogați, pentru a li se putea confisca averile.

În timpul papei Iuliu al II-lea (1503-1513), prin bula din 14 ianuarie 1505, tribunalul inchițional judeca și alte învinuiri: dobânda, bigamia, adulterul, imoralitatea clerului (mai ales păcatul numit „incitare la desfrâu a credincioaselor în timpul mărturisirii păcatelor”).

Mai grav era faptul că acuzatorii puteau fi chiar eretici, criminali, excomunicați, recidiviști, vecini răzbunători. Pedepsele erau incredibile: arderea pe rug chiar și a celor morți (erau deshumati), flagelarea în biserică în timpul Liturghiei, închisoarea (considerată loc de corecție și nu pedeapsă), confiscarea averilor. Se puteau bucura de bunăvoință ereticii, care se predau de bunăvoie, sau copiii care-și denunțau părinții.

Omoruri în masă au avut loc în timpul de grație al așa-numitei cruciade împotriva albigenzilor, declanșată în anul 1209 de papa Inocențiu al III-lea.

În Spania, Inchiziția a cunoscut cele mai detestabile forme. În anul 1483 s-a înființat Consiliul suprem al Inchiziției, numit și „Suprema”, inchișitor general fiind dominicanul

Thomas de Torquemada (1420-1498). Timp de 8 ani, numai în Sevilla au fost arse pe rug 700 de persoane și peste 5000 au suferit pedepse. Inițial, Inchiziția spaniolă a acționat contra iudeilor și maurilor, apoi contra ereticilor și în final împotriva tuturor celor care se împotriveau Bisericii Romano-Catolice, regalității, feudalilor și chiar celor care luptau pentru dreptate socială.

Numărul victimelor este greu de stabilit deoarece se păstra secret. Se vorbește de 4000 de arderi pe rug în decurs de 350 de ani, excluzând victimele din Spania, unde în secolul al XVI-lea Inchiziția a devenit o mașină de război politic. Cronicarul spaniol Fernando del Pulgar vorbește de 2000 de condamnări la moarte și 15000 recuperați prin tortură numai până la anul 1490. Juan Antonio Liorant vorbește de 31912 de arderi pe rug, în efigie 27659 iar 291450 au suferit închisoare (*Histoire critique de L'Inquisition d'Espagne*, 4 vol., Paris 1814-1817).

Inchiziția a atras de partea sa în secolul al XVII-lea și pe iezuiți, ordin înființat de spaniolul Ignatiu de Loyola și aprobat de papa Paul al III-lea (1534-1549) în anul 1540, mai ales în susținerea monarhiei spaniole.

Inchiziția spaniolă a fost abolită de parlament la 22 februarie 1813. În Portugalia a fost interzisă din anul 1822, iar în Italia în 1848.

Bibliografie

R. S. Manselli, *Francesco D'Assisi*, Roma, 1980; N. H. Vicaire, *Geschichte des Heiligen Dominikus*, Feiburg, 1957; R. Pernoud, *Templierii*, trad. de A. Niculescu, București, 1966; A. Demurger, *Templierii*, București, 1999; E. Gilson, *Filosofia în Evul Mediu*, trad. de I. Stănescu, București, 1995; Henry Komen, *Histoire de l'inquisition espagnole*, trad. din engleză, Paris, 1966; Recenzie I. Rămureanu, în „Ortodoxia”, nr. 1/1969, p. 94-97; I. Baltrusaistis, *Evul Mediu fantastic*, București, 1975; N. Benazzi, M. D'Amico, *Cartea neagră a inchiziției*, trad. de M. Schiopu, București, 2001; B. Bennassar, *Inchiziția spaniolă*, București, 1983; P. Culianu,

Eros și magie în Renaștere, București, 1994; A. Florea, *Tortura în Occidentul Medieval*, în „Magazin istoric”, decembrie, 1968; A. Hiatt-Verill, *Inchiziția*, trad. rom. de G. Dinu, Craiova, 1931; N. Miron, *Cel mai temut tribunal al istoriei*; *Inchiziția* în „Magazin istoric”, iulie-august, 1969; G. Pérez, Benito, *Torquemada*, vol. I-II, București, 1984; L. Tamaris, *Marele inchizitor*, București, 2003; G. Testas, J. Testas, *Inchiziția*, Timișoara, 1993; M. Floroiaia, *Inchiziția în Europa*, Iași, 2001.

VIII. Sinodul unionist de la Ferrara-Florența (1438-1439)

După Marea Schismă de la 1054 și până la căderea Constantinopolului s-au făcut mai multe încercări de refacere a unității bisericești dintre Răsărit și Apus, soldate din nefericire cu eșec. Fără îndoială că una din cauzele importante ale eșecului a fost interesul extrabisericesc manifestat de promotorii acestor încercări de unire. Papalitatea urmărea prin realizarea unirii dintre greci și latini supunerea Bisericii răsăritene scaunului papal urmând ca prin aceasta să-și extindă supremația juridică și peste Răsăritul creștin. La rândul său împăratul bizantin spera ca prin aceasta să obțină ajutor financiar și militar apusean pentru salvarea imperiului supus unei ofensive sistematice din partea turcilor.

La începutul secolului al XV-lea, ambele părți trecând prin mari dificultăți (papalitatea confruntându-se cu lipsa de autoritate cauzată de marea schismă papală și sinoadele conciliariste, iar împăratul bizantin cu un iminent atac asupra Constantinopolului), au demarat o nouă rundă de negocieri privind reunificarea Bisericilor. Relațiile politice și bisericești dintre Răsărit și Apus erau foarte încordate. Răsăritenii nu mai aveau încredere că ar putea fi tratați ca frați și ajutați ca atare după ce s-au confruntat de atâtea ori cu tendințele de cucerire și expansiune politică și economică din partea Apusului. Apusenii la rândul lor, cunoscând o incontestabilă dezvoltare culturală și economică față de Răsăritul creștin secătuit de turci

și tătari, ajunseser la conștiința superiorității și a autosuficienței, încât nu-i mai interesa de grecii schismatici, iar papalitatea, urmărind să-și întărească puterea lumească, trata problema unirii religioase numai din perspectiva supunerii grecilor scaunului papal.

Ideea convocării unui sinod ecumenic în cadrul căruia să se realizeze împăcarea dintre cele două Biserici era susținută nu numai de Constantinopol, ci și de papalitate, chiar dacă se temea de conciliarismul decretat de sinoadele apusene. Totuși, un astfel de sinod presupunea costuri importante și nu putea evita discutarea problemelor controversate acutizate în secolul al XIV-lea, provocând noi animozități de ambele părți.

Toate încercările de unire anterioare n-au adus beneficii grecilor, iar Apusul a înțeles tot mai mult că unirea religioasă are conotații politice. De aceea, deviza curiei romane era: mai întâi supunere față de scaunul papal, adică recunoașterea primatului juridic al papei și apoi acordarea ajutorului militar împotriva turcilor. Ori, o astfel de supunere bisericească nu puteau accepta grecii. În timp ce, înainte de consumarea schismei de la 1054, grecii ar fi fost dispuși să-l accepte pe papa ca ultimă instanță de judecată în problemele pe care ei singuri nu le-ar fi putut rezolva și să-i acorde primatul de onoare, acum nici nu voiau să audă despre o ascultare absolută pe care încerca Roma s-o impună împăratului Mihail al VIII-lea Paleologul (1261-1282) și patriarhului Ioan Bekkos (1275-1282) după Sinodul unionist de la Lyon (1274), dar mai ales împăratului Ioan al V-lea Paleologul (1341-1391) în anul 1379. Aceasta presupunea prezența permanentă a unui legat papal în Constantinopol, împuternicit să dirijeze întreaga viață bisericească din Bizanț și să latinizeze Biserica răsăriteană. Altfel spus, Roma nu renunțase la ideea numirii unui patriarh latin în Constantinopol care, în situații concrete, putea îndeplini și rolul unui împărat latin.

De asemenea, în Constantinopol se știa despre îngrădirile cu care se confruntau grecii pe linie bisericească în ținuturile

foste bizantine (de exemplu Creta sau Cipru) ocupate acum de apuseni.

Nici politica franceză sau a casei de Anjou, promovată tot mai intens de papi, nu era agreată în Constantinopol. Bizantinii, în general, respingeau ceea ce nu era grecesc și cu atât mai mult acum, când cultura grecească, ce dominase lumea creștină, cunoștea un vădit regres. La rândul lor, cruciadele, menite inițial să elibereze Locurile Sfinte de sub ocupația arabă, au devenit tot mai mult un pericol pentru Bizanț, punctul culminant atingându-l cruciada aIV-a prin ocuparea Constantinopolului la 13 aprilie 1204. În anul 1261 orașul a redevenit capitala Imperiului Bizantin, însă ceea ce n-a reușit să deterioreze complet ocupația cruciată, au realizat orașele italiene, care au redus la minimum puterea economică a Bizanțului. În fața aroganței apusene, grecilor li se cerea să cedeze și pe linie bisericească.

În fața acestei situații la care se adăuga faptul că Apusul nu acordase până atunci ajutorul militar promis, ce mai putea spera Bizanțul ortodox de pe urma unirii cu Roma? Conceptul apusean despre o Biserică unică și universală sub conducerea papei era străin Răsăritului creștin. Bizantinii vedeau realizabilă unirea formală fără implicații practice, fără schimbarea tradiției liturgice și a doctrinei. Ei nu concepeau să cedeze ceva în materie de credință, pe care au păstrat-o nealterată. Chiar dacă existau unele nereguli de ordin administrativ în Biserica din Constantinopol (certuri între episcopi, cezaropapismul imperial, tendința de îmbogățire a mănăstirilor, pregătirea intelectuală precară a clerului, etc.), ele nu primau și nu afectau dimensiunea ei teologică.

Ca atare pentru greci, motivația determinantă privind o nouă încercare de unire era ajutorul militar apusean absolut necesar împotriva turcilor, deși la mijlocul secolului al XIV-lea chiar un patriarh ecumenic a afirmat că în teritoriile ocupate de turci, creștinii răsăriteni și clerul se bucură de toleranță religioasă. Se poate deduce de aici că argumentele unioniste

ale Romei privind pericolul turcesc nu erau întrutotul convingătoare pentru bizantini. În plus, învățătura de credință în care era ancorată viața liturgică a credincioșilor răsăriteni rămăsese neschimbată. Prin urmare, pentru inovații ca de exemplu adaosul „Filioque”, nu bizantinii ci apusenii trebuiau să dea socoteală. Ori, nu s-a ținut până acum un sinod ecumenic (cel de la Lyon din anul 1274, era respins categoric de greci pentru că a lipsit participarea patriarhilor orientali și a fost rezultatul voinței și presiunii împăratului) în care să fie analizată justificarea Romei privind aceste inovații.

La rândul lor, papii au refuzat timp îndelungat să accepte discutarea unor decizii sinodale apusene într-un sinod ecumenic cu largă participare din partea Răsăritului ortodox. Apoi, ei credeau că unirea Bisericilor trebuie discutată numai cu împăratul bizantin, lui revenindu-i sarcina să-și convingă poporul în acest sens. Ca atare, papalitatea acredita în Răsărit cezaropapismul pe care îl combătea însă energic în Apus. La începutul secolului al XV-lea, acest sistem nu mai funcționa în Bizanț, iar Roma știa că voința împăratului nu s-a putut impune nici în legătură cu încercările de unire anterioare.

Trebuie amintit și faptul că învinuirile reciproce la care nu se renunțase încă, mențineau o atmosferă defavorabilă unirii.

Cu toate acestea, tratativele de unire trebuiau reluate, căci pentru bizantini pericolul turcesc devenise iminent, iar papalității nu-i convenea teoria conciliaristă și pierduse foarte mult din autoritate. Împăratul Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425), care ceruse ajutor papei fără să implice unirea Bisericilor, iar între anii 1399-1403 vizitase mai multe orașe italiene printre care și Veneția și curțile regilor Franței și Angliei solicitând ajutor militar și financiar fără să apeleze la curia papală, felicită pe papa Alexandru al V-lea (1409-1410) ales de Sinodul de la Pisa. Deși acesta era grec din Creta cu studii la Oxford și Paris, n-a fost invitat de împărat să trateze problema unirii bisericești dintre Roma și Constantinopol.

Împăratul Sigismund I al Germaniei (1410-1437), care patrona Sinodul de la Konstanz (1414-1418) l-a rugat pe împăratul Manuel al II-lea să trimită aici o delegație bizantină. Din această delegație condusă de Grigorie Tamblac, mitropolitul Kievului, făcea parte printre alții Manuel Chrysoloras (profesor la Florența din anul 1397) și Nicolae Daimonoioannes. În anul 1416 a fost prezentat sinodalilor un program în 36 de puncte care, din păcate, s-a pierdut. Programul care conținea varianta bizantină privind demararea tratativelor de unire n-a fost discutat la Konstanz, întrucât sinodalii erau preocupați în mod deosebit de înlăturarea schismei papale, așa încât au decis să revină asupra lui la sinodul ce urma să se țină peste cinci ani.

Deși teoria conciliarismului corespundea tradiției sinodale răsăritene, pentru bizantini era clar că nu pot discuta problema unirii Bisericilor decât în cadrul unui sinod garantat de papă. Probabil una dintre condițiile stipulate de programul în 36 de puncte era și aceasta, întrucât arhiepiscopul Andrei Chrysoberges de Rhodos menționa la Sinodul de la Basel că grecii nu au discutat problema unirii la Konstanz deoarece nu există încă un papă recunoscut unanim.

Nicolae Daimonoioannes ar fi expus disponibilitatea grecilor pentru unire într-o așa manieră, încât papa Martin al V-lea (1417-1431) credea că este de ajuns prezența unui cardinal ca delegat papal la Constantinopol pentru a fi martor la declarațiile de unire făcute de împărat și reprezentanții Bisericii răsăritene în mod festiv într-un cadru sinodal.

Sinodul, care după opinia grecilor trebuia să analizeze toate problemele controversate, nu s-a putut convoca întrucât în Constantinopol situația era defavorabilă unui astfel de eveniment și lipseau mijloacele materiale atât împăratului cât și papei. În anul 1422, orașul a fost asediat de turci. Papa l-a trimis pe călugărul franciscan Antonio de Massa să examineze situația concretă din capitala bizantină, încredințându-i și un program în mai multe puncte privind unirea celor două Biserici.

Întrucât conducerea politică a statului o preluase deja Ioan al VIII-lea Paleologul (coregent din anul 1421), programul papei a fost încredințat spre analiză patriarhului Iosif al II-lea (1416-1439). Documentul papal însoțit de răspunsul patriarhului a fost prezentat de Antonio da Massa Sinodului de la Pisa în anul 1423.

Printre altele, papa arăta în acest program că situația dezastruoasă în care se găsea Constantinopolul se datora numai schismei, la care patriarhul răspundea că nu numai bizantinii sunt vinovați de această dezbinare, ci și latinii. În continuare, papa aborda problema unirii în varianta expusă de Nicolae Daimonoioannes conform căreia grecii sunt dispuși să accepte învățătura latină și să se expună primatului papal. Patriarhul, dimpotrivă, răspunde că nici un delegat al său nu a fost împuternicit să trateze cu latinii o astfel de unire. Dimpotrivă, încheierea unirii într-un cadru sinodal trebuie să se facă după discutarea temeinică a problemelor controversate. În plus, la un sinod unionist trebuie să participe și reprezentanții patriarhiilor din Alexandria, Antiohia și Ierusalim, ai marilor Biserici autocefale din Peci, Ohrida și Georgia, iar sinodul să se țină în Constantinopol.

Deși papa Martin al V-lea a fost surprins de acest răspuns neașteptat, nu a renunțat la ideea unirii, ci, după relatarea lui Sylvestru Syropoulos, el ar fi transmis împăratului următorul mesaj: „Eu sunt bătrân și aproape de moarte. Îngrijește-te, deci, ca sinodul, care să încheie unirea, să aibă loc în timpul păstoririi mele. Dacă voi muri, totul va fi mult mai greu”.

Ca să fie și mai convingător, papa a cerut ordinului ioaniților și venețienilor să lupte împotriva turcilor, iar genovezilor să nu le mai livreze corăbii. În același timp, împăratul Ioan al VIII-lea încerca să obțină sprijin financiar din partea Apusului. Astfel, el a vizitat Venetia și Milano, iar în anul 1424 s-a întâlnit cu regele Sigismund al Ungariei care l-a sfătuit să nu renunțe la ideea unirii chiar dacă n-a primit nici un sprijin material apusean.

Între timp, papa Martin al V-lea a acreditat ideea discutării problemelor controversate în cadrul unui sinod dar acesta să se desfășoare în Italia. Aici putea aduna mai mulți episcopi latini iar costurile erau mai mici. Prin urmare delegația sa, din care făceau parte și Andrei Chrysoberges, pleca spre Constantinopol în anul 1426.

Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448) manifesta încă vădită reținere față de convocarea unui sinod unionist, așa încât abia în anul 1430 a trimis o delegație în Apus. S-a convenit ca împăratul să decidă asupra unui oraș situat între Calabria și Ancona pe țărmul Mării Adriatice, ca loc de desfășurare a sinodului. Trebuiau invitați toți episcopii răsăriteni, iar un ambasador papal să aducă banii necesari pentru transport la Constantinopol. Chiar dacă sinodul va eșua, să se asigure costurile revenirii delegației bizantine în capitală. De asemenea, se prevedea ca în timpul desfășurării lucrărilor sinodului, Constantinopolul să fie protejat de trupe occidentale împotriva turcilor.

Cu toate acestea, bizantinii nu priveau cu mare entuziasm pregătirea sinodului deoarece se simțeau obligați moral să facă unele concesii celor care-i finanțau. Papa Martin al V-lea a murit la 20 februarie 1431 fără a-și vedea visul realizat. Urmașul său, papa Eugeniu al IV-lea (1431-1449) nu putea deocamdată continua tratativele unioniste deoarece se confrunta cu conciliarismul pus din nou în valoare de Sinodul de la Basel (1431-1449). Tratativele cu grecii erau pe moment importante pentru el dacă reușea să-i convingă să nu meargă la Basel, ci să susțină sinodul convocat de el contribuind astfel la refacerea autorității papale.

În anul 1433 s-a făcut o nouă propunere, ca sinodul unionist să se desfășoare la Constantinopol. În acest fel puteau fi eliminate costurile privind transportul delegației bizantine în Italia, iar occidentalii puteau fi reprezentați la sinod de un grup mai mic de ierarhi și teologi. În același timp, sinodalii de la Basel îi invitau pe greci la un sinod general care putea să se

desfășoare la Avignon. Transportul, făcându-se pe mare, îi scutea pe răsăriteni de drumul anevoios peste munții Alpi pentru a ajunge la Basel. În anul 1434 s-a încheiat chiar un acord care prevedea condiții asemănătoare celor stipulate în acordul încheiat mai înainte cu papa Martin al V-lea. Rămânea încă în discuție locul întrunirii sinodului.

Tratativele se desfășurau foarte greu. Între Constantinopol, papa Eugeniu al IV-lea și sinodalii de la Basel se făceau noi schimburi de delegați, se discutau noi propuneri și se încheiau noi acorduri. În cele din urmă au ancorat în fața Constantinopolului două flotile; una trimisă de papa, și alta de sinodalii de la Basel. Împăratul Ioan al VIII-lea trebuia să decidă acum cu cine va trata problema unirii pentru a evita o confruntare navală în apele bizantine. La 18 septembrie 1437, papa Eugeniu al IV-lea, prin enciclica *Doctoris gentium* a transferat Sinodul de la Basel la Ferrara în Italia, motivând că acesta este unul din orasele preferate de greci. Deocamdată a hotărât să folosească flota papală pentru ca delegația bizantină să ajungă în Italia, urmând ca aici să decidă unde va merge pentru tratativele de unire.

La sfârșitul lunii noiembrie 1437, grecii plecau spre Italia, fiind întâmpinați la 8 februarie 1438 de dogele Venetiei. Delegația bizantină formată din aproape 700 de persoane era condusă de împăratul Ioan al VIII-lea însoțit de fratele său, despotul *Dimitrie Paleologul*. Dintre înalții ierarhi răsăriteni amintim: patriarhul ecumenic *Iosif al II-lea* (a murit în timpul desfășurării sinodului, la 10 iunie 1439), *Visarion* mitropolitul Niceei (favorabil unirii, din motive politice rămânând în Italia, fiind numit cardinal de papa Eugeniu al IV-lea și candidând în două rânduri la scaunul papal. A murit la Ravena, la 18 noiembrie 1472), *Marcu Eugenicul*, mitropolitul Efesului, reprezentând și Patriarhia Antiohiei (un mare apărător al Ortodoxiei, împotrivindu-se unirii bazată pe compromisuri), *Antonie*, mitropolitul Heracleei, reprezentând și Patriarhia Alexandriei, *Dionisie*, mitropolit de Sardes reprezentând

Patriarhia Ierusalimului (a murit la Florența fiind înlocuit cu *Dorotei* al Manembrasiei), *Mitrofan*, episcopul Cizicului, *Isidor*, mitropolitul Kievului și Moscovei, *Grigorie*, mitropolitul Georgiei, *Damian*, mitropolitul Moldovei și locțiitor al Sevastiei (însoțit de protopopul Constantin și de logofătul Neagoe care reprezenta probabil Episcopia sau Mitropolia Romanului, întrucât Moldova era împărțită între cei doi frați, Iliș și Ștefan) și alții. Consemnăm, de asemenea, prezenta călugărului *Grigorie Mammias* (duhovnicul împăratului și viitorul patriarh ecumenic) și a lui *Sylvestru Syropoulos*, marele eclesiarh al Patriarhiei Ecumenice, care a scris *Istoria sinodului unionist de la Ferrara-Florența*.

Dintre laici s-au remarcat *Gheorghe Scholarios*, secretarul particular al împăratului și reprezentant al aristotelicilor din Bizanț (după căderea Constantinopolului a devenit primul patriarh ecumenic sub turci) și *Gheorghe Ghemistos Plethon*, profesor la Mistra în Peloponez, reprezentant al platonicienilor.

Din partea latinilor (numărul lor crescând pe parcursul desfășurării sinodului de la 70 la cca. 360) s-au evidențiat: cardinalii *Iuliu Cesarini* (fost legat papal și președinte la Sinodul de la Basel) și *Dominic Capranica*, *Andrei Chrysoberges*, arhiepiscop latin de Rhodos, *Ludovic*, arhiepiscop de Forlì, dominicanul *Ioan de Torquemada* în Spania, *Ioan de Montenegro*, dominicanul *Ioan de Ragusa* (Dubrovnik în Iugoslavia), starețul *Ambrozie Traversari* de la Mănăstirea Camaldulilor și alții.

Deoarece nu s-au păstrat procesele-verbale originale ale sinodului, derularea lucrărilor acestuia poate fi urmărită după următoarele izvoare: a. o redacție anonimă, atribuită episcopului *Dorotei* de Mitilene, redactată în spirit unionist, conținând extrase din documente originale, tipărită la Roma în anul 1521. Ea a fost preluată și completată în colecțiile de documente sinodale alcătuite de Harduin și Mansi; b. o expunere dialogată folosind textele primei ediții ale redacției anonime

și tipărită în anul 1638; c. *Istoria sinodului unionist de la Ferrara-Florența* scrisă de *Sylvestru Syropoulos*, martor ocular și semnatar al hotărârilor sinodului (deși unionist), tradusă și tipărită în limba latină la Haga în anul 1660 cu titlul *Vera historia unionis non verae inter graecos et latinos sive Concilii Florentini exactissima narratio* (Istoria adevărată a unirii neadevărate dintre greci și latini sau istorisirea cea mai exactă a sinodului florentin). Lucrarea a fost reeditată la Paris în anul 1971 de V. Laurent.

Delegații răsăriteni sosiți la Veneția s-au decis în final să dea curs invitației papei și insistențelor starețului *Ambrozie Traversari* mergând la Ferrara, unde marchizul de Este se oferise să acorde gratuit găzduire împăratului și suitei sale. Tot acum s-a stabilit și protocolul întâlnirii cu papa, împăratul și patriarhul învoindu-se pentru îmbrățișare frățească și nu pentru sărutarea picioarelor și a genunchilor cum era uzanța apuseană și cum procedase împăratul *Ioan al V-lea Paleologul* în anul 1377. Ceilalți delegați urmau să-i sărute mâna.

Sinodul și-a început lucrările la Ferrara, la 9 aprilie 1438 deși de la Basel sosiseră puțini sinodali, ceilalți fiind intrigați de decizia împăratului de a trata cu papa problema unirii. O comisie formată din 10 persoane a stabilit tematica sinodului: *adaosul Filioque*, *purgatoriu*, *azima și primatul papal*, cunoscute mai târziu sub denumirea de „punctele florentine”. Ca purtători de cuvânt ai latinilor s-au evidențiat cardinalii *Iuliu Cesarini* și *Dominic Capranica*, arhiepiscopul *Andrei* de Rhodos și dominicanul *Ioan de Torquemada*, iar din partea grecilor mitropoliții *Visarion* al Niceei și *Marcu Eugenicul* al Efesului.

Prima problemă discutată a fost *purgatoriul*. Pentru răsăriteni, purgatoriul, ca loc de curățire a sufletelor după moarte, nu se justifica întrucât în eshatologia Părinților greci, decisivă pentru starea sufletelor este judecata finală sau universală. Se amintea despre judecata particulară și despre iertarea păcatelor ușoare ale celor morți cu nădejdea învierii în Hristos prin

mijlocirea rugăciunilor Bisericii, însă nu putea fi acceptat un loc de purificare după șablonul apusean. În plus, răsăritenii argumentau că sufletul imaterial nu poate fi curățit printr-un foc material, ci sufletele care au păcătuit în viața pământească sunt supuse după moarte unor suferințe morale până la judecata universală. De asemenea, ei afirmau că sufletul trebuie să pătimească împreună cu trupul pentru păcate săvârșite împreună. Ori acest lucru nu se poate întâmpla decât după Învierea de obște și Judecata universală.

După îndelungate discuții, la intervenția împăratului, grecii au admis o formulă de compromis conform căreia „*sufletele dreptilor se bucură îndată după moarte de toată fericirea de care sunt în stare, iar după Înviere această fericire va spori atât de mult, încât vor străluci ca soarele în împărăția lui Dumnezeu*” (cf. Mt. 13,14).

Întrucât discuțiile pregătitoare și studiile particulare se prelungeau foarte mult (în lunile iunie și iulie s-a discutat numai despre purgatoriu), iar de la Basel au venit 100 de sinodali, s-a decis deschiderea oficială, cu mare fast, a sinodului la 8 octombrie 1438. A fost abordată acum problematica adaosului „Filioque”. Mai întâi s-a discutat asupra legitimității introducerii acestui adaos în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan. Răsăritenii au argumentat că interdicția dispusă de Sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431) prin canonul 7 desființează legitimitatea acestui adaos. La rândul lor latinii au arătat că ei nu înțeleg Filioque ca adaos, ci ca explicație și de aceea nu văd de ce trebuie îngrădită autoritatea unui sinod în acest mod. Mitropolitul Marcu Eugenicul, care considera adaosul Filioque cauză fundamentală a schismei, a răspuns că dacă este vorba de o „explicație” sau „dezvoltare” cum încerca să argumenteze cardinalul Iuliu Cezarini, de ce nu s-a făcut aceasta la Efes sau la Calcedon când a fost introdus termenul *Theotokos*. De aceea, în ședințele din 4, 5, 14 și 16 octombrie 1438 s-a arătat de către greci că adaosul Filioque nu este o simplă explicație, ci o învățătură nouă despre purcederea Sfântului

Duh introdusă cu îndrăzneală și nejustificat de apuseni în Simbolul de credință.

Trecându-se de la legitimitatea introducerii lui Filioque în Simbolul de credință la conținutul dogmatic al acestuia s-a ajuns la verificarea textelor patristice. Cu această ocazie s-a constatat diferența între codicii latini și cei greci fiind acuzați apusenii de falsificări și interpretări. Discuțiile deveneau tot mai tensionate. Împăratul se temea că dialogul va eșua și va părăsi Apusul fără nici un ajutor financiar sau militar. De asemenea, papa ținea cu orice preț să se realizeze unirea Bisericilor însă prelungindu-se discuțiile se măreau și costurile sustinerii sinodului. O parte din delegații greci se gândeau să părăsească lucrările sinodului nemulțumiți de condițiile de găzduire dar mai ales de faptul că în multe situații au fost obligați să cedeze în fața latinilor sau să accepte compromisul. Patriarhul Ioasif al II-lea fiind bolnav a participat la puține ședințe iar papa la rândul său bolnav de podragă a cerut ca discuțiile să nu se mai țină în catedrală, ci în paraclisul palatului marchizului de Este limitând astfel numărul participanților.

În aceste condiții, împăratul a căzut de acord cu papa Eugeniu al IV-lea ca să transfere sinodul de la Ferrara la Florența, florentinii obligându-se să plătească subvenții mai mari delegaților răsăriteni dacă sinodul s-ar desfășura în orașul lor. Pentru a fi mai convingători au motivat că mutarea sinodului este impusă de epidemia de ciumă care a cuprins orașul Ferrara, deși se pare că acest pericol trecuse de câteva luni. Astfel, la începutul anului 1439 sinodalii au fost mutați la Florența. Spre dezamăgirea lor, grecii au fost găzduiți aici în condiții mult mai modeste și au îndurat mai multe lipsuri, papa sperând ca în acest fel să-i convingă să accepte unirea.

La 2 martie 1439 au fost reluate discuțiile despre adaosul „Filioque”. După mai multe confruntări teologice dintre Andrei de Rhodos și Marcu Eugenicul al Efesului privind doctrina despre un principiu sau două principii în Sfânta Treime s-a afirmat pe baza unui citat din Sfântul Maxim Mărturisitorul că

și apusenii acceptă un singur principiu, o singură cauză în Sfânta Treime. Împăratul a considerat că s-a ajuns astfel la o formulă acceptabilă pentru toți și a cerut să se încheie discuțiile privind adaosul „Filioque”. În plus, a interzis mitropoliților Marcu Eugenicul și Antonie al Heracleei să mai participe la dezbaterile publice motivând că prelungesc prea mult discuțiile cu intervențiile lor.

Văzând că grecii nu vor să mai accepte adaosul „Filioque”, patriarhul Iosif al II-lea i-a chemat la patul său de suferință și i-a sfătuit să cedeze. Patriarhul a murit la 10 iunie 1439 și a fost înmormântat în Biserica „Santa Maria Novella” din Florența. În continuare, discuțiile au fost conduse de împăratul Ioan al VIII-lea care se consulta numai cu ierarhi favorabili unirii, în special cu mitropoliti Isidor al Kievului și Moscovei, Visarion al Niceei și Dorotei de Mitilene.

După ce episcopul Ioan de Montenegro, folosindu-se de unele citate din Sfântii Părinți, a arătat că pnevmatologia apuseană nu se deosebește de cea răsăriteană, iar mitropolitul Visarion al Niceei a pledat în fața grecilor pentru unire, s-a adoptat următoarea formulă: „*Sfântul Duh purcede din veșnicie din Tatăl și din Fiul ca dintr-un singur izvor și dintr-o singură suflare*”. Totuși grecii au precizat că prin aceasta nu se obligă să introducă adaosul „Filioque” în Simbolul de credință niceo-constantinopolitan.

Dorința împăratului de a vedea realizată unirea ca impuls în vederea acordării ajutorului scontat pentru salvarea imperiului și a papei pentru a-și întări autoritatea față de Sinodul de la Basel care îl declarase la 15 martie 1439 schismatic, declarație reînnoită la 25 iunie și însoțită de depunerea din scaun ca papă „rebel, eretic și schismatic îndărădnic”, a dus la grăbierea discuțiilor și mai ales la găsirea unor formule de compromis care să constituie baza decretului de unire. Astfel în problema *azimei* s-a convenit ca fiecare Biserică să-și păstreze tradiția, respectiv la Liturghia ortodoxă să se folosească pâine dospită, iar la missa catolică pâine nedospită sau azimă.

Învățătura apuseană despre *purgatoriu* a fost în final acceptată de greci dar nu s-au obligat s-o mărturisească și s-o introducă în normativele dogmatice ale Bisericii răsăritene.

Asupra *primatului papal* s-au purtat discuții foarte aprinse întrucât răsăritenii nu puteau accepta în nici un caz primatul universal cerut de papa. Formula finală acceptată de greci a fost aceea că primatul papal derivă din primatul Sfântului Petru al cărui succesor este papa. El este învățător și judecător al întregii Biserici „*după cum se arată în hotărârile Sinoadelor ecumenice și în sfintele canoane (quaemadmodum etiam in gestis oecumenicorum Conciliorum et sacris canonibus continentur)*” iar al doilea rang după el este patriarhul Constantinopolului, respectându-se pentarhia. Prin aceasta grecii înțelegeau un primat de onoare, papa fiind socotit ca „*primus inter pares*” așa cum au stabilit canoanele 3 al Sinodului al II-lea ecumenic (Constantinopol - 381), canonul 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic (Calcedon - 451) și canonul 28 al Sinodului al II-lea Trulan (Constantinopol - 691/692).

Întrucât nu se mulțumeau doar cu un primat onorific, latinii au modificat expresia „*quemadmodum et*” cu sens restrictiv (precum au hotărât) cu expresia „*quemadmodum etiam*” cu sens confirmativ (chiar). La 14 iulie papa a încercat să impună grecilor acest tip de primat cerându-le reglementarea divorțului după normativele apusene, alegerea noului patriarh ecumenic la Roma și pedepsirea mitropolitului Marcu Eugenicul al Efesului pentru că s-a împotrivit unirii. Răsăritenii însă au ținut să precizeze că acestea sunt probleme interne ale Patriarhiei Ecumenice și ca atare vor fi reglementate după întoarcere în Constantinopol.

Pe baza acestor formulări ca rezultat al compromisului și al presiunilor morale, al traficului de influență și al situației politice dezaastroase în care se găsea Imperiul Bizantin, s-a redactat *decretul de unire*, în limbile greacă și latină cu următorul conținut: „...*reunindu-se latinii și grecii în acest venerabil*

și sfânt sinod ecumenic s-au străduit și unii și alții cu mare zel ca împreună cu alte puncte să fie discutat cu toată grija și cu o cercetare asiduă și acel articol despre dumnezeiasca purcedere a Sfântului Duh.

După ce am adus în față mărturii din Dumnezeiasca Scriptură și foarte multe locuri din Sfintii Părinți răsăriteni și apuseni, unii spunând că Sfântul Duh purcede de la Tatăl și de la Fiul, iar alții spunând că purcede de la Tatăl prin Fiul, toți înțeleg același lucru exprimat prin cuvinte diferite, grecii au afirmat că ceea ce spun ei, că Sfântul Duh purcede de la Tatăl, nu o zic cu intenția de a exclude pe Fiul, ci pentru că li se părea lor, spun ei, că latinii afirmă că Sfântul Duh purcede de la Tatăl și de la Fiul ca de la două principii și două suflări, de aceea s-au abținut să spună că Sfântul Duh purcede și pe Tatăl și Fiul. Iar latinii au afirmat că ei spun că Duhul Sfânt purcede de la Tatăl și Fiul nu cu intenția de a nega că Tatăl este izvorul și principiul întregii Dumnezeiri, adică al Fiului și al Sfântului Duh; sau că dacă Duhul Sfânt purcede de la Fiul, Fiul nu are (aceasta) de la Tatăl; sau că ei spun că sunt două principii și două suflări; ci ca să arate că este un singur principiu și numai o singură suflare a Sfântului Duh, după cum au afirmat până acum. Iar pentru că din toate acestea reiese unul și același înțeles al adevărului, în cele din urmă au căzut de acord în același sens și în același spirit și s-au înțeles cu sfânta și lui Dumnezeu plăcuta unire care urmează mai jos.

Așadar, în numele Sfintei Treimi, al Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, având aprobarea acestui sfânt sinod ecumenic din Florența, hotărâm pentru ca acest adevăr de credință să fie crezut și să fie primit de toți creștinii și astfel toți să mărturisească că Duhul Sfânt este veșnic de la Tatăl și Fiul și că esența Lui și ființa subzistentă o are totodată de la Tatăl și de la Fiul și că purcede de la amândoi în mod veșnic ca de la un singur principiu și dintr-o singură suflare.

Declarând ceea ce spun Sfintii Părinți și învățători, că Sfântul Duh purcede de la Tatăl prin Fiul, duce la aceeași înțelegere că prin aceste (cuvinte) se arată că și Fiul este la fel ca și Tatăl, după greci, cauza, iar după latini, principiul existenței Sfântului Duh. Și pentru că toate câte sunt ale Tatălui, Tatăl însuși le-a dat Fiului Său Unul Născut la naștere, în afară de a fi Tată, acest fapt, că Duhul Sfânt purcede de la Fiul, Fiul însuși îl are veșnic de la Tatăl de la Care S-a născut din veșnicie.

Hotărâm iarăși că explicația acelor cuvinte «și de la Fiul» (Filioque), a fost adăugată la simbol în mod legal și rațional pentru a face mai clar adevărul, din cauza unei necesități atunci urgente.

De asemenea, în azimă sau în pâine de grâu dospită Trupul lui Hristos se preface cu adevărat, iar preoții trebuie să prefacă Trupul Domnului în una sau în alta, fiecare potrivit cu obiceiul Bisericii sale, fie Apuseană, fie Răsăriteană.

Iarăși, dacă cei care se pocăiesc cu adevărat și mor în dragostea lui Dumnezeu, mai înainte de a fi săvârșit roade vrednice de pocăință pentru cele ce au păcătuit ca și pentru cele ce au omis, sufletele acestora sunt curățate după moarte prin pedepse curățitoare; ca să se ușureze ele de astfel de pedepse, le sunt folositoare ajutoarele credincioșilor vii, adică jertfele liturgice și rugăciunile și milosteniile și celelalte fapte de credință, care se obișnuiesc să se facă de către credincioși pentru alți credincioși, după rânduielile Bisericii.

Iar sufletele acelora care după ce au fost botezați nu au căzut absolut deloc în întinăciunea păcatului, ca și sufletele care după ce s-au pângărit cu întinăciunea păcatului au fost curățate, fie în trupurile lor, fie după ce au părăsit trupurile, după cum s-a spus mai înainte, sunt primite îndată în cer și contemplă în mod clar pe Însuși Dumnezeu unul, întreit în Persoane, așa cum este, unul mai desăvârșit totuși decât altul, potrivit cu vrednicia vieții fiecăruia.

Că sufletele acelora care mor în starea de păcat de moarte actual sau numai în păcatul strămoșesc coboară îndată în iad unde vor fi pedepsite cu pedepse, totuși, neegale.

De asemenea, hotărâm că sfântul scaun apostolic și Arhiepiscopul (Pontiful) roman deține primatul în toată lumea; că acest Arhiepiscop roman este urmaș al Fericitului Petru, corifeul Apostolilor și adevăratul locțiitor al lui Hristos și capul întregii Biserici și că este tatăl și învățătorul tuturor creștinilor și lui, prin Fericitul Petru, i s-a dat de către Iisus Hristos puterea deplină de a păste, de a conduce și de a guverna Biserica universală după cum se conține în sinoadele ecumenice și în sfintele canoane.

Pe lângă aceasta, reînnoind și ordinea păstrată în canoane a celorlalți venerabili Patriarhi, (hotărâm) ca Patriarhul Constantinopolului să fie al doilea după Preasfântul Papă al Romei, al treilea să fie cel al Alexandriei, al patrulea să fie cel al Antiohiei și al cincilea să fie cel al Ierusalimului, fiind păstrate adică toate privilegiile și drepturile.

S-a dat în Florența în ședință sinodală publică ținută în mod sărbătoresc în biserica cea mare. În anul Întrupării Domnului una mie patru sute treizeci și nouă, în ziua a șasea a lunii iulie, în anul al nouălea al arhieriei noastre". (Stefan Alexe, Sinodul de la Ferrara-Florența, în „Ortodoxia”, nr. 4/1989, p. 27-28). Decretul a fost semnat la 5 iulie 1439 de 115 delegați latini și 33 de răsăriteni.

Reținem faptul că s-a interzis răsăritenilor ca printre semnatari să fie egumeni, în timp ce, printre semnatarii latini figurează 42 de persoane cu acest rang întrucât papa nu reușise să adune la Florența decât 8 cardinali, 2 patriarhi și 61 de arhiepiscopi. Decretul de unire nu a fost citit într-o ședință publică, ci mulți l-au semnat pentru că au văzut semnătura împăratului și a papei. De aceea, Sylvestru Syropoulos scria „istoria adevărată a unei uniri neadevărate”.

La 6 iulie 1439, în prezența papei Eugeniu al IV-lea și a împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul, prin cardinalul Iuliu

Cesarini, care a citit textul latin și mitropolitul Visarion al Niceei, care a citit textul grec, s-a proclamat oficial unirea dintre cele două Biserici, în Catedrala „Santa Maria del Fiore” din Florența. Lipsind, însă, semnăturile mai multor ierarhi și demnitari greci, dintre care mitropolitul Grigorie al Georgiei, despotul Dimitrie Paleologul, fratele împăratului, Gheorghe Schalaros, secretarul împăratului, Ghemistos Plethon dar mai ales Marcu Eugenitul, mitropolitul Efesului, papa a dat verdictul asupra acestei uniri: „Așadar iarăși n-au rezolvat nimic”.

Împăratul, nemulțumit și el de rezultatele sinodului unionist, împreună cu sinodalii răsăriteni care nu părăsiseră încă Florența, a plecat din Italia prin Venetia la 26 august 1439. Chiar dacă susținuse unirea și acceptase tot felul de compromisuri, se întorcea la Constantinopol cu câteva pungi de aur și argint, cu două corăbii de război și cu 300 de soldați. Deși papa cerea suveranilor apuseni să ajute Bizanțul cu arme, aceștia nu se considerau obligați să o facă, întrucât ei sprijiniseră Sinodul de la Basel unde grecii refuzaseră să meargă, preferându-l pe papa depus de baselieni. În plus, el și delegația greacă erau primiți în Constantinopol cu apostrofări ca „trădători” și „azimiți”. Unirea de la Florența însemna dezbinarea bisericească în Bizanț și un mai mare resentiment față de latini.

Împăratul, totuși, spera în rezolvarea disensiunilor și receptarea unirii în Răsărit. De aceea, a așezat în scaunul patriarhal din Constantinopol la 4 mai 1440 pe mitropolitul Mitrofan al Cizicului (1440-1443) care semnase actul de unire de la Florența. Poporul, însă, influențat și de predicile mitropolitului Marcu al Efesului dar mai ales de lucrarea sa *Epistolă către toți credincioșii* ca răspuns la afirmația unioniștilor că „Biserica catolică romană este alcătuită din mulțimea credincioșilor ortodocși” a refuzat să intre în comuniune cu clerul favorabil unirii florentine. La intronizarea noului patriarh au lipsit unii ierarhi importanți din Sinodul patriarhal, ceea ce a dat de înțeles împăratului că nu poate impune unirea. Dimpotrivă, se făcea comparație între decretul de unire de la

Lyon (6 iulie 1274) și cel florentin arătându-se cu cât este mai umilitor acesta decât acela.

Patriarhul Mitrofan, deși promulgase unirea florentină în enciclica de intronizare trimisă patriarhilor răsăriteni, nu a reușit să-l determine pe împărat să facă aceasta pe linie politică. Probabil că această reținere era determinată și de teama că își va pierde tronul în fața fratelui său, Dimitrie, susținut de partida antiunionistă.

Patriarhii răsăriteni, la rândul lor, au respins unirea florentină într-un Sinod ținut la Ierusalim în anul 1443 și l-au excomunicat pe patriarhul Mitrofan al Constantinopolului. După moartea acestuia, s-a găsit greu un candidat la scaunul patriarhal constantinopolitan ca patriarh unit. În cele din urmă a fost ales Grigorie al III-lea Mammas (1443-1450).

Unirea a fost readusă în actualitate datorită organizării cruciadei conduse de Iancu de Hunedoara și cardinalul Iuliu Cesarini care, coroborată cu succesele militare ale lui Constantin Dragases, despotul Peloponezului, în Grecia și cu acțiunile flotei papale condusă de cardinalul Francesco Condulmer, viza alungarea turcilor din Europa. Cu sprijin genovez, însă, sultanul Murad al II-lea învingea armata creștină la Varna, la 10 noiembrie 1444, spulberând astfel speranțele bizantinilor. În zadar a încercat cardinalul Francesco Condulmer, care a rămas cu flota sa în apele bizantine până în toamna anului 1445, să-l convingă pe împărat să promulge unirea. Nici eforturile patriarhului Grigorie al III-lea nu au fost încununate de succes.

După moartea mitropolitului Marcu al Efesului (23 ianuarie 1444), conducerea partidei antiunioniste a preluat-o Gheorghe Scholarios, care a condamnat într-un ton dur și categoric unirea florentină în anul 1445. „*Nici o nenorocire n-a fost pentru noi mai rea decât aceasta. Ea este mai rea decât foametea, chinurile și decât mii de morți*”. (Primul tratat despre purcederea Duhului Sfânt, editat de Petit-Diderides-Jugie, în „Opere”, tom. II, Paris, 1929, p. 260 și I. Rămureanu,

Ghenadie II Scholarius, primul patriarh ecumenic sub turci, în „Ortodoxia”, nr. 1/1956, p. 80-81).

O parte din semnatarii decretului de unire de la Florența și-au retractat semnăturile, menționând că au greșit sau că au fost forțați de împărat, iar alții au fost nevoiți să-și părăsească scaunele mitropolitane. Astfel, mitropolitul Isidor al Kievului și Moscovei după revenirea în Rusiac a fost arestat de marele duce al Moscovei, Vasile al II-lea care îl considera chiar pe împăratul din Bizanț trădător al Ortodoxiei. În locul lui a fost ales mitropolitul Iona, în anul 1448, în timp ce Isidor, reușind să se elibereze, a fugit în Italia fiind ridicat de papa Eugeniu al IV-lea la rang de cardinal.

Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul a murit la 17 octombrie 1448 fără să fi promulgat oficial unirea florentină în Constantinopol. Nici urmașul său, Constantin al XI-lea Dragases (1448-1453) nu s-a grăbit s-o facă, deși pentru antiunioniști, figura ca susținător al ei. Până acum, unirea florentină se concretiza în Constantinopol prin pomenirea numelui papei la slujbele oficiate în capela palatului imperial și în Catedrala „Sfânta Sofia”.

Antiunioniștii au format chiar „Sfântul Sinod Ortodox” înputernicit cu administrarea patriarhiei care a întreținut legături neoficiale cu husiții cehi reprezentați de preotul latin Constantin Platriș. Acesta, îmbrățișând Ortodoxia în anul 1451 la Constantinopol, a dus o enciclică (mărturisire de credință) adresată credincioșilor Bisericii Apusene prin care li se cerea să revină la credința ortodoxă nealterată a Răsăritului.

În Constantinopol situația era extrem de tensionată. Patriarhii răsăriteni se întruniseră într-un Sinod la Constantinopol, în anul 1450, hotărând depunerea patriarhului unionist Grigorie al III-lea și înlocuirea lui cu patriarhul Atanasie al II-lea. În fața presiunii exercitate de papalitate prin cardinalul Isidor și a atacului iminent din partea sultanului Mohamed al II-lea, împăratul Constantin al XI-lea a decis să proclame oficial unirea florentină, în ciuda protestelor venite

din partea clerului și credincioșilor, dar mai ales a călugărului Ghenadie Scholarios care avertiza printr-un manifest afișat pe ușa chiliei sale de la Mănăstirea Charsianit din Constantinopol asupra gravității acestui act: „*Martor îmi este Dumnezeu, că faceți o unire rea*” (*Ibidem*, p. 171-172). Astfel, la 12 decembrie 1452, unirea încheiată la Florența la 6 iulie 1439 era proclamată oficial în Catedrala „Sfânta Sofia” din Constantinopol în cadrul unei Liturghii solemne oficiată de un impresionant sobor de preoți (300 de persoane) și înalți ierarhi în frunte cu patriarhul Grigorie al III-lea și cardinalul Isidor, legatul papei Nicolae al V-lea (1447-1455) fiind de față împăratul Constantin al XI-lea cu demnitarii săi.

Acest act a produs însă mare nemulțumire și agitație în Constantinopol, încât marele duce Luca Notara rostea memorabilele cuvinte consemnate de istoricul Dukas: „*Mai bine să vedem domnind în mijlocul orașului turbanul turcilor, decât tiara latinilor*” (*Istoria bizantină*, XXXVII, 10, P.G. 107, 1072C). La 29 mai 1453, Constantinopolul a fost cucerit de sultanul Mohamed al II-lea (1451-1482) încât proclamarea unirii florentine nu a însemnat nimic. Sinodul ținut la Constantinopol între anii 1483-1484, la care au participat și patriarhii răsăriteni, a denunțat unirea de la Florența ca „falsă și străină Bisericii Răsăritului”. Singura realizare a Sinodului de la Ferrara-Florența continuat până în anul 1445 a fost încheierea unirilor parțiale cu Biserica Armeană (22 noiembrie 1439), Biserica Siro-iacobită (1442) Biserica Coptă și Abisiniană (4 februarie 1444) și Biserica Nestoriană din Cipru (7 august 1445).

Sinodul de la Ferrara-Florența a fost ultima încercare de a reface unitatea bisericească dintre Răsărit și Apus pe calea tratativelor în Evul Mediu. Decretul de unire semnat la 5 iulie 1439 nu a constituit și nu constituie un model pentru dialogul teologic actual dintre ortodocși și romano-catolici. Aplicarea lui a demonstrat că produce mai multă dezbinare decât unitate, iar efectele acesteia sunt cunoscute în special datorită tensiunilor

existente până astăzi în legătură cu Bisericile ră-săritene unite cu Roma. De aceea, decretul de unire florentin a rămas un document de cancelarie fără mare valoare. La vremea respectivă a avut importantă deosebită pentru papalitate, căci a ajutat la ridicarea prestigiului ei în fața sinodalilor de la Basel, care deși amenințau la 8 august 1439 cu excomunicarea pe toți cei ce au urmat papei, s-au văzut apoi nevoiți să cedeze. Considerat de Biserica Romano-Catolică al XVII-lea conciliu general, care nu s-a impus pentru că împăratul bizantin n-a acționat în forță, iar papa n-a trimis misionari care să-i convingă pe greci asupra veridicității deciziilor lui (cf. J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge 1959, p. 399) sinodul florentin a găsit finalitatea prevăzută de papa Eugeniu al IV-lea („Așadar iarăși n-am rezolvat nimic”) și de Gheorghe Scholarios care atrăgea atenția împăratului Ioan al VIII-lea la Sinodul din Constantinopol din anul 1437 că dacă unirea nu va fi decât o operă politică, ea va fi lipsită de consistență.

Bibliografie

Silvestru Syropoulos, *Vera historia unionis non veraeinter graecos et latinos sive Concilii Florentini exactissima narratio*, Haga, 1660, red. de V. Laurent, Paris, 1971; Georgios Sphrantzes, *Memorii, 1401-1477*, editor V. Grecu, București, 1966; Ducas, *Istoria turco-bizantină*, editor V. Grecu, București, 1958; J. Hefele/H. Leclercq, *Histoire des conciles*, tom. VII, partea a 2-a, Paris, 1916; Idem, *Konstanz und Basel-Florenz*, Mainz, 1968; B. Moeller, *Spätmittelalter. Die Kirche in ihrer Geschichte II* H, Göttingen, 1966; H. G. Beck, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980; T. Bodogae, *De ce n-a reușit unirea de la Florența?* în „Revista Teologică”, nr. 7/8 1939, p. 295-322; C. Sârbu, *Spiritul misionar al Vaticanului și concepția papistă despre Unirea Bisericilor*, în „Ortodoxia”, nr. 4/1951, p. 539-585; L. Gafton, *Agravarea schismei prin încercările de unire în secolele XI-XV*, în „Ortodoxia”, nr. 3/1956, p. 397-416; C. Drăgușin, *Ca toți să fie una*, în „Ortodoxia” nr. 2/1956, p. 262-276; Epifanie Năsturel, *Câteva însemnări despre Sinodul de la Florența*, în „Mitropolia Olteniei”, nr. 9-12/1959, p. 643-649; I. Rămureanu, *Ghenadie al II-lea Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci*, în „Ortodoxia”, nr. 1/1956, p. 71-109; M. Șesan, *Unirea florentină și*

papalitatea, în „Mitropolia Ardealului”, nr. 7-8/1961, p. 403-423; St. Alexe, *Unitatea creștină. 550 de ani de la Conciliul Ferrara-Florența (1438-1439). Dezvăluiri, tensiuni, perspective*, în „Ortodoxia”, nr. 3/1989, p. 151-152; Idem, *Sinodul de la Ferrara-Florența și participarea Bisericii Ortodoxe Române*, în „Ortodoxia”, nr. 4/1989, p. 19-36; G. Cront, *Bizantinii și Occidentalii în Sinodul unionist din anii 1438-1439, Memoriile lui Sylvestru Syropoulos*, recenzie în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 1-2/1973, p. 136-140; V. Ionescu, *Încercări bizantine de unire a Bisericii sub paleologi până la Sinodul de la Ferrara-Florența*, în „Glasul Bisericii”, nr. 7-9/1977, p. 717-729; J. De Goff, *Nasterea purgatoriului*, trad. de M. Carpov, București, 1995; I.V. Leb, *Ce este „Unirea Florentină” din 1439?* în „Teologie și Istorie”, Cluj-Napoca, 1999, p. 83-91; Idem, *Mitropolitul Marcu Eugenicul al Efesului, un model de ecumenist?*, în „Biserica în acțiune”, Cluj-Napoca, 2001, p. 14-34; St. Gruia, *Moldova în sinodul de unire din Florența 1439*, în „Revista Teologică”, nr. 1-3/1921, p. 57-71; R. Ilie, *Mitropolitul Damian la Sinodul din Florența*, în „Revista istorică”, nr. XV, 1920, p. 65 ș.u.; Al. Elian, *Moldova și Bizantul în secolul al XV-lea*, în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, București, 1974; P. Chihaiia, *În legătură cu absența delegației Tării Românești la Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439)*, în „Glasul Bisericii”, nr. 1-2/1979, p. 155-165; T. Baconsky, *Puterea Schismei*, București, 2001.

IX. Căderea Constantinopolului sub turci (1453)

Orașul construit și inaugurat de primul împărat roman creștin, Constantin cel Mare, la 11 mai 330 și ridicat la rang de capitală a imensului Imperiu Roman trezind rivalitatea Romei, vechea capitală imperială romană, a fost cucerit de turcii otomani conduși de sultanul Mahomed al II-lea (1451-1481) la 29 mai 1453. Constantinopolul trăise experiența ocupării temporale de către latini în urma cruciadei a IV-a între anii 1204-1261. Deși a fost cucerit de împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1258-1282) și i s-a redat cinstea de capitală a Imperiului Bizantin la 15 august 1261, economic și militar orașul nu și-a mai revenit, trăindu-și ultimele secole de strălucire și importanță politică și bisericească creștină.

Deja la 6 august 1354, ambasadorul venetian din Constantinopol relatează dogelui Andreas Dandolo despre disponibilitatea bizantinilor atacați de turci și genovezi de a se supune Venetiei, țarului sârb sau regelui Ungariei. La 4 aprilie 1355, Marino Falier sfătuia conducerea Republicii Venetia să anexeze Imperiul Bizantin care se afla în pericol de a fi cucerit de turci. Prin urmare, se întrevedea sfârșitul apropiat al statului bizantin însă nu se știa dacă el va fi ocupat de turci sau de un stat creștin.

Nici moartea neașteptată a țarului sârb, Ștefan Dușan (20 decembrie 1355), inamicul cel mai de temut al Bizanțului (care cucerise în mare parte posesiunile bizantine din Europa) și

destrămarea statului sârb sub țarul Uroș (1355-1371) n-au fost fructificate în folosul redresării imperiului. Deși prin cei doi mari demnitari bizantini Alexios și Ioan, împăratul Ioan al V-lea Paleologul (1341-1391) recucerise țărmul Mării Egee până la Chrysopolis iar ex-despotul Nichifor al II-lea al Epirului obținuse importante victorii în Epir și Tesalia, în Balcani nu mai exista un suveran de talia fostului țar Ștefan Dușan care să țină piept ofensivei otomane. Odată cu ocuparea orașului Kallipolis în anul 1254 au început cuceririle otomane în Balcani, iar în anul 1359 trupele turcești au apărut pentru prima dată sub zidurile Constantinopolului. Războiul civil din Bizanț a facilitat noi cuceriri otomane. Astfel, în anul 1361 a fost ocupat orașul Didymoteichos, iar în anul următor a căzut Adrianopolul, care devenise reședința sultanilor (1365).

În căutarea unui aliat puternic, împăratul Ioan al V-lea s-a orientat din nou spre Avignon. Sub patronajul papei Urban al VI-lea (1362-1370) s-a organizat o cruciadă în anul 1365 condusă de regele Petru al Ciprului, însă cruciații s-au îndreptat spre Egipt și nu spre Constantinopol. Dezamăgit, împăratul a bătut la porțile regelui Ludovic cel Mare al Ungariei în anul 1366. Umilit peste măsură pentru că regele îi ceruse în schimbul unui ajutor militar nu numai supunere totală față de papa, ci și rebotezarea după ritul latin, s-a întors la Constantinopol. Pe drum a fost însă reținut de bulgari la Vidin, fiind eliberat de vărul său, „contele verde” Amadeo de Savoya.

Situația critică și precară în care se zbătea Imperiul Bizantin s-a evidențiat și în anul 1370. Împăratul Ioan al V-lea întorcându-se de la Roma unde îmbrățișase printr-o fastuoasă ceremonie credința latinilor (la 21 octombrie 1369), s-a oprit la Veneția. Dorind să recupereze bijuteriile coroanei amănate și să obțină 6 vase, 4000 de ducati și un împrumut de 25000 de ducati, împăratul oferea în schimb insula Tenedos prin care se controla accesul în strâmtoarea Dardanele. Spre marea lui surprindere a aflat că insula fusese vândută geno-

vezilor de fiul său Andronic, rămas regent în Constantinopol. Neavând cu ce să plătească transportul spre capitală a fost ajutat de fiul său, prințul Manuel al Tesalonicului. Cu gustul amar al insuccesului și al umilinței, împăratul revenea în Constantinopol în octombrie 1371. Patriarhul Filotei Kokkinos (1353-1354; 1364-1376) condamnând actul pur personal al împăratului care nu implica Biserica Ortodoxă, cerea nu numai clerului și credincioșilor din imperiu, ci și ortodocșilor din Siria, Egipt, Balcani și Rusia să rămână statornici în credință.

În acest timp turcii obțineau o nouă victorie în Balcani. Despotul Ioan Uglješa și regele Vukašin, deschizând atacul împotriva lor, au fost învinși la Cernomen pe râul Marița, la 26 septembrie 1371. Macedonia și-a pierdut independența iar voievozii sârbi printre care și Kraljevici Marko s-au obligat cu tribut și cu susținere militară față de sultan. Nici Bizanțul n-a fost scutit de răzburarea turcilor, obligându-se și el la aceleași servicii. În primăvara anului 1373 împăratul Ioan al V-lea îl însoțea pe sultanul Murad I (1362-1389) în expediția din Asia Mică în calitate de vasal. Atât de dependent devenise împăratul bizantin față de puterea otomană încât Ioan al V-lea a trebuit să accepte măsura luată de sultan în urma conspirației din Constantinopol chiar împotriva propriului fiu, Andronic, orbit și dezmoștenit. În locul lui a fost asociat la domnie cu titlul de moștenitor al tronului Manuel, la 25 septembrie 1373.

Războiul venețiano-genovez pentru insula Tenedos s-a reflectat negativ și asupra curții imperiale din Constantinopol, încât cei doi împărați (Ioan al V-lea și Manuel) au fost închiși din ordinul lui Andronic care făcuse concesii turcilor (orașul Gallipolis) și genovezilor (insula Tenedos) în august 1376. Încă o dată s-a demonstrat că destinul imperiului decadent se afla în mâinile republicilor italiene și a Imperiului Otoman. Cu ajutor turcesc împăratul Ioan al V-lea împreună cu Manuel revenea la Constantinopol abia la 11 iulie 1379 obligându-se din nou față de sultan cu tribut de 30000 de galbeni și sus-

ținere militară cu 12000 de călăreți și pedestrași. Nici republicile italiene nu s-au lăsat mai prejos și au tratat problema insulei Tenedos fără implicarea Constantinopolului ca și cum nu ar fi aparținut Imperiului Bizantin. Conflictul venețiano-genovez s-a încheiat prin mijlocirea contelui Amadeo de Savoya la Torino, la 8 august 1381. Insula demilitarizată și defortificată revenea contelui, venețienii menținând aici încă mult timp un punct strategic maritim.

Dominația latină în Constantinopol (1204-1261) și împărțirea Imperiului Bizantin în mai multe formațiuni statale de tip feudal, i-a influențat pe paleologi. Împăratul Ioan al V-lea stăpânea Constantinopolul, iar fiii săi restul imperiului. Andronic stăpânea orașele Selembria, Heracleia, Rhaidestos și Pinidos pe țărmul Mării Marmara, Manuel domnea peste principatul Tesalonicului, iar Teodor conducea despotatul Moreei. Descentralizarea conducerii imperiului a ușurat cucerirea lui treptată. Astfel, la 19 septembrie 1383 era cucerit orașul Serrhes, iar în aprilie 1387 a urmat Tesalonicul. În acest fel puterea otomană ajunsese după noile cuceriri din Balcani (Sofia - 1385, Niș - 1386, obligându-l pe țarul bulgar Ivan Șişman la tribut anual iar victoria de la Kossovopolje din 15 iunie 1389 însemnând momentul decisiv pentru cucerirea întregii Peninsule Balcanice) să reglementeze afacerile interne în Constantinopol. La 14 aprilie 1390 cu sprijinul sultanului Baiazid I (1389-1402), Ioan al VII-lea, fiul lui Andronic de trona pe bunicul său, Ioan al V-lea. Împăratul a reușit să reia cu ajutorul lui Manuel tronul bizantin doar pentru câteva luni, căci a murit la 16 februarie 1391.

În acest timp Manuel făcea servicii de vasal și suferea umilirea sultanului. Dacă pe sultanul Murad I îl însoțeau suveranii bizantini contra turcilor selgiucizi, pe Baiazid I îl ajutau să cucerească ultimele posesiuni bizantine în Asia Mică iar în Constantinopol, tot din ordinul lui era distrus zidul de apărare construit cu multe sacrificii de împăratul Ioan al V-lea.

Împăratul Manuel al II-lea Paleologul (1391-1425) nu mai stăpânea decât orașul Constantinopol cu împrejurimile lui și despotatul Moreei. Datorită faptului că ocupase tronul imperial fără acordul oficial al sultanului a fost amenințat astfel: „*Dacă nu vrei să-mi faci și să-mi oferi ceea ce îți ordon, atunci închide porțile orașului și domnește în el căci totul din afara lui este al meu*” (Dukas, *Istoria turco-bizantină*, 1341-1462, 77, 26, ed. V. Grecu, București 1959). În plus capitala a fost asediată în decursul unui deceniu de trei ori (1391, 1395 și 1396), blocada fiind ridicată din cauza înaintării cruciaților spre Nicopole. Eșecul de la Nicopole din 25 septembrie 1396 a spulberat speranțele bizantinilor într-o alungare a turcilor care ocupaseră aproape în întregime Peninsula Balcanică din Europa (Serbia - 1389, Bulgaria răsăriteană cu capitala la Târnovo - 1393 și Bulgaria apuseană cu capitala la Vidin-1396).

S-a ajuns la un moment de criză chiar și cu Rusia. Cneazul Vasile I, fiul marelui cneaz Dimitrij Danskoj care i-a biruit pe tătari în lupta de la Kulikovopolje pe Volga (8 septembrie 1380), a interzis pomenirea la slujbe a împăratului bizantin care s-a făcut vasal turcilor spunând: „*avem o Biserică însă nu un împărat*”. Patriarhul Antonie al IV-lea (1389-1390; 1391-1397) susținând prestigiul împăratului și concepția bizantină că există numai un singur împărat legitim și acesta este suveranul lumii creștine, scria marelui cneaz: „*Este imposibil să existe pentru creștini o Biserică, dar nici un împărat. Imperiul și Biserica formează o unitate și o comunitate și este imposibil ca cele două să fie despărțite. Ascultă de Apostolul Petru, care scrie în prima lui Epistolă: Teme-te de Dumnezeu și cinstește pe împărat. El nu spune -împărați- pentru a nu gândi cineva că fiecare popor ar avea un împărat, ci spune - împărat- ca să arate că există numai un împărat al lumii întregi... dacă însă creștinii și-au însușit titlul de împărat pentru conducătorii lor, aceasta este împotriva naturii și a legii ca rod al tiraniei și al puterii. Care părinți, care sinoade, care canoane vorbesc*

despre acești împărați? Mereu și pretutindeni ele vorbesc despre un singur împărat ale cărui legi, porunci și decizii sunt pentru întreaga lume, pe care numai creștinii le proclamă și le respectă”.

În aceste condiții împăratul Manuel al II-lea a plecat în Apus cerând ajutoare și sprijin militar suveranilor creștini. Constantinopolul era încredințat nepotului său Ioan al VII-lea care, în timp ce Bizanțul cerea disperat ajutor militar papei, dogelui Venetiei și regilor Franței, Angliei și Aragonului, încerca să-și vândă dreptul de moștenitor regelui Franței pentru un castel și o rentă anuală de 25000 de florini. Îngrijorat de situația politică din Constantinopol complicată nu numai de iminentul atac turcesc, ci și de pretențiile la tron ale lui Ioan al VII-lea, împăratul Manuel primind doar promisiuni parcă nu intenționa să mai părăsească Apusul. A revenit în capitală abia după ce aflate cu mare satisfacție vestea înfrângerii sultanului Baiazid I și a armatei lui, de mongolii hanului Timurlenk (Tamerlan) la Cubukova lângă Ankara, la 28 iulie 1402.

În urma tratatului încheiat cu Suleiman, fiul cel mare al lui Baiazid I care își disputa dreptul de moștenire cu ceilalți frați, bizantinii au scăpat de tribut, și-au depășit statutul de vasal și au redobândit Tesalonicul cu împrejurimile lui, peninsula Caleidică împreună cu Muntele Athos, insulele Skiathos, Skopelos și Skyros și o fâșie importantă pe țărmul Mării Negre și Mării Marmara.

Bizanțul, ca și în alte situații avantajoase nu s-a putut redresa, ci doar și-a prelungit agonia până ce adversarii lui au fost din nou în măsură să reia ofensiva, care de această dată a fost decisivă. Marea greșală a bizantinilor a fost faptul că au apelat la sultanii turci pentru a-și rezolva problemele interne legate de moștenirea tronului. Sultanul Murad al II-lea (1421-1451) a profitat de această situație și la 8 iunie 1422 a asediat în forță Constantinopolul care a rezistat datorită puternicelor ziduri de apărare și panicii care i-a cuprins deodată pe asediatori.

Prin acest atac, Murad al II-lea voia să arate bizantinilor că puterea otomană a fost restaurată și că se răzbună pentru sprijinul acordat de Ioan Paleologul, încoronat coregent la 19 ianuarie 1421, rivalului său Mustafa.

În primăvara anului 1423, turcii au atacat din nou ținuturile bizantine din Grecia distrugând zidul Hexamilion (ridicat cu mari sacrificii de împăratul Manuel al II-lea în istmul Corintului în anul 1415) și pustiind Moreea. Prin tratatul încheiat în anul 1424 bizantinii se obligau din nou să plătească tribut. Nici situația Tesalonicului condus de despotul Andronic Paleologul nu era mai avantajoasă, încât în vara anului 1423 orașul a fost cedat venetienilor. Indignat de acest act, sultanul Murad al II-lea a ridicat pretenții asupra unui tribut anual care a urcat de la 100000 la 150000 și apoi la 300000 de aspri. Eșecul tratativelor a dus la asediul orașului care a cedat în fața sultanului la 29 martie 1430. Astfel, era pierdut încă un oraș important al Imperiului Bizantin.

Încredințând conducerea imperiului fiului său Ioan, împăratul Manuel al II-lea, obosit și bolnav a murit la 21 iulie 1425 după ce se călugărise cu numele Matei. Împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul (1425-1448) stăpânea peste Constantinopol în timp ce frații lui domneau peste puținele posesiuni bizantine din Peloponez și de pe țărmul Mării Marmara. Economic și financiar, imperiul era atât de ruinat încât au fost înlocuite complet monedele de aur cu cele de argint. Într-o situație mai avantajoasă se găsea doar Moreea stăpânită de frații împăratului, Teodor, Constantin și Toma. După ce l-a învins pe contele Carlo Tocco în anul 1427, a ocupat orașul Patras în anul 1430 și principatul Achaia în anul 1432. Constantin a restabilit cu mici excepții dominația bizantină în Peloponez. Conflictul dintre greci și latini privind stăpânirea în Grecia, s-a sfârșit cu puțin timp înainte de asediul Constantinopolului însă, între timp se profilase o accentuată concurență

între Bizanț, care urmărea să-și mențină supremația în Grecia și aristocrația locală.

Deși fusese sfătuit de tatăl său, Manuel al II-lea, să mențină unirea cu Roma ca idee și speranță într-un ajutor împotriva turcilor, împăratul Ioan al VIII-lea a decis în întelegeră cu papa Eugeniu al IV-lea (1431-1447) să se țină un sinod unionist la Ferrara în Italia. Participând personal la acest sinod în fruntea unei delegații grecești formată din peste 700 de persoane, a lăsat conducerea imperiului în seama fratelui său Constantin, despotul Moreei.

Deși bizantinii se găseau în fața iminentului atac turcesc având nevoie urgentă de ajutor apusean, discuțiile de la Ferrara și apoi de la Florența au fost agitate și cu greu s-a ajuns la redactarea actului de unire citit la 6 iulie 1439 în Biserica „Santa Maria del Fiore” din Florența de către cardinalul Iuliu Cesarini (în latină) și mitropolitul Visarion al Niceei (în greacă). Unirea perfectată la Florența n-a fost primită de clerul și poporul grec, iar punctele divergente în varianta adoptată în actul de unire și-au găsit critica vehementă în predicile și cuvântările eruditului mitropolit Marcu Eugenicul al Efesului. Astfel, în locul ajutorului scontat, Bizanțul a pierdut pe linie bisericească sprijinul sârbilor, bulgarilor, românilor și mai ales al rușilor, care considerau unirea de la Florența, acceptată de împăratul și patriarhul din Constantinopol, trădarea credinței ortodoxe. Marele cneaz Vasile al II-lea al Rusiei după ce l-a destituit și întemnitat pe mitropolitul grec Visarion, a ales în scaunul mitropolitan al Moscovei pe Iona de neam rus. În plus, se considera suveranul legitim și protectorul Ortodoxiei, drept care îl pierduse împăratul din Bizanț în urma unirii florentine.

Vestea încheierii unirii cu Roma a trezit suspiciunea turcilor încât împăratul Ioan al VIII-lea a trebuit să dea asigurări ferme sultanului Murad al II-lea că este vorba doar de unirea religioasă care nu implică nicidecum legături politice. În

curând însă, turcii s-au edificat asupra manevrelor politice bizantine. Campania antiotomană condusă de voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara care a înregistrat succese în Serbia și Țara Românească a fost salutăată cu bucurie și cu mare speranță de bizantini. Papa Eugeniu al IV-lea a chemat suveranii apuseni să organizeze o cruciadă antiotomană. În curând, o armată de 25000 de soldați sub conducerea regelui Vladislav al III-lea Jagello al Poloniei și Ungariei, a voievodului Iancu de Hunedoara al Transilvaniei și a despotului sârb Gheorghe Brancovici era concentrată în sudul Ungariei. În timp ce sultanul Murad al II-lea lupta în Asia Mică împotriva emirului de Karamania, cruciații, traversând Dunărea pe la Semendria (Smederevo), au trecut prin ținuturile sârbești, Iancu de Hunedoara obținând în apropiere de Niș o strălucită victorie asupra pașei Rumeliei. Apoi au trecut în Bulgaria, ocupând Sofia și de aici au înaintat spre Tracia. Datorită iernii foarte aspre și contraofensivei turcilor, cruciații au hotărât să se întoarcă însă în primele zile ale anului 1444 obținând o altă strălucită victorie asupra turcilor.

În Albania a ridicat steagul de luptă căpitanul Skenderbeg (Gheorghe Kastrioti), care între anii 1443-1468 a fost considerat eroul rezistenței creștine în Balcani. De asemenea, în Grecia s-a deschis ofensiva antiotomană. Despotul Constantin Dragases, schimbând cu fratele său Teodor ținuturile stăpânite pe țărmul Mării Marmara, a ajuns să stăpânească Moreea cu centrul la Mistra. După ce a refăcut zidul Hexamilion în istmul Corintului a înaintat spre centrul Greciei cucerind orașele Athena și Teba, obligându-l pe ducele Nerio al II-lea Acciajuoli, tributar până atunci turcilor să-i recunoască supremația și să-i plătească tribut.

În această situație, sultanul Murad al II-lea s-a întâlnit la Adrianopol, în luna iunie 1444, cu reprezentanții regelui Vladislav al III-lea, ai voievodului Iancu de Hunedoara și ai despotului Gheorghe Brancovici încheind un armistițiu pe o

durată de 10 ani. Documentele tratatului au fost semnate și întărite cu jurământ în luna iulie la Szeghedin. Prin aceasta, puterea otomană în Balcani era diminuată iar Constantinopolul se bucura de un deceniu de pace. Armistițiul a fost însă dezaprobat de papa Eugeniu al IV-lea care bazându-se pe ajutorul militar promis de venețieni și dezlegându-l de jurământ pe regele Vladislav al III-lea prin cardinalul Iuliu Cesarini, a decis continuarea ofensivei antiotomane sperând în alungarea completă a turcilor din Europa.

Fără sprijinul sârbesc (despotul Gheorghe Brancovici s-a arătat satisfăcut de armistițiul încheiat cu turcii conform căruia își menținea stăpânirea asupra despotatului sârb), cruciații epuizați de marșul anterior s-au îndreptat prin Bulgaria spre țărmul Mării Negre. Flota venețiană, căreia i s-au adăugat încă două vase de război din Dubrovnik, n-a împiedicat însă înaintarea turcilor din Asia Mică. Sultanul Murad al II-lea în fruntea unei puternice armate a întâlnit armata creștină la Varna, obținând o strălucită victorie la 10 noiembrie 1444. Armata creștină a fost distrusă. Regele Vladislav al III-lea și cardinalul Cesarini și-au pierdut viața. Înfrângerea de la Varna a fost mai tragică decât cea de la Nicopolis (1396) și a spulberat și ultima speranță privind alungarea turcilor din Europa și salvarea Imperiului Bizantin. Împăratul Ioan al VIII-lea a trebuit să-l felicite pe învingător și să-i trimită daruri.

În schimb, despotul Constantin Dragases continuă ofensiva în Grecia. Venind în Boeția și-a extins stăpânirea peste Phokis până la Munții Pindului. În curând însă, sultanul Murad al II-lea a pătruns în centrul Greciei, zidul Hexamilion oprindu-l pentru un timp. Distrus de tunuri la 10 decembrie 1446, s-a facilitat pătrunderea turcilor în Moreea unde au pustiit orașele și satele bizantine luând peste 60000 de prizonieri. Ca să nu plătească tribut și știind că sultanul mai avea de luptat cu voievodul Iancu de Hunedoara și căpitanul Skenderbeg, despotul Constantin Dragases a refuzat să încheie

pace cu turcii. Între timp însă, Iancu de Hunedoara, învins din nou, a încheiat în octombrie 1448, la Kossovopolje un tratat de pace cu sultanul Murad al II-lea, Skenderbeg rămânând să continue singur rezistența creștină în munții Albaniei.

La 31 octombrie 1448 a murit împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul și neavând copii tronul bizantin a revenit viteazului despot Constantin Dragases. Încoronarea a avut loc la 6 ianuarie 1449 la Mistra. În Moreea stăpâneau acum Teodor și Dimitrios, cel din urmă vizând chiar tronul imperial cu ajutor turcesc.

Curajul și energia împăratului Constantin al IX-lea Dragases (1448-1453) n-au putut salva Constantinopolul. După moartea sultanului Murad al II-lea (februarie 1451), conducerea Imperiului Otoman a fost luată de fiul acestuia, Mahomed al II-lea (1451-1481). Capitala bizantină era râvnită cu ardoare de tânărul sultan pentru strălucirea și bogăția ei dar și pentru că împărțea vastul lui imperiu în două părți (asiatică și europeană). Prin stăpânirea Constantinopolului el putea oferi statului său o capitală măreață, care fusese cinstea și mândria creștinilor timp de peste 1000 de ani. În acest scop și-a concentrat toată priceperea și energia.

Pentru a putea controla orașul, sultanul a construit în imediata lui apropiere, pe țărmul european al strâmtoarei Bosfor o fortăreață în formă de triunghi cu turnuri la colțuri, numită Rumeli-Hisar. În fața ei se afla fortăreața Anadol-Hisar construită de sultanul Baiazid I și urmașii lui. În acest fel, nici o corabie nu putea intra în port fără să fie verificată de turci. Oricine putea înțelege că se apropia sfârșitul orașului și cu aceasta al Imperiului Bizantin. Împăratul Constantin al XI-lea spera într-un ajutor apusean, fapt pentru care și-a dat tot concursul în vederea aplicării unirii florentine. Astfel, la 12 decembrie 1452, cardinalul Isidor (fostul mitropolit al Kievului), ca delegat al papei Nicolae al V-lea (1447-1455) anunța oficial unirea celor două Biserici și oficia în catedrala

„Sfânta Sofia” prima Liturghie romană, în timp ce poporul opunea afară cea mai mare rezistență considerând că singura bogăție ce i-a mai rămas este credința ortodoxă. Purtătorul lui de cuvânt s-a făcut înaltul demnitar imperial Luca Notara care spunea: „mai bine să vedem domnind în mijlocul orașului turbanul turcilor, decât fiara latinilor!” (Migne, P. G. 57, 1072C). Resentimentele față de latini erau paradoxal mai pregnante decât teama că orașul va fi ocupat de turci. Experiența făcută de bizantini în perioada ocupației latine în Constantinopol (1204-1261) a fost atât de tristă și a lezat atât de mult orgoliul grecesc încât preferau împăcarea și coabitarea cu turcii decât supunerea față de Roma.

Ajutorul pe care Apusul l-ar fi putut trimite în Constantinopol nu a fost oprit pentru că grecii n-au acceptat unirea, ci pentru că el nu era interesat ca imperiul să mai dăinuie. Coroana imperială bizantină era râvnită cu ardoare de principele Alfons al V-lea al Aragonului și Neapolului încât ajutorul modest pe care papa Nicolae al V-lea intenționa să-l trimită la Constantinopol a fost în cele din urmă oferit acestui suveran. Oricum Apusul nu urmărea salvarea Imperiului Bizantin, iar pentru reinstalarea dominației latine în Constantinopol nu erau create premisele necesare.

Viitorul Bizanțului fusese de mult discutat și în mare măsură decis de forțele politice din afară. Imperiul, care ajunsese în urma cuceririlor turcești doar un oraș-stat, depindea acum mai mult de deciziile sultanului decât de cele ale suveranilor apuseni.

Sultanul Mahomed al II-lea, un temperament energic, orgolios și talentat (cu veleități filosofice, științifice și lingvistice), deținând o remarcabilă pregătire tactică și militară, întocmea permanent planuri de atac asupra capitalei bizantine. În acest sens, chemase tot felul de specialiști printre care se număra și artileristul Orban sau Urban din Transilvania, constructorul tunului cel mare care a fost tras în fața zidurilor

Constantinopolului de șaptezeci de perechi de boi și două de bărbați (cf. Chalkokondie). Acesta și-a oferit serviciile mai întâi bizantinilor dar neavând cu ce să-l plătească a plecat la turci care i-au oferit un preț de trei ori mai mare decât ceruse. Astfel, armata otomană care însuma după estimările eronate ale cronicarilor între 160000-300000 de soldați, în realitate fiind vorba aproximativ de 70-80000, era dotată cu o artilerie performantă ce putea face breșe mari în zidul care apăra orașul în partea vestică pe o lungime de 7 kilometri. Tunul cel mare, deși nu putea executa decât cel mult 7 trageri pe zi, arunca ghiulele în greutate de 600-900kg. care produceau spărturi mari în zid. În plus au fost săpate numeroase galerii intenționându-se pătrunderea în oraș pe sub ziduri.

Sultanul luase măsuri pentru ca Bizanțul să nu poată fi ajutat din afară. Mai întâi a făcut inofensivă armata creștină din Moreea, care aflată sub conducerea lui Dimitrie Paleologul, despotul Peloponezului și fratele împăratului Constantin al XI-lea ar fi putut veni în ajutor. Apoi, dacă în sfârșit Apusul s-ar fi hotărât să trimită vreun ajutor militar, datorită blocadei nu putea pătrunde în apele bizantine.

Singurul ajutor militar extern a venit din partea potentatului genovez din Kaffa/Crimeea, Giovanni Giustiniani Longo, care a intrat în Cornul de Aur înainte de începerea asediului. Cele două trireme cu un efectiv de 700 de oameni au luptat cu devotament la apărarea Constantinopolului. Armata împăratului Constantin al XI-lea însuma aproximativ 7000 de soldați din care 2000 erau mercenari străini. La aceasta se adăugau două vase venetiene ancorate în apele bizantine care au ajutat efectiv la apărarea capitalei. Populația orașului, care se ridica la 40-50000 de persoane, a contribuit prin călugări, femei și chiar copii la rezistența antiotomană.

Asediul Constantinopolului a început la 7 aprilie 1453 vizând în special zidul dinspre uscat în dreptul porții Pempton unde bizantinii comasaseră cele mai importante forțe. Pentru a

împiedica accesul în Cornul de Aur, bizantinii au închis cheiul cu lanțuri groase protejând astfel manevrele maritime din apele dominate de ei. Atacurile musulmane au fost de fiecare dată respinse, iar spărturile făcute în zid astupate cu scânduri, grinzi și butoaie pline cu pământ. În noaptea de 18 aprilie a fost respins de bizantinii comandați de generalul Giustiniani Longo atacul turcesc condus de sultanul însuși. Încercarea spargerii blocajului spre Cornul de Aur din 20 aprilie s-a soldat cu o strălucită acțiune maritimă a vaselor genoveze care după ce au respins ofensiva turcească și au incendiat cu ajutorul „focului grecesc” mai multe ambarcațiuni inamice, s-au întors fără pierderi în port. Acest lucru i-a încurajat pe bizantini în rezistența lor însă n-a schimbat cu nimic situația asediului. Dimpotrivă l-a obligat pe sultanul Mahomed al II-lea să găsească alte soluții de atac.

În noaptea de 21 spre 22 aprilie au fost transportate cu ajutorul unui sistem de scripeți cca. 70 de vase turcești pe colina din Pera și împinse apoi pe un plan înclinat în Cornul de Aur. În acest fel erau controlate manevrele bizantine din port iar orașul putea fi atacat și dinspre mare. Această nouă situație i-a demoralizat pe bizantini însă n-a adus înfrângeri succesive ci dimpotrivă au fost respinse atacuri puternice ca cel din 7 mai când a fost despicat în două chiar marele steag al profetului. Cu ajutorul unui pod de pontoane, turcii au reușit la 23 mai să facă jonctiunea dintre acțiunile maritime dintr-o parte și alta a frontului iar seara au căzut lanțurile care opreau accesul liber în Cornul de Aur, permițând turcilor un atac unitar.

Intrigat de rezistența neașteptată a bizantinilor (se scurseseră șapte săptămâni de la începutul asediului) și temându-se de pregătirea unei noi cruciade creștine pentru salvarea Constantinopolului, sultanul a decis atacul final la 29 mai. Cei doi comandanți și-au inspectat și încurajat soldații în prețuia atacului. Sultanul Mahomed a promis soldaților ca recompensă pentru cucerirea cetății bizantine un jaf de trei zile și trei nopți.

În Constantinopol, s-a oficiat ultima Sfântă Liturghie în Catedrala „Sfânta Sofia” la care s-au împărtășit toți, în frunte cu împăratul indiferent că erau greci sau latini, după care fiecare și-a reluat postul de apărare a orașului. Împăratul i-a îndemnat să lupte cu eroism încurajându-i: „turcii au arme multe, noi însă avem credință. Dacă va vrea Dumnezeu vom birui ca David pe Goliat”.

În primele ore ale dimineții a început atacul Constantinopolului din trei laturi consecutiv. Apărarea bizantină a rezistat mai multe ore și au fost respinse toate atacurile. În această situație sultanul a trimis în luptă trupele de ieniceri care au reușit după un atac puternic să escaladeze zidul. Era vizată poarta „Sfântul Roman” unde lupta împăratul și generalul Giustiniani Longo. În momentul în care generalul a fost rănit foarte grav și scos din luptă, soldații bizantini au intrat în panică ceea ce a permis înaintarea trupelor turcești. În învălmășeala creată prima intrare la Kerkoporta a cedat. Tunul cel mare făcuse în zid o spărtură de 30 de metri. De asemenea, nu se va ști niciodată dacă poarta Sfântul Roman prin care a fost transportat în oraș generalul Giustiniani a rămas sau nu deschisă. Ultimele rezistențe bizantine de aici au fost distruse iar turcii au început să pătrundă în cetate strigând: „am învins”. Împăratul Constantin al XI-lea, lăsând însemnele imperiale pentru a nu fi recunoscut, a luptat eroic până în ultima clipă. A căzut împreună cu soldații săi fără să-i fi găsit trupul. Mulțimea înspăimântată s-a îndreptat spre catedrala „Sfânta Sofia”, crezând că va găsi salvarea. Au fost omorâți aproape 4000 de bizantini și mai multe mii au fost făcuți prizonieri.

A urmat jaful de trei zile și trei nopți promis de sultan. Au fost prădate bisericile, mănăstirile, palatele, magazinele și casele oamenilor. S-au distrus valori inestimabile: icoane, evanghelii, vase sfinte, odăjdii preoțești și arhieresti, manuscrise, etc.

Istoricul Dukas relatează că sultanul Mahomed al II-lea numit „Cuceritorul” a intrat în oraș în după-amiaza zilei de 29

mai sau a doua zi, îndreptându-se spre catedrala „Sfânta Sofia”. Văzând un turc stricând un mozaic l-a muștrat furios: „v-am permis să jefuiți orașul și să înrobiți pe locuitorii lui! Nu vă ajunge? Clădirile, monumentele și edificiile publice sunt ale mele. De ele să nu se mai atingă nimeni”. Apoi a urcat pe Sfânta Masă, s-a îndreptat spre Mecca și a cerut unui imam (preot musulman) să rostească o rugăciune de mulțumire, după care a declarat catedrala „Sfânta Sofia” moschee.

Prin întemeierea orașului Constantinopol pe Bosfor de către împăratul Constantin cel Mare s-au pus bazele Imperiului Bizantin iar prin cucerirea lui de turci la 29 mai 1453 se încheia existența imperiului milenar. De acum înainte Constantinopolul era centrul politic, cultural și religios al imensului Imperiu Otoman care se ridica pe ruinele Imperiului Bizantin. El rămânea pe mai departe puntea de legătură dintre Asia și Europa însă, într-un stat dominat de puterea musulmană.

În curând au fost cucerite și ultimele moșteniri bizantine din Balcani. În anul 1456 a fost ocupată Athena iar Partenonul, care fusese o mie de ani biserică închinată Sfintei Fecioare Maria, a fost transformată în moschee turcească. În anul 1460 a fost cucerit despotatul Moreei condus de frații ultimului împărat bizantin, Toma și Dimitrie Paleologul. Primul s-a refugiat în Italia, în timp ce al doilea, un antiunionist, a găsit adăpost la curtea sultanului. La 15 august 1461 a fost cucerit și Imperiul grec de Trapezunt condus de David Comnenul, care fusese creat în 1204 după cucerirea Constantinopolului de latini. Despotatul sârbesc căzuse deja în anul 1459 urmat de regatul Bosniei în anul 1463. Până la sfârșitul secolului al XV-lea au fost cucerite și celelalte ținuturi slave și albaneze până la Marea Adriatică.

Imperiul Otoman care se întindea acum din Mesopotamia până la Marea Adriatică cu centrul politic la Constantinopol reunea iarăși într-un singur stat fostele posesiuni bizantine și o bună parte din creștinii răsăriteni ortodocși și vechi-orientali.

Imperiul Bizantin își încheia existența, însă, moștenirea lui spirituală și politică a fost preluată și păstrată de popoarele europene. Secole de-a rândul credința ortodoxă a fost pentru grecii și slavii subjugăți de turci tezaurul lor spiritual și național ajutându-i să alunge stăpânirea turcească și să reînvie statele lor naționale. În existența lui milenară, Bizanțul a propovăduit creștinismul, a combătut ereziile, a contribuit la formularea dogmelor fundamentale ale credinței în cadrul celor șapte Sinoade ecumenice, a sprijinit și răspândit cultura sub toate aspectele ei, a lăsat în viața spirituală a tuturor popoarelor ortodoxe tradiții și principii de viață proprii prin folosirea limbilor naționale, care până la urmă se vor dovedi salvatoare pentru trezirea conștiinței naționale a popoarelor din Orientul creștin tot datorită culturii și spiritului bizantin. Ortodoxia a unit și ținuturile rusești sub puternicul imperiu de la Moscova. Prin căsătoria marelui cneaz Ivan al III-lea cu fiica despotului Toma Paleologul, nepoata ultimului împărat bizantin Constantin al X-lea, s-a născut ideea celei „de-a treia Romă”. Moștenirea spirituală bizantină, credința ortodoxă, ideile politice și idealurile spirituale au animat secole de-a rândul Imperiul țarist rusesc.

Strălucirea Bizanțului a influențat cultura și spiritualitatea europeană atât în Răsărit, cât și în Apus (deși aici mai puțin). Imperiul Bizantin a fost ca un vas în care s-a păstrat secole de-a rândul cultura greco-romană. Astfel, el a fost cel care a oferit, iar Apusul cel care a primit, mai ales în timpul Renașterii. Bizanțul a fost izvorul din care s-a adăpat dorul omenirii după cultură și comorile antichității. El păstra moștenirea antică și de aceea a împlinit o misiune istorică la nivel mondial. Aici se păstra dreptul roman, literatura, filosofia și știința greacă și de aceea Bizanțul a putut să trimită această moștenire lumii europene.

Bibliografie

Ducas, *Istoria turco-bizantină* (1341-1462), ediție critică a textului grec cu traducere românească de V. Grecu, București, 1958; Macarie

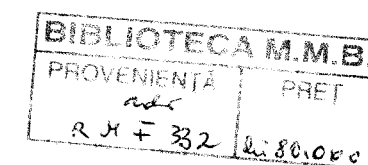
Melissenos, *Cronica*, 1258-1481, text grec cu traducere românească de V. Grecu, București, 1966; Critobul lui Imbros, *Din domnia lui Mohamed al II-lea*, București, 1963; Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice. Cresterea puterii turcești. Căderea împărăției bizantine*, text grec cu traducere românească de V. Grecu, București, 1958; T.M. Popescu, *Cinci sute de ani de la Căderea Constantinopolului*, în „Ortodoxia”, nr. 3/1953, p. 281-437; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963; N. Iorga, *Istoria vieții bizantine, Imperiul și civilizația*, trad. de M. Holban, București 1974; S. Runciman, *The Fall of Constantinople*, 1453, Cambridge, 1965, trad. rom. de A. Elian, ed. a II-a, București, 1991; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976; A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978; H. Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, trad. românească de D. Prodan, București, 1996.

Cuprins

Cuvânt înainte	5
I. Situația politică și religioasă în Răsărit și Apus în secolele VIII-IX	7
I.1. În Răsărit	7
I.2. În Apus.....	17
II. Răspândirea creștinismului în secolele IX-XI	35
II.1. Încreștinarea slavilor, ungurilor și rușilor	35
II.2. Încreștinarea germanilor, anglo-saxonilor și scandinavilor	75
III. Marea Schismă dintre Răsărit și Apus din anul 1054	82
III.1. Cauzele schismei	83
III.2. Prima fază a schismei: disputa dintre patriarhul Fotie al Constantinopolului și papa Nicolae I al Romei	88
III.3. A doua fază a schismei sau Marea Schismă din 1054 dintre patriarhul Mihail Cerularie al Constantinopolului și papa Leon al IX-lea al Romei	105
IV. Situația religioasă în Răsărit și Apus după schisma de la 1054 până în secolul al XV-lea	121
IV.1. Situația generală	121
IV.2. Cruciadele	126
IV.2.1. Cruciada I (1096-1099)	127
IV.2.2. Cruciada a II-a (1147-1149)	130
IV.2.3. Cruciada a III-a (1189-1192)	132
IV.2.4. Cruciada a IV-a (1202-1204)	135
IV.2.5. Cruciada a V-a (1217-1218) (1227-1229)	138

IV.2.6. Cruciada a VI-a (1248-1254)	140
IV.2.7. Cruciada a VII-a (1270)	142
IV.3. Încercări de unire a Bisericilor	143
V. Biserica Ortodoxă în secolele XI-XIV	150
V.1. Vechile Patriarhii Ortodoxe	150
V.1.1. Patriarhia Ecumenică din Constantinopol	150
V.1.2. Patriarhia Alexandriei	151
V.1.3. Patriarhia Antiohiei	152
V.1.4. Patriarhia Ierusalimului	152
V.2. Bisericile Ortodoxe locale	152
V.2.1. Biserica Ortodoxă Bulgară	152
V.2.2. Biserica Ortodoxă Sârbă	154
V.2.3. Biserica Ortodoxă Rusă	155
V.3. Erezii în Răsărit	158
V.3.1. Bogomilismul	158
V.3.2. Strigolnicii	160
V.4. Monahismul răsăritean	161
VI. Bisericile Vechi-Orientale până	
în secolul al XV-lea	171
VI.1. Biserica Siro-chaldeiană sau Nestoriană	171
VI.2. Biserica Coptă din Egipt	173
VI.3. Biserica Siro-iacobită	175
VI.4. Biserica Armeană	177
VI.5. Biserica Maronită din Liban	179
VII. Biserica Apuseană în secolele XI-XV	181
VII.1. Situația generală	181
VII.2. Cearta pentru investitură	185
VII.3. Creșterea și descreșterea puterii papale	186
VII.4. Captivitatea babilonică a papilor (1309-1377)	191
VII.5. Marea schismă papală (1378-1417) și	
Sinoadele conciliariste	193
VII.6. Erezii în Apus	200
VII.6.1. Catarii	200
VII.6.2. Probrusierii	201

VII.6.3. Valdenzii	201
VII.7. Monahismul apusean	202
VII.7.1. Mari ordine monahale	203
VII.7.2. Ordine monahale militare	206
VII.8. Inchiziția	207
VIII. Sinodul unionist de la Ferrara-Florența	
(1438-1439)	212
IX. Căderea Constantinopolului sub turci (1453)	235

Redactor: Pr. Eugen-Sebastian Teacu
Corectori: Daniela Cojocariu, Amelia Chirilă, Cătălin Jeckel
Tehnoredactor: Rema Zugravu
Design copertă: Monica Gavrilă-Radu
Prepress: Mariana Enache

Bun de tipar: mai 2002. Apărut: 2002
Editura TRINITAS, Cuza Vodă 51, 6600, IASI
Tel.: (032)216693; (032)218324; Fax (032)216694
<http://www.trinitas.ro>; E-mail: editura@trinitas.ro
Tiparul executat la Tipografia TRINITAS
E-mail: tipografia@trinitas.ro